T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

İKTİSAT TEORİSİ VE TARİHİ BİLİM DALI

Merkantilist Dönemde Osmanlı İktisadi Modeli: İaşe Temelli Merkezi Planlama

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet BATMAN

KOCAELİ 2020

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TEORİSİ VE TARİHİ BİLİM DALI

Merkantilist Dönemde Osmanlı İktisadi Modeli: İaşe Temelli Merkezi Planlama

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet BATMAN

DOÇ. DR. Sema YILMAZ GENÇ

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No:

05.08.2020/19

KOCAELİ 2020

ÖNSÖZ

"Merkantilist Dönemde Osmanlı İktisadi Modeli: İaşe Temelli Merkezi Planlama" adlı tez çalışmam esnasında kıymetli bilgi birikimlerini paylaşarak yolumu aydınlatan başta tez danışmanım ve yol göstericim Doçent Doktor Sema YILMAZ GENÇ olmak üzere, Prof. Dr. Selçuk KOÇ ve Doç. Dr. Ayhan ORHAN'a şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

Lisans ve lisansüstü eğitimlerim boyunca her zaman beni cesaretlendiren Kocaeli Üniversitesi Uluslararası ilişkiler ve İktisat bölümü tüm akademik personel ile idari personeline emekleri ve sonsuz destekleri için teşekkür ederim.

Yaptığım çalışmalarda sürekli beni cesaretlendirerek geldiğim noktada büyük payı bulunan abim Erkan OFLAZ'a ayrıca teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Çalışmalarım boyunca yanımda bulunarak hiçbir zaman desteklerini esirgemeyen biricik aileme ve sevgili nişanlım Zeynep GÜNGÖR'e, süreç boyunca elinden gelen her türlü yardımı sağlayan Oktay MENECLER'e teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ..... **III**
ÖZET ..... **V**
ABSTRACT ..... **VI**
GİRİŞ **1**
1. MERKANTİLİST DOKTRİNİN DOĞUŞU VE GELİŞİM SÜRECİ **3**
1.1. Avrupa'yı Merkantilist Döneme Hazırlayan Gelişmeler 4
1.2. Merkantilist Doktrinin Politik Arka Planı 7
1.3.Merkantilist Doktrinin Bölgesel Farklılıkları 12
1.3.1. Fransız Merkantilizmi (Colbertizm) 13
1.3.2 İspanyol Merkantilizmi (Bulyonizm) 14
1.3.3. Alman Merkantilizmi (Kameralizm) 14
1.3.4. İngiliz Ekolü (Ticari Merkantilizm) 15
İKİNCİ BÖLÜM **17**
2. OSMANLI İKTİSADİ MODELİ **17**
2.1. İaşe Temelli Merkezi Planlama 18
2.2. Toprak Yönetimi ve Sosyal Politikalar 23
2.3.Para ve Değerli Madenler 30
2.4. Dış Ticaret "Ticari Kapitülasyonlar" 38
2.5. Osmanlı'da Refah İktisadi Anlayışı 46
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM **49**
3. MERKANTİLİST DOKTRİNİN VE OSMANLI İKTİSADININ ETKİLEŞİMİ **49**
3.1 Merkantilist Doktrinin Osmanlı'da İktisadi Büyümeye Etkisi 53
3.2 Merkantilist Dönemde Osmanlı Devlet Gelirleri 74
3.3 Osmanlı'da Bütçenin Bozulması ve Mali Sıkılaştırma Dönemi 82
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM **84**
4. OSMANLI İKTİSADI İLE MERKANTİLİST DOKTRİNİN ETKİLEŞİMİNDE KONJONKTÜR VE GECİKME SORUNU **84**
4.1 Osmanlı İktisadi Zihniyetinde Ticari Kapitalizm Sorunsalı 84
4.2 Osmanlı'nın Geleneksel Toplumsal Alt Yapısı 87
SONUÇ **91**
KAYNAKÇA **94**
ÖZGEÇMİŞ **101**

ÖZET

Merkantilist dönemin Adam Smith tarafından belirlenen tarih aralığı on beşinci yüzyılın ikinci yarısından on sekizinci yüzyılın ikinci yarısına kadar sürmektedir. Osmanlı ile merkantilizm etkileşimini incelemek için seçilen tarihler 1450 yılı ile 1699 yılları arasıdır. 1699 yılı Osmanlı açısından II. Viyana kuşatması nedeniyle dramatik kayıpların yaşandığı Karlofça Antlaşmasının yapıldığı tarihtir. Sosyal hayat ve devlet düzeni adına onarılması güç yaraların açıldığı bir tarihtir.

Osmanlı hegemonyasının sonu şeklinde nitelendirebilecek olan bu tarih, Osmanlı maliyesi üzerinde merkantilist etkilerin tam olarak analiz edilemeyeceği bir periyodun başlangıcı olarak alınmıştır. On sekizinci yüzyıldan itibaren gerek Avrupa'da gerekse "Yenidünya"da oluşan yeni siyasi düzen ve güç dengesi Osmanlı için tehdit algısını da değiştirmiştir. Savunma pozisyonuna geçen imparatorluk için, kuzeyde var olan Rus tehdidi göz önüne alınması gereken bir husus haline gelmiştir. Dolayısıyla on sekizinci yüzyıl Osmanlı için ciddi toprak kayıpları, mülteci sorunu ve değişen sosyoekonomik yapı açısından ayrıca değerlendirilmesi gereken konulardır.

Merkantilizmin dünya siyasetine girdiği on beşinci yüzyıldan on altıncı yüzyılın sonuna kadar Osmanlı'nın siyasi ve iktisadi gücü, hâkim olduğu siyasi coğrafyaya ticari kapitalizmi uygulamasını gerektirmemiştir. Osmanlı'nın uygulamadığı merkantilist doktrinler Osmanlı'nın "Memalik-i Mahrusa" bulunan vassallarında da uygulanmamıştır. Osmanlı'nın geldiği nokta itibariyle ve toplumsal ahlakı nedeniyle merkantilist moneter doktrini neden uygulamadığı izah edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İktisadi Modeli, Merkantilist Doktrin, Ticari Kapitalizm, Merkezi Planlama, Refah İktisadı, İaşe

ABSTRACT

According to Adam Smith, the history of the mercantilist period is from the second half of the fifteenth century until the second half of the eighteenth century. In thesis, It has chosen to compare Ottoman and mercantilism between 1450 and 1699. For the Ottoman state, 1699, It is a history of dramatic losses and the wounds that are difficult to repair on behalf of the state and the social system due to the treaty of Karlowitz. This timeline, which can be described as the end of the Ottoman hegemony period of the Ottoman state, was taken as the beginning of a period in which the mercantilist effects on Ottoman finance could not be fully analyzed. From the eighteenth century onwards, the new political order and balance of power in Europe and the new world changed the perception of threat for the Ottoman Empire. The Russian threat which is in the north has become an issue to be taken into consideration for the Ottoman empire. Due to these reasons, the first half of the eighteenth century are some of the issues that should be examined in terms of land losses, refugee problems and changing the socioeconomic structure for the Ottoman Empire.

From the fifteenth century to until the end of the sixteenth century, the political and economic power of the Ottoman Empire did not require commercial capitalism to dominate the political geography where it was dominated. It is the main argument of thesis that the Ottomans did not find it moral to carry out any mercantilist policy on the countries which have a vassal. The main aim of thesis is to explain that the Ottoman Empire did not carry out mercantilist policies because of its social moral values and traditionals.

Key Words: Ottoman Empire Economic Model, Mercantilist Doctrin, Merchant capitalism, Centralized planning, Welfare economy, Provisionalism

GİRİŞ

Merkantilist doktrin uygulandığı dönemde bir politika aracı olarak değil daha çok uygulandığı devletlerde monarkın ve karar vericilerin değerli madene atfettikleri aşırı önem olarak değerlendirilebilir. Bu durumun Osmanlı'daki yansıması değerli madenden ziyade reâyanın huzuru ve mutluluğunun ön koşulu olarak değerlendirilen iaşe meselesidir. Bu yönüyle gerektiğinde ihtiyaç maddeleri herhangi bir sınır ya da gümrük vergisine takılmadan mal ve hizmetlerin ithali hoş görülmüştür. İki anlayış arasındaki temel fark "daha az olanı istemek" olarak düşünülebilir.

Osmanlı coğrafyasının ticaret yollarına hâkimiyeti ve gerek tarımsal üretim gerekse ürün ve hizmetlerin dolaşımındaki faal ticaret merkezleri üzerinde olması, Osmanlı erken döneminde ve klasik döneminde sorun olmaktan çok zenginlik olarak görülmüştür. Buna karşılık, iktisadi anlamda daha kıt kaynaklara sahip olan Avrupa'nın temel ihtiyaç maddelerini zenginlik görmesi değil de temel ihtiyaç maddelerine ulaşmanın aracı olarak değerli madenleri zenginlik olarak görmesi konjonktürel olarak doğru bir tespittir. Avrupa'nın Merkantilizm ile birlikte militarist kökenli ve saldırgan bir ekonomi yönetimi olduğu net bir veridir.

On altıncı yüzyılın başında Avrupa monarkları, okyanus denizciliğine hâkim yeni limanları, yeni rotaları ve yeni ufukları olan bir tüccar sınıfına sahipti. Bu tüccar sınıfının ticari vasıfları değil yağmacı vasıfları ön plandaydı. On altıncı yüzyıldan yirminci yüzyıla kadar süren sömürgeci ve emperyalist Avrupa düşünce temeli Avrupa monarklarının iktisadi bir malı piyasada almanın bir yolu olarak militarizmi öncelemesinin düşünsel alt yapısını oluşturuyordu. Avrupa monarkları, on dördüncü yüzyıla kadar yaşanan çeşitli kıtlıkların temelinde tarımsal ekilebilir alan ve verim gibi endişeler taşımaktadır. Ağır sabanın Avrupa'da kullanılmaya başlamasıyla birlikte, kıtlık sorununda önemli bir yol kat ettiği yadsınamaz. Her ne kadar bir dereceye kadar kıtlık problemi çözülmüş olsa da "Yenidünya"nın keşfi ile Avrupa'da o zamana kadar

bilinmeyen tarımsal ürünler, toplumun en alt tabakasında bulunan toprağa bağlı çiftçilerin beslenme problemini çözmüştür.

Yeni ürünleri Avrupa piyasasına getirmenin bedeli iyi eğitilmiş bir donanma ve askeri güçten geçmekteydi. Uygun ve yeterli bir askeri gücün elde tutulması XIV. Louis'in "*yurttaş ordu konsepti*"ne kadar monarkların karşılaması gereken ciddi bir maliyet anlamına gelmekteydi. Bu nedenle on sekizinci yüzyıla kadar korsanlık bir ölçüde devletlerin beslemek zorunda olmadığı bir askeri güç unsuru olarak ele alınmış ve değerli madenlere ulaşmanın bir yolu olarak görülmüştür.

Osmanlı'da bu durum, daha çok ideoloji temelinde değerlendirilmiştir. Korsanlık faaliyetlerini iktisadi getirisinin yanında "Dar-ül İslam" olmayan bölgeye yapılacak olan saldırının meşru görülmesi düşüncesi temelinde değerlendirilmiştir. Her ne kadar Osmanlı politikası militarist eğilim taşısa da ordunun ve donanmanın iaşesini vakfiyeler ve/veya belirli bir mülkün gelirinin tahsisi yöntemiyle aşılmış olmaktadır. Bu nedenle merkezi planlamanın ana gayesinde hem ordunun bekası hem de reâyanın iaşesi temel anlayış olarak ele alınmıştır. Osmanlı'nın merkantilist doktrini tercih etmemesinin nedeni iktisadi yönelimden ziyade toplumsal bir bakış açısı tabanında değerlendirilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MERKANTİLİST DOKTRİNİN DOĞUŞU VE GELİŞİM SÜRECİ

Yenidünya düzenini başlatan merkantilist dönem kronolojisinde bahsedilmesi gereken üç önemli tarih bulunmaktadır. İstanbul'un fethi 1453, İspanyol engizisyonunun kurulması 1478 ve Amerika'nın keşfi 1492 (Bocutoğlu, 2016: s. 11).

Portekizli tüccarların Ümit Burnu'nu dolanarak geçmesi sonrası, doğunun zenginliklerine farklı rotalar bulunabileceği fikri kıta Avrupası'nda kabul görmeye başlamıştır. Bu fikri, İstanbul'u fetheden Türk Sultanının doğuda hegemon bir güç haline gelmesi ile (1453) Avrupa'da destekleyen monarkların ve aristokratların sayısı artmıştır. 1478 yılında ise Kastilya ve Aragon'un başarılı bir şekilde evlilik yoluyla birleşmesinden hemen sonra İspanya papadan izin alarak 1478 yılında İspanyol engizisyonunu kurmuştur. Burada bu tarihin üzerinde özellikle durulmasının sebebi İspanyol devlet otoritesinin diğer engizisyonlardan farklı olarak kendi Engizisyon Mahkemesini koruma imtiyazı nedeniyle devlet gücünün halk üzerinde dehşet verici otoriteye sahip olmasıdır. 1492 yılında "Reconquista"yı tamamlayan İspanya yenidünyayı keşfetmesiyle beraber, bu topraklarda dünya tarihinde benzerine az rastlanır bir süreç başlatmıştır.

Gücünü Engizisyon Mahkemesiyle perçinlemiş devlet iradesini tam bir itaatle kabullenen İspanyol armadasının her ne pahasına olursa olsun monarkı memnun etme amacı vardır. İspanyol armadasının yenidünyanın tüm zenginliklerini Katolik olmayan dünyanın diğer kesimlerinden anakaraya taşıdıkları görülmektedir. İspanyol kolonizmi kadar acımasız olmasa da diğer ülkelerinde bu güdülerle başlatılan kolonizm hareketine katkı sağladıkları ve aynı ekolü takip ettikleri görülmektedir. Yenidünya artık rekabet alanına dönüşmüştür.

1.1. Avrupa'yı Merkantilist Döneme Hazırlayan Gelişmeler

Avrupa'yı merkantilizme hazırlayan kronolojinin şüphesiz ilk öğesi Eski Yunan ve Roma kültürlerinin Avrupa ruhunda bıraktığı ticari birikimlerdir. Feodalizm ve papalık baskısı altındaki Avrupa, bu uğurda kendi kabuğuna çekilip doğunun üstünlüğüne izin vermiş olsa da haçlı seferleri ile başlayan yeni düzen bu durumu on beşinci yüzyılda Avrupa lehine çevirecek zincirleme gelişmelerin başlangıcı oldu (Akdağ, 1995: s.113-123). Şüphesiz burada Avrupa'nın düşünce ve dini tabanda yaşamış olduğu ciddi dönüşümler ele alınmalıdır. İlkin reform hareketleri ile Vatikan'ın tekelinde olan Hristiyan Avrupa'nın dini inançları, yeni oluşan mezhepler ve cemaatler vasıtasıyla Avrupa'da yeni bir dini temelli dünya görüşünün kapısını aralamıştır. İkinci olarak, Rönesans hareketleriyle birlikte Eski Yunan kültürünün pozitif bilimi ve bilimselliği önceleyerek hümanist temelli yeni bir sosyal yapı inşa edilmiştir. Bu iki önemli olay Katolik Roma eksenindeki devletlerle Protestan dünyanın bir dizi süregelen çatışmasının ardından Westfalya sistemine uzanacak olan kronolojiyi başlatmıştır. Bu durumu takiben Avrupa, dini taassuptan kurtulmuş, yeniliklere ve eskinin ilmine meraklı, dünya üzerinde olagelen her şey hakkında çalışan ve üretme azmiyle donanmış dinamik toplum yapısının ilk evresi olarak ele alınabilir. Westfalya anlaşması devletin egemenlik sınırlarını tam olarak belirlemiş ve hukuki süreç tamamlanmıştır (Özel, 2019: s. 55).

İspanya'nın aksine kilise baskısından kurtulan diğer Avrupa ülkelerinin orta sınıfı, ulus-devlet olma yolunda ilerlemekteydi. Eski dünyanın zenginlikleriyle cesaretlendirilen Avrupa orta sınıfı ulus-devlet amacına ulaşmak üzere on altıncı yüzyılın başında gereken tüm argümanlara sahipti. Bu bağlamda gemi inşa teknolojisi, haritacılık ve seyr-ü sefr teknolojilerinin çok hızlı (o döneme kadarki hızı ile kıyaslandığı durumda) değişip gelişmesi, ihtiyaç duyulabilecek her türlü imkâna sahip "tüccar kâşif"lerin dönemini başlatmıştır. Tarihte yapılan her faaliyetin bir moral temeli bulunmaktadır. Avrupa tarihini değiştiren Hristiyan haçlı seferlerinde, parola tanrının dileğini yerine getirip kutsal toprakları kâfirlerin elinden kurtarmaktı. Yeni dönemin tüccar sınıfının parolası ise Avrupa'nın dünyanın merkezinde olduğu düşüncesi ve Avrupa'nın zenginliği adına yapılması gereken kârlı ticaretin tüm değerlerin üzerinde

olduğuydu. Fetih arzusunun ve zenginliklere karşı aşırı açlık döneminin başladığı bu dönemde görülmektedir (Lee, 2015: s. 148).

Merkantilizmin ahlaki kodu yukarıda belirtildiği üzere "kâr"dır. Kârı elde etmenin en kolay yolu alınan ürün ve hizmeti para ödemeksizin bedelsiz veya olabildiğince düşük maliyetler ile elde edilen malın tatminkâr bir bedelle pazara sürülmesidir. Bu anlamda başka kültür ve medeniyetlerin elinde bulunan ve onların işleyip yönetemediği mallarını Tanrının bir isteği olarak Hristiyan kullarına verdiği düşüncesi hâkimdir. Düşüncel yapıdaki kesin doğru "teorik akıl" tarafından desteklenen bir mitti. Pratik aklın aynı doğruyu desteklememesi nedeniyle merkantilist doktrinin temeli, yağmalamaktan tek yönlü korumacı ticaret "sistemine" evirilmiştir. Merkantilist doktrinin erken uygulamalarındaki düşünce yapısını Kant'ın teorik akıl ile pratik akıl arasındaki doğru, yararlı, iyi, güzel arayışının nasıl bir sisteme varacağı analizi ile alakalıdır (Kant, 1983: s. 47).

Adam Smith *Ulusların Zenginliği*'nde "Değer" kavramını açıklarken iki farklı anlamı zikreder. İlkin "*Kimi zaman belirli bir nesnenin faydalı oluşunu*" ikinci olarak ise "*bazen de, o nesneye sahip olmanın verdiği, başka mal satın alabilme gücünü"* anlatır. Merkantilist yaklaşımda değer kavramı bütüncül olarak değerli metallere dayandırılmaktaydı. Smith, "*Birine "Kullanım değeri", ötekine "Değişim değeri" denilebilir. Kullanırken en büyük değeri olan şeylerin, çoğu kez değiş ederken az değeri olur; ya da hiç değeri olmaz. Bunun aksine, en büyük değişim değeri olanların kullanım değeri ya azdır ya hiçtir. Hiçbir şey sudan faydalı değildir ama onunla hemen hiçbir şey satın alınamaz"* (Smith, 2006: s. 45) Smith'in yargısı devlet müdahalesinin olmadığı bir piyasada tek yönlü bir zenginleşme yerine karşılıklı bir kalkınmanın olabilirliğini öne sürmektedir (Bayraktutan, 2003: s. 177-178).

Korsanlık, haydutluk, yenidünyadaki zenginliklerin Avrupa'ya taşınması gerektiği bilinci ve bu düşüncelerin Avrupa monarkları tarafından destekleniyor olması o döneme kadar görülmemiş çılgınlıklar çağını da başlatmış oldu (Bocutoğlu, 2016: s. 56). Dünya üzerinden İnka ve Aztek gibi medeniyetler bir yüzyıl içinde silinirken Kuzey Amerika yerlilerinin on altıncı yüzyıldan itibaren on dokuzuncu yüzyılın başlarına kadar

oldukça az ömrü kalmıştı. Hindistan'ın ise bu ticari kapitalizmden nüfusu sebebiyle daha az yara aldığını ileri sürülebilir. Çin'in ticari kapitalizmden aldığı yara, kadim medeniyetini yüz yıllarca dış dünyaya kapatmış olmasına rağmen bir yüzyıl kadar kısa sürede batının ticari güdümüne girmek zorunda kalmasıdır. Bu yeni istila yöntemi Moğol akınlarını bile gölgede bırakmıştır. Öyle ki Avrupalı olmayan insanları ikinci sınıf ve aşağılanmış olarak gören bu zihniyet Avusturalya aborjinlerini ana kıtaya getirip eski dünyada hayvanat bahçelerinde sergileme noktasına kadar getirmiştir (Laski, 1936: s. 136).

İktisadi anlamda piyasa dengelerini önceleyen ve analiz eden düzende merkantilizm (ticari kapitalizm) çağdaş dünyanın bugünkü şeklini almasında önemli bir süreci temsil etmektedir. Elde edilme yöntemi birçok sosyolojik ve ahlaki temelli düşünceler tarafından ciddi eleştirilere tabii tutulsa da Avrupa'da oluşmaya başlayan sermaye birikimi sayesinde dünya ilk önce endüstri devrimini başarmış, sonrasında ise mal ve hizmetlerin serbestçe dolaşabildiği liberal iktisadın dünya üzerindeki hâkimiyetini kurduğu dönemin önünü açmıştır (Gilpin, 2015: s. 254). Bu bağlamda uluslararası ticaretin bu denli gün yüzüne çıkması, ulusların birbiriyle olan ilişkilerinde iktisadi eğilimleri hesaba katacak olması yeni bir dönemin dünya tarihindeki başlangıcıdır (Abrahamsen ve Williams, 2019: s. 14-15). On sekizinci yüzyıla kadar insanoğlunun geldiği noktanın on sekizinci yüzyıldan sonra oldukça hızlı bir şekilde katlanarak evirilmesi, sermaye birikimi ve serbest piyasa ekonomileri sayesinde gerçekleşmiştir. Yenidünyanın kodları mesafenin kısalması, ticaretin küresel bir hal alması ve medeniyetler arasındaki iletişimin hızlanması anlamına geliyordu (Modelski, 1978: s. 225).

1.2. Merkantilist Doktrinin Politik Arka Planı

Orta çağ feodalizminin ve papalık hükmünün on beşinci yüzyılın ikinci yarısından sonra reform ve Rönesans hareketleriyle eski gücünü kaybetmesi Avrupa'da yeni ve dinamik çağın başlangıcı olarak görülebilir. Bu yeni dönem, yeni düşünce sistemlerinin de ortaya çıkmasıyla birlikte Avrupa'nın moral değerleri üzerinde ciddi değişimleri de beraberinde getirmiştir.

Haçlı seferlerinin başladığı on birinci yüzyıldan itibaren Avrupa insanının doğunun zenginliklerine dair bir fikir edinmesi ve doğunun el sanatları (erken dönem endüstriyel üretim) olarak görülebilecek üretim tezgâhlarının Avrupa'da çığır açtığı Akdağ tarafından ileri sürülmüştür (Akdağ, 1995: s. 113). Doğu tipi ticari üretim özellikle tekstil sektöründe Avrupa'ya İtalya üzerinden yayılmaya başlamıştır. Avrupa ticaretinde doğu tipi üretim ile beraber baharat ve ipekli kumaşlar satın alınarak değerli madenlerin verilmesi geleneğine bir son vermiş oldu. Avrupa'nın yeni ticari anlayışı ürün alıp değerli maden vermek yerine ürün alıp ürün vermek üzerine kurulmaya başlandı. Sadece bu yeni tip ticaret bile, Avrupa'da değerli madenlerin birikmeye başladığını göstermektedir. Yeni kurulan tekstil dokuma tezgâhları yünlü kumaşların Avrupa tarafından üretilmeye başlanması, doğunun bu konuda sahip olduğu tekelini kırmış oluyordu.

Doğunun ticaret yolları, hegemon devletler tarafından tutuluyordu (Osmanlı, Kırım Hanlığı, Eyyübiler). Bu nedenle batının yeni ticaret yollarına gereksinimi vardı. Hindistan ve Çin'de var olan zenginliklere ulaşma hevesi yeni ticaret yollarına olan isteği arttırmıştır. Portekiz ve Hollandalı tüccarların, Afrika'nın Ümit Burnu'nu dolaşarak yeni rotalar bulmuşlardı. Avrupa'nın uzun mesafeler kat eden ve açık denizlerde ticari faaliyetlerde bulunabilecek tüccar sınıfına sahip olması bu dönem üstünlüklerindendir. Avrupa'da yaşanan bu yeni gelişmeler ticari bir kapitalist sınıfın oluşmasına da zemin hazırladı (Hanilçe, 2010: s. 54). Kapitalist sınıf kendi ahlaki kodlarını da tamamen ticaret ve kârlılık üzerine kurmuş bulunuyordu (Galbraith, 1980: s.

108-113). Yeni durumun başat aktörleri tüccarlar, korsanlar ve bankerlerdi. Ticari kârı elde etmek adına takip edilmesi gereken tüm yollar kâr hevesi ile güdülenmekteydi.

Devlet bilançolarında "kâr" verilen fazlalığa göre ele alınmaktaydı. Bir bilançonun değerli maden yönünden fazla vermesinin en önemli şartı, dış dünyadan daha az ürün talep etmek olarak görülmekteydi. İlgili devletin iç pazarında üretilmiş bulunan gerek dokuma gerekse gıda ürünlerinin talebini minimum seviyede tutmak, kendi kendine yeter bir ekonomi kurma hedefine göre planlamalar yapmak gerekiyordu. Çünkü sıradan halkın ihtiyaçlarını gideremeyecek bir üretim seviyesi dışarıdan bu ihtiyaçların temini anlamına gelmekteydi. Bu durum değerli madenlerin dışarı çıkması düşüncesini belirginleştirecekti. Bu noktada dış alımların hammadde veyahut yarı mamul madde şeklinde alınarak mamul madde olarak dışarıya satılma fikri gelişim göstermekteydi (Denis, 1997: s. 64). Kâr ve dış ticaretin, vergiler yoluyla düzenlenmesi hangi sektörün öne çıkacağına hükümet tarafından karar verildiği anlamını taşımaktadır (Ricardo, 2001: s. 71-80).

Ticareti ve madeni para hacmindeki bolluğu zenginliğin merkezine koyan merkantilizm doğal olarak ticaretin en canlı olduğu coğrafya olan Batı Avrupa'da ortaya çıkmaktaydı. Bir milletin refahının anapara miktarına bağlı olduğu düşüncesi dönemin ana fikridir. Küresel ticaret hacminin değişmediği, iktisadi servetin sabit kaldığı düşüncesi ile ticari politikalar geliştirilmekteydi. Anaparanın, devletin elinde bulunan altın, gümüş miktarı veya ticari değer ile temsil edildiğini söyleyen bir zenginlik yorumu dönemin iktisadi doktrindir.

Zenginliği anapara miktarına bağlarken, anapara miktarındaki iyileşmenin ve artışın da katma değer sağlanmış bir ihracat ile mümkün olabileceğini söyleyen merkantilizm, ihracatı teşvik ederken ithalatı mümkün olduğunca az tutarak mevcut sermayenin anavatanda kalması gerektiğini savunmuştur. Özellikle feodal dönemin (malikâne ekonomisinin) bitişiyle beraber üretim hacmindeki kaçınılmaz artış ve iktisadi faaliyetlerdeki belirginleşme Orta Çağ'ın sonlarında merkantilizmin güç kazanmasını sağlamıştır. Merkantilist doktrin ise Avrupa iktisadi tarihinin bir sonraki evresi olan sanayi devrimi için gereken sermaye birikimini sağlamıştır. Özellikle diğer Avrupalı

devletlere göre siyasi birliğini erken tamamlamış olan İngiltere'de Sanayi Devrimi'nin itici gücü sermaye yoğun yatırımlar için gerekli olan potansiyel, sermayenin oluşmasına katkı sağlamıştır (Nettles, 1952: s. 108). Varlığını Sanayi Devrimi'ni doğurana kadar devam ettiren merkantilizm, o döneme kadar Avrupa'da yegâne görüş olmasa da hâkim görüş olarak benimsenmiş ve kıtanın ticaret hacminin artmasında etkin rol oynamıştır.

Merkantilizmin en önemli yan etkisi, İspanya örneğinde daha net görüleceği üzere iç piyasadaki fiyatların artması nedeniyle dış ticaret rekabetçiliğini kaybettirmesidir. Fransız ekolünde ise bu etkinin zayıflatılması, tarımsal fiyat kontrolleri ile baskılanmıştır. Merkantilizmin milliyetçi, müdahaleci, devleti ve devletin gücünü önceleyen yaklaşımları liberal ana akım iktisatçıların eleştirilerine hedef olmuştur.

Orta çağ feodalizminin ve papalık hükmünün on beşinci yüzyılın ikinci yarısından sonra reform ve Rönesans hareketleriyle eski gücünü kaybetmesi Avrupa'da yeni ve dinamik çağın başlangıcı olarak görülebilir. Bu yeni dönem, yeni düşünce sistemlerinin de ortaya çıkmasıyla birlikte Avrupa'nın moral değerleri üzerinde ciddi değişimleri de beraberinde getirmiştir.

Örneğin mamul olarak elde edilen yünlü kumaşlar dünyanın diğer pazarlarında satılmak suretiyle elde edilen kârlılığın bir kısmıyla yine hammadde ve yarı mamul mallar satın alınabilir, bu yöntemle artık kârın bilançoya fazlalık olarak kaydedilme amacı gerçekleşebilirdi. Bu yeni mantık beraberinde ticari nüfusun sadece ticari anlaşmalar yoluyla değil militarist hegemonyalar yoluyla yapılmasını da gerektirmekteydi. Kurulan ticaret ağı militarist devlet tarafından desteklenmediği sürece Hollanda örneğinde olduğu gibi pazarlar çabuk kaybedilebilir, ticari menfaatler yara alabilirdi. Ticari menfaatlerin korunması amacı, merkantilist yaklaşımın bir diğer gerek şartı olan uygun ve güçlü bir deniz ticaret filosunun gerekliliğini de ortaya çıkarmaktaydı.

Merkantilist yaklaşımın insanlık tarihi adına doğurduğu en negatif durumda bu noktadan itibaren başlamaktadır. Örneğin yenidünyada elde edilen bir ticaret kolonisi askeri bir yönetim ile tam kontrol altına alınıyor ve bu koloni içinde bulunan tüm iktisadi faktörler işgücüne dâhil olmak üzere, maksimum fayda temelinde kullanılarak

elde edilebilecek maksimum ürün elde edilebiliyordu. Bu durum köylü sınıfını pratikte daha fazla çalıştırıp daha az beslemek anlamına gelse de elde edilmesi beklenen kârın bedeli olarak ahlaki bulunuyordu.

Kârın oluşmasında bir başka önemli etmende piyasada ki üstünlüğün sağlanmasına bağlı olma durumudur. Üstünlük ise ucuz hammadde ve ucuz işgücüne bağlıdır. Bu anlamda, yasal hakları olan ve bireysel mülkleri bulunan eski dünya vatandaşları ticari çevrimde gereken verimi veremeyeceğinden sömürgeleşme ortaya çıkmıştır. Sömürge haline getirilen coğrafyanın içinde bulunan insan ve doğal kaynaklar, sömürge kontrolünü elinde tutan devlet tarafından herhangi bir yasal veya moral değer gözetmeksizin işletilebilir ve kârlılık amacı gerçekleştirilebilirdi. Yeni üretim tarzı, ucuz ve/veya bedelsiz elde edilen hammaddenin ucuz ya da bedelsiz köle emeği ile işlenmesi sonucunda maliyetlerin oldukça düşük olduğu bir üretim döngüsü yakalanmış oluyordu.

Dönemin ticari üstünlüklerin sayılabilecek bir diğer noktada köylerden şehir merkezlerine doğru bir nüfus hareketlerinin olmasıdır. Yeni nüfus hareketleri emek piyasasını da tetiklemiştir. Ucuz iş gücü emek piyasasındaki arzın artması ile elde edilmiş olsa da dönemin çalışma koşulları ve sosyal haklar ele alındığında üretici lehine bir sistemin oluştuğu görülmektedir. Şehir nüfusundaki artışın bir diğer etkisi ise merkezi otoritenin feodaliteye üstün bir konuma gelmesine hizmet etmesidir. Merkezi otorite, kamu maliyelerinin güçlenmesi ile birlikte merkantilist uygulamaları hayata geçirmekte üstünlük elde etmiştir.

Ulaşım vasıtalarının tam olarak gelişmemiş olduğu on beşinci yüzyılda elde edilen ticaret kolonilerinin (sömürge kolonileri) sağlamış olduğu ürünlerin anakaraya taşınması bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Hem okyanus yolunu kullanması nedeniyle doğal afetler (fırtına, ters rüzgârlar vb) hem de korsanlık faaliyetlerinin getirdiği risklerin toplamı navlun fiyatlarını arttırmaktaydı. Kârlılığı arttırmanın en önemli gereklerinden olan girdi fiyatlarının minimize edilmesi hususu nedeniyle ticaret filolarının kurulması monarkların en önemli gündem maddesini oluşturmaktaydı (Nettles, 1952: s. 111).

Merkantilist düşünürler ticari önceliklerini bilanço fazlalığı üzerine kurmuş olduğundan piyasa dinamiklerinin ayarlanabileceği, maliyetlerin aşağı çekilmek suretiyle mamûl malların kârlı fiyatlar üzerinden satılabileceği görüşünde birleşmektedirler. Ekol farklılıkları bile tek bir amaca hizmet etmektedir. Bu amaçta maliyeti düşürerek kârlılığı arttırmaktır. Maliyet düşürmenin ana yolu girdi fiyatlarını minimize etmek ve bu uğurda gerekirse militarist güç kullanmaktan geçmektedir. On altıncı yüzyıldan yirminci yüzyılın ikinci yarısı itibaren Avrupa'nın karşılaştığı ve bedelini ağır şekilde ödemek zorunda kaldığı tüm savaşların temelinde bu hâkim görüş bulunmaktadır. Ucuz hammadde, ucuz emek ve maksimum kârlılık.

Yukarıda ele alındığı üzere merkantilizmin ana gövdesini oluşturan ticari sınıf değerli madenleri direkt olarak muhatabına vermek yerine ilk önce gelir getirici üretimlere başlamış, daha sonrasında ise militarist alt yapının desteklediği sömürge faaliyetleri üzerinden zenginleşmeye başlamıştı. Bu yeni ticari sınıfın hedeflerini gerçekleştirmek üzere ihtiyacı olan askeri ve siyasi gücü, yönetimi altında bulunduğu monarktan talep etmesi akla gelen ilk çözümdü. Kendi silahlı gücünü elinde tutması veya bu silahlı güçle uzak coğrafyalara etki edebilmesi o zamanın tüccar sınıfının ümit edebileceği bir durum değildi. Devlet korumasında gelişen bu yeni ticari aristokrasi, ticari faaliyetlerinde başarılı oldukça devlet desteğini arttırmış ve bu devlet desteği çeşitli ülkelerde çeşitli yollarla gerektiğinde iç pazarı zorlamak ve ticari yasaklar koymak yoluyla da genişletilmiştir. Adam Smith'in başını çektiği liberal akımın en büyük eleştirisi tamda bu noktada gelmektedir (Smith, 2006: s. 87).

Smith'in bakış açısından merkantilist ticaret, devlet güdümünde tekeller kurmak yoluyla oluşturulan ve gerek iç gerekse dış ticarette bazı ürünlerin satımını yasaklamak suretiyle ürünlerin ve emeğin fiyatının düşük tutulmasını yadsımaktadır. Liberal görüşün hâkim felsefesi rekabet ortamında gelişip büyüyen ticari piyasadır. Durum böyleyken emek ve hammaddenin fiyatını militarist yollarla en aşağı çekmek suretiyle oluşturulacak ticari oluşum, piyasanın tüm girdileri konusunda karar verici olamayacağından ticaretin yönü ve hızı bir noktadan sonra düşecek, rekabetin olmadığı ortamda fiyatlar kârlı olmaktan çıkacaktır.

Merkantilizm akımının son safhasında ise liberal bir eleştiri olduğu görülmektedir. Avrupa'nın bu sınır tanımayan kâr eğilimi devletlerin sömürgeler ve ticari çıkarlar nedeniyle sürekli savaşır hale gelmesiyle sonuçlanmıştır. Bu durum ticari imtiyazların elde edilme sürecinde piyasayı bozucu bir hâl almaya başladığından François Quesnay Fizyokrasi akımını başlatarak piyasa dinamiklerinin serbest bırakılması ile fiyatlar genel düzeyinin piyasa tarafından ayarlanması fikrini ortaya atmıştır (Bocutoğlu, 2016: s.34-36). Bu daha sonrasında David Ricardo, Maltus, Smith gibi liberalizmin öncüleri olacak düşünürlere ilham kaynağı haline dönecek olan yeni ticari akımın başlangıcı olmuştur. Bocutoğlu Merkantilizm için "*Feodal kavramları arka plana iten, milliyetçiliği/ulusalcılığı teşvik eden, tüccarlara yeni bir onur ve önem veren ve yeryüzünde iktisadi ve askeri yayılmacılığı haklı gören böyle bir doktrine, kapsayıcı bir başlık olarak merkantilizm adı verilmektedir. Merkantilizme milliyetçiliğin ekonomisi de denmektedir."* ifadelerini kullanmaktadır (Bocutoğlu, 2016: s. 18).

1.3.Merkantilist Doktrinin Bölgesel Farklılıkları

Avrupa anakarasında ticari kapitalizmin yenidünyanın keşfi sonrası hız kazanması ve en fazla kârın nihai amaç olduğu merkantilist doktrinde, değerli madene atfedilen önem ve/veya en az girdi -maksimum kâra ulaşma aracında bölgesel farklılıklar ortaya çıkmaktaydı. Piyasadaki rekabet şartları, bölgesel konjonktür, teknolojik gelişmişlik, doğa koşulları ve bu sebepler dolayısıyla o bölgenin dış ticaret dengesini oluşturan iktisadi faaliyetler ve finansal araçlar bölgedeki merkantilist doktrinin ve uygulanma tarzının arka planını oluşturmaktaydı. Bu farklılıklar benzer tarihsel ve dini geçmişe sahip Avrupa devletlerinde belirgin farklılaşmalara sebebiyet vermekteydi. Farklı iki medeniyet olarak düşünmek yerine, aynı medeniyetin farklı kolları olarak ele alınması gereken Avrupa ülkeleri az olanı istemek düşüncesinden ziyade istenilene giden yol noktasında farklılıklar yaşayacaktı (Toynbee, 1978: s. 91). Modern anlamda *Avrupa Birliği*'nin temelini oluşturan ve Westefalya süreciyle başlayacak olan *Concert of Europe* süreci öncesinde Hristiyan dünya dışına karşı kâr isteği artacak ve ticari kapitalizm farklı uygulamalar ile ortak sonuca varacaktı.

1.3.1. Fransız Merkantilizmi (Colbertizm)

Bölgesel farklılıklarda meydana gelen en dikkat çekici akım Colbertizm olarak bilinen Fransız merkantilizmidir. Fransız merkantilistleri, J. Bodins, E. Me1on, De Sully ve Fransız merkantilizmine adını veren ve Fransa'da maliye bakanlığı görevini üstlenmiş bulunan Jean Baptiste Colbert'dir. Fransız merkantilizminin en dikkat çekici yönüyse tarımsal ürünlerin dış satımının yasaklanmış olmasıdır. Buradaki amaç endüstri maliyet girdilerinin önemli kalemini oluşturan emek piyasasının ucuz gıda maddelerine ulaşarak daha az maliyetle çalıştırabilme isteğidir. Bu yönüyle devletin oluşturulması istenen sistemde önemli görevleri vardır. Bunların en başlıcası sanayi yönetimini kolaylaştıracak tüm önlemleri alması, Fransız sanayisinin rekabet şartlarının oluşturulmasıdır. Fransız merkantilizminin bu yönüyle devletçi bir üst yapıyı gerekli kılarak tarım sektöründe fiyatların minimum seviyede tutulması sanayinin rekabetini de ön koşul olarak ele almış olmasıdır. Sonuç olarak Fransız merkantilizminde dikkate değer şey ücretler genel seviyesinin gıda fiyatları yoluyla düşük tutulabileceği düşüncesidir. Fransız merkantilizmi Colbert'in inşa etmeye çalıştığı erken dönem Fransız sanayisinin teşvik hikâyesi olduğu öne sürülebilir.

Jean Baptiste Colbert Fransız merkantilizminin fikir babasıdır. İhracatın arttırılması ve ithalatın azaltılması ilkesinin savunucusu olmakla birlikte dolaşımdaki paranın altın para veya altına çevrilebilen kâğıt para olmasından yanadır (Bocutoğlu, 2016: s.24) . Colbert'in öne çıkardığı hususlar tarım, ticaret, kara ve deniz ordusudur. Sadece bu hususlar bile düşünce altyapısındaki sömürge anlayışının yapıtaşlarının kuramsallaştırıldığını anlatır. Yukarıda bahsedilen kâr isteğinin var olanı cebren elde ederek maliyetin düşürülmesi mantığını barından bir bakış açısına ulaşmak mümkündür. Bocutoğlu Colbert'in bakış açısını şöyle aktarır "*Bir millet ancak diğer bir milletin kaybı pahasına daha zengin olabilir. Çünkü dünyadaki toplam ticaret hacmi ticarete tahsis edilen gemilerin sayısı, mamûl mal üretimi göreceli olarak sabittir*" (Bocutoğlu, 2016: s. 28).

Fransız merkantilizminin tarım önceleyen yönünün aslında militarist bir düşünceye dayalı olarak geliştiği görülmektedir. Deniz filosunun ve kara ordusunun amacının gerektiğinde cebren elde edilmesi gereken artı değeri amaçladığı

görülmektedir. Milliyetçi ve korumacı ekonominin çağında Fransız merkantilizminin de koloniler ve militarist yöntemler ile zenginleşmeyi amaç edindiği değerlendirilmektedir.

1.3.2 İspanyol Merkantilizmi (Bulyonizm)

İspanyol merkantilizmi ise Fransız merkantilizminden oldukça farklı olarak ilkel manada finansal olarak adlandırılabilir. Bu akım bülyonist akım olarak bilinir. Mantık oldukça basit ve sadedir. Dış satım özendirilerek değerli madenler ülkeye sokulur ve değerli madenlerin dış satımı yasaklanarak iç piyasada tutulur. Bu yöntem değerli madenlerin dış satımının yasaklanması yoluyla bilanço fazlalığı vermeyi amaçlar. İspanyol merkantilizminin düşünsel yapısını, on yedinci yüzyılda İspanya'nın Güney Amerika'nın tüm zenginliklerine hâkim olma fikrinin oluşturduğu söylenebilir. İspanyol sömürge mantığında Güney Amerika ve Florida'dan ticari mallar ve değerli madenler ülkeye sokularak değerli madenler ticaret unsuru olmaktan çıkarılmaktaydı. Diğer ticari metalar üzerinden yeni değerli madenler kazanma hedefine yönelik külçecilik olarak da bilinen bu akım değerli madenlerin biriktirilmesi için oldukça basit ve karmaşık olmayan bir mantık içermektedir. İspanyol merkantilizminde de Fransız merkantilizminde olduğu gibi devletçi bir müdahalenin gerekliliği dikkat çekmektedir.

1.3.3. Alman Merkantilizmi (Kameralizm)

Alman Merkantilizmi Alman sanayisinin gelişmesi adına nüfusun artmasını önceler. Nüfus iç piyasanın talep yönlü gelişmesi anlamına geleceği için bu Alman sanayisi içinde bir pazar anlamı taşımaktadır. Alman Merkantilistlerin düşünce temelinde üretim ve üretimin satılacağı pazar kaygısı bulunmaktadır. Eğer üretimi iç pazarda pazarlanabilirse bu yönde ticari satış kaygısı taşımayan ekonomi gelişerek uzmanlaşacak ve uluslararası piyasada rekabetçi bir hal alacaktır. Düşünce yapısı itibariyle Alman Merkantilizminin oldukça çağımız iktisadi düşüncesine yakın, iç talep ve büyümeyi hedefleyen aynı zamanda Alman sanayisinin rekabet koşullarını bu yolla tahkim etmeye çalışan bir düşünce alt yapısından söz edilebilir (Malthus, 1798: s. 103).

Almanca'da prensin kendi hazinesini koruması anlamına gelen Kameralizm adıyla anılıyor olması da bu yönüyle oldukça net bir tespittir. Monarkın gerçek sermayesinin halkı olduğu düşüncesi ve bu yönde halkının Alman sanayisine rekabet

gücü kazandıracağı fikri oldukça tutarlı ve gelecek vadeden iktisadi yaklaşımdır. Alman iktisatçılar olan J.J. Becher ve Hornigk, Alman devletinin zenginleşmesini insan sermayesinde görmüş ve insanın çalışma azmini kırıcı bir faktör olarak para döngüsünün yerine insanların temel ihtiyaçlarının verilmesi fikrini öne sürmüşlerdir. Çünkü yeterli mali birikime sahip olan kişiler şımarıklaşacak ve verimsiz olarak çalışacaklardır (Neumark, 1943: s. 86-93).

1.3.4. İngiliz Ekolü (Ticari Merkantilizm)

Son olarak İngiliz merkantilizminin ele alınması gerekmektedir. İngiliz merkantilist yaklaşımında ticari üstünlük kavramı egemendir. İngiliz ticaretinin gelişmesi için gerekli altyapının İngiliz deniz ticaret filosuyla yapılacağı ve İngiliz deniz ticaret filosunun ülkeye kazandıracağı değerli madenlerle ülkenin zenginleşeceği fikri İngiliz merkantilizminin merkezinde yer almaktadır. Gerçekten de bu yolla İngiltere on dokuzuncu yüzyıldan itibaren dünyanın başat gücü olmuş ve bu durumunu yirminci yüzyılın ortalarına kadar korumuştur. Ticaret filosunun tüm dünya limanları üzerinde tam bir hegemonya kurduğu on dokuzuncu yüzyıla kadar İngiliz merkantilizminin ticaret filosunu öncelemekle ne kadar haklı olduğu önümüze çıkmaktadır. Bir diğer önemli konu ise İngiltere'nin mamul bir mal olan yün ve pamuklu dokumayı tüm dünya pazarlarına yayarak ticari bir dev olarak on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllara damgasını vurmuştur. Burada bahsetmemiz gereken bir diğer konuda Venedik ve Ceneviz ekolüyle Floransalı tüccarların dönemin şartlarının hazırlanmasındaki rolüdür. İtalyan devletlerinin gerek ticareten gösterdikleri maharet, gerekse de pamuklu dokuma sektöründeki öncül girişimleri sayesinde tüm Avrupa toplumu tüccar bir görünüm vermiş ve ticari önceliklerle ilk olarak ekonominin daha sonrada ekonomi politiğin ana aktörleri olarak Avrupa'nın yükselmesini sağlamışlardır. Bu bakımdan her ne kadar İtalya'da bir ekol olarak tespit edebileceğimiz farklı bir uygulama olmasa da tüm ekollerin temelinde İtalyan ticari anlayışının bulunması gerek finans gerek dokuma gerekse deniz ticareti anlamında tüm Avrupa'da öncül bir role sahip oldukları görülmektedir.

İngiliz merkantilizminin başlıca düşünürleri Cromwell, Thomas Mun, Sir William Petty, Sir Josiah Child ve John Lucke'dir. Cromwell'in bakış açısından

Avrupa'ya dair tüm ticari faaliyetler İngiliz navlunları ile yapılmalıydı. Bu yönüyle ticari üstünlük taşıma tekeliyle elde tutulacaktı. Cromwell bu politikanın uygulanması adına "deniz nakliyesi kanunu" (navigation act – 1651) yasasını çıkartmıştır. İngiliz ticaret filosuna verdikleri önem İngiliz merkantilizminin yapıtaşlarından birisidir. Sir William Petty ise zenginliğin kaynağını üretimde görmektedir. Petty tam istihdam piyasasının önemini vurgulamış ve refahın kaynağını istihdamda görmüştür (Petty, 1997: s. 88). Petty'nin bakış açısından istihdam piyasası için her bir kayıp önemli ve hesaba katılması gereken bir husustur. O kadar ki suçluların cezalandırılmasında hapis yöntemi İngiliz imparatorluğu için bir istihdam kaybı anlamına gelir. Bunun yerine mahkûmların köleliğe zorlanması, böylece emeğinden maksimum istifadenin sağlanması amaç edinilmelidir. Toprağın işlenmesini anahtarı emek olduğu için emek ve toprak ayrılmaz olarak zenginlik kaynağıdır. İngiliz ekolünden bu yönüyle ayrılan Petty zenginliğin kaynağını ticaretten ziyade üretimde görmüştür. "*W. Petty toprağın değerinin belirli sayıdaki (21) yıllık rant toplamlarından oluştuğunu iddia eder. W. Petty'nin analizinde rant, bushel/birim tahıl başına göre belirlendiği için ve bu ise onun üretiminde harcanan emek miktarına bağlı olduğu için emek, sadece tahılın değerinin değil, daha önce de vurgulandığı üzere toprağın değerinin de nihai kaynağı olmaktadır."* (Eren, 2011: s. 61).

Ticaret dengesi anlayışını ortaya koyan Thomas Mun ticaretin arttırılması için üretimden elde edilen malların fiyatları üzerinde devlet denetimi olması gerektiğini savunmuştur. Zenginleşmenin aracı olarak dış ticaret bilançosundaki fazlalığa dikkat çekmiştir. Bunun için İngiliz tüccarları daha fazla dış satım yaparak daha az dış alım yapmaları gerekmektedir. İngiliz tüccarlarının bizzat devlet tarafından desteklenme fikri Thomas Mun'a aittir. Devlet tarafından desteklenen tüccarlar rekabetçi olacaklar ve bu yöntemle İngiliz hükümeti daha fazla kazanç elde edecektir (Aydemir, 2006: s. 151-153).

İKİNCİ BÖLÜM

2. OSMANLI İKTİSADİ MODELİ

Osmanlı iktisadi modelinde ordunun ihtiyaçları ile beraber reâyanın ihtiyaçlarını da gözeten iaşe temelli bir yönetim aklı göze çarpmaktadır. İaşe tabanlı toprak yönetimi modelin temeli olarak gözükse de Osmanlı toplumunda pazar arayışı ve dış ticaret Osmanlı refah anlayışının dayandığı ana unsurlardır. Osmanlı iktisadında öne çıkan provizyonizm, reâyanın temel gıdaya ulaşması manasında değerlendirilebilir. Üretim faaliyetlerindeki toprak faktörünün ele alındığı boş toprak bırakmayarak elde edilen yüksek arz kapasitesi ile ürün fiyatlarının düşük tutulması hedeflenmiştir. Toprak ve ticari faaliyet anlamında Osmanlı imparatorluğunun "gelenekçi" olduğu ileri sürülebilir. Gelenekçilik konsepti geçmiş uygulamaları aynı ile tatbik olarak alınmalıdır. Daha çok geçmiş medeniyetlerin uygulamalarının tek potada eritilmesi olarak düşünülmelidir. Para ve değerli madenlerin Osmanlı sisteminde klasik dönemde fetih hareketleri ile vergilendirilen yabancı ülkelerle ve dış ticaret yoluyla elde edilmiş olsa da ana gelir kaynağının toplanan vergiler olduğu görülmektedir. Hazinenin her daim yeterli kapasitede tutulması düşüncesi "fiskalizm" Osmanlı maliye yönetiminde önemli bir yer tutmaktaydı.

Osmanlı ekonomik modelinde vazgeçilmez olan ana unsur "kıtlıktan kaçınma" olarak göze çarpmaktaydı. Osmanlı hükümdarları olası kıtlıkları bir yönetim zafiyeti olarak görmekteydi. Padişah fermanları incelendiği zaman eyaletler arası ürün mübadelesinin veyahut dağıtımının kıtlık önleyici tedbirler olarak planlandığı görülmektedir. Verilen fermanlarda "reâya"ya mevcut narh üzerinden dağıtımının titizlikle yapılması reâyanın ihtiyaçları karşılanmadan evvel zinhar dış satımın yapılmaması özellikle göze çarpan direktiflerdi.

Osmanlı iktisadi modelinde dış ticaret anlayışının ihtiyacın fazlasının satılması, ihtiyaç duyulan her türlü malın tedariki öncelenmektedir. İktisadi ilişkiler kurulan

ülkelere ülke içinde bazı yerel işletme veya madenlerin tekellerinin verilmesi işletme imtiyazı tanınması gibi işlemlerin iktisadi olmaktan çok politik olduğu görülmektedir. Sair iktisadi imtiyazlar sağlanan devletlerin gerek dış politika aracı gerekse ticari yolla vassal haline getirilmesi düşünce altyapısını oluştursa da verilen imtiyazın büyük Osmanlı'nın bir himmeti olarak görülmesi ve o ülkelerin sadakatinin satın alınması olarak değerlendirilebilir (Inalcık, 2008: s. 125). Dönemler itibariyle kimi zaman Venedik'e karşı Dubrovnik'e veyahut Ceneviz kolonilerine imtiyazlar verilmiştir. En bilinen imtiyazlar ise Fransa'ya tanınan kapitülasyonlardır.

2.1. İaşe Temelli Merkezi Planlama

Osmanlı iktisadının kendine has kuruluş avantajları bulunmaktadır. Step kültürünü benimsemiş olan Oğuz Boyları, genel anlamda hayvancılık ile uğraşarak hayvansal ürünlerin yan mamulleri olan yün, kilim, keçe gibi konularda öne çıkmaktaydılar (Merçil, 2000: s. 44). Osmanlı ise onuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu'da yerleşik olan Selçuklu uygarlığıyla Anadolu'nun kadim uygarlığı Bizans'ı birleştiren bir harmoniyi devraldı **(**Aktan, 1988: s. 69-78).

Göçer Yörüklerin hayvancılık kültürü ve avcı toplayıcı özelliklerinin yanında yurt tuttukları mekânda tarımla uğraştıkları ve kendine yeterli mikro ekonomik düzen kurdukları bilinmektedir (Gündüz, 2002: s. 161-163). Osmanlı'nın kuruluşunda Bizans'ın toprak yönetimini devraldığı hatta ayni ile kopyaladığı, bu eylemin sadece iktisadi teşebbüslerde değil idari ve hukuk alanında da tekrarlandığına dair çeşitli önermeler bulunmaktadır. Fuad Köprülü ise bu tezin dikkate alınmaması gereken ve mesnetsiz görüşler olduğu fikrindedir. "*Grousset'in Osmanlı imparatorluğunu "Yarı Bizans'lı yarı Moğol" sayması ve bunun gibi… Tarihçiler tarafından hiçbir müspet delile dayanmaksızın ortaya atılmış fantezilerdir hattâ tarihî birer faraziye bile sayılamaz."* diyerek bu önermeleri reddetmiştir (Köprülü, 1986: s.19). Çalışmanın konusu gereği etimolojik kavramlara değinilmeyecek olsa da bir Bizans Kurumu olan "Thema" ile Osmanlı toprak yönetim sistemi olan tımar sisteminin ortak yönleri bulunmaktadır (Aktan, 1988: s. 69-78). Bu yönüyle uygarlığın doğum sürecinin bir etkileşim örgüsünden geçerek yükseldiği ve birçok uygarlığın kendi aralarında benzerlikler içerdiğini öne süren Toynbee'nin görüşleri ele alınarak Osmanlı iktisat

sistemiyle ilgili fikir sahibi olunabilecektir. Tımar sistemi Osmanlı'nın erken dönemlerinden itibaren uygun görülen sipahilere belli bir askeri birliği daima hazır etmek suretiyle verilen mülk imtiyazıdır. Tımarın içinde üretimin ana faktörü olan reâya tımar sahibine idari yönden bağlıdır. Tımarların gelir hesabına göre çeşitleri bulunmaktadır (Köprülü, 1986: s. 115).

Hazar'ı geçerek Doğu Anadolu, Suriye ve Ege'de yurt tutan Kayılar zayıflamakta olan Selçuklu devletinin himayesinde bulunan bir beylik iken bağımsız bir devlet haline gelmişlerdir. Osmanlı'nın erken döneminde diğer medeniyetlerle de etkileşimde bulunmuş olması doğaldır. Kuşkusuz toprak yönetiminde en eski Türk uygarlıklarından itibaren çağdaşları olan Gazneli, İlhanlı, İran ve İslam Halifelikleri de, en az Bizans kadar Osmanlı'nın idare yapılanmasında etkili olmuşlardır.

Bizans uygarlığının, Arnold Toynbee'nin düşünce sistemiyle meydan okuyucu olarak ne kuzeyden gelen Kuman ve Kıpçak gibi kavimlere ne de Latinlere ve Abbasi ile Selçuklu akınlarına karşı yıkılmamıştır. Lakin gerçek meydan okuyucu olarak Osmanlı'yı karşısında bulduğu tarihi gerçekliktir. Bu bağlamda meydan okuyucu, Bizans medeniyetini kendi toplum düzeninde özümseyerek geçmişte aynı coğrafyada yaşamış tüm medeniyetlerin bir harmonisi halini almıştır. Arnold Toynbee *"Tarih Bilinci"* kitabında medeniyetlerin birbirleriyle olan ilişkisini izah ederken kullanmış olduğu Ying ve Yang felsefesinin incelenmesi Anadolu'daki Osmanlı medeniyetinin nasıl oluştuğu konusunda fikirler vermektedir (Toynbee, 1978: s. 96).

Bizans medeniyetinin statik bir dinginlik içinde olduğu ele alınırsa, burada dinamik olan gücün Osmanlı olduğu ileri sürülebilir. Bu durumda Osmanlı medeniyetini ve Bizans medeniyetini iki ayrı faktör olarak ele almak yerine tek mirasın devamı olarak ele almamız iktisadi sistemin anlaşılması adına faydalı olacaktır. Kurulan modelin tek ayrıntısı ise Osmanlı ile Bizans etkileşiminin ilk evresi olan Selçuklu devridir. Selçuklu devrini üçüncü bir medeniyet olarak düşünmek üç aktörlü sistemin oluşmasına sebep olacaktır. Bu durumda Selçuklu ekonomik düzeninin Osmanlı'dan ayrı düşünülmemesinin gereği ortaya çıkar. Selçuklu Osmanlı'nın meydan okuduğu değil mirasını alarak devam ettiği bir medeniyettir. Selçuklu devleti ile Osmanlı medeniyetin gelişimi tabanında aynı ekol içerisinde değerlendirilmelidir. Selçuklu medeniyetinin erken dönemi köklerini Orta Asya Türk medeniyeti ile İslam medeniyetinden alır.

Selçuklu, Anadolu'da yörenin daha önceki yerleşikleriyle iletişime geçerek Osmanlı'ya aynı medeniyetin devamı olacak şekilde mirasını devretmiştir. Bu sebeple yönetim ve iktisadi model olarak Osmanlı devlet yapısında Selçuklu'nun izleri sürülebilir. Fakat Bizans için durum böyle değildir. Bizans kültürü köklerini hem Antik Yunan ve Roma medeniyetlerinden hem de Hristiyan kültüründen almaktadır. Dolayısıyla Osmanlı'nın Bizans modelinden birtakım edinimleri olsa da aynı coğrafyada farklı bir medeniyeti inşa etmiştir.

Osmanlı, iktisadi piyasasının oluşum sürecinde, Türk-İslam-Bizans-Helen medeniyetlerinin ortak bir potası olarak düzenini oluşturmuştur. İkincil husus ise Osmanlı'nın kuruluş aşamasında hem İslam kimliğinden dolayı Dar-ül Harb saydığı alana doğru genişlemesi hem de Dar-ül İslam saydığı bölgeyi koruması gerekmekteydi (Pedani, 2017: s. 12). Osmanlı, kuruluşunda var olan bu gereklilikler nedeniyle öncülü olan uygarlıkların kurmuş olduğu iktisadi sistem içerisinde pratik bir çözüm olarak Tımar sistemini kullanmayı tercih etmiştir. Tımar sistemi, belli bir mobilize askeri gücün, nakdi bedel ödemeksizin beslenebileceği bir sistemdir. Ücreti ödenen ve çalıştığı arazi üzerinde sürekli olarak fiziki yeterliliğini diri tutan bu askeri sınıf aynı zamanda iktisadi sistemin temel faktörüdür. Belli bir tımar üzerindeki tımar sahibinin tımarının büyüklüğüne göre değişen sayıda asker temin etmesi sistemin ön şartıydı. Sefer zamanında tüm donanımıyla birlikte merkez ordusuna dâhil olması hesaplanabilir ve mobilize bir askeri güç demekti. Ayrıca her tımarın belli bir vergi geliri olduğu için vergi toplama meselesindeki kolaylığı da yadsınamaz bir avantajdı.

Tımar sisteminin yapısal özellikleri nedeniyle ve mülkün sahibinin bizzati padişah olmasından dolayı padişah mülkünün merkezi idare tarafından ilgili tımar sahiplerine verildiği ön kabulü bulunmaktaydı. Bu durumun anlamı tımar sahiplerinin, tımarını elde etmemiş, bu tımarın kendisine bahşedilmiş olmasıdır. Merkezi idarenin istediği zaman bu tımarı geri alma hakkı saklıdır. Teorik çerçevede ele alınan sistemin ayrıntılarına girilmeyeceğinden konuyla ilgili hukuki altyapı ya da mevzuat gibi durumlar çalışmanın ilgi alanı dışındadır. Diğer bir ele alınması gereken hususta ticari faaliyetlerdir. Tescil, mülkiyet ve tasarruf haklarını ve bu yolla araziden ne şekilde ve ne oranda vergi alınacağını kayıt altındadır. Bu yönüyle de bir "tapu" kaydı olma özelliği

taşıyan tapu-tahrir defterleri (diğer bir adıyla *Defter-i Hakanî*'ler) tutulmaktadır. (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, 1995: s. 4).

Merkezi yönetim, taşra teşkilatları sayesinde en küçük vilayetlere kadar iktisadi faaliyetlerden haberdardır. Tapu tahrir defterlerinde (Defter-i Hakanî) tapu sayımları yapılmakta olup iki safhalı bir yöntem belirlenmişti. İlk safhada faal nüfus, mali imkânlar ve devlete bundan düşen pay bu yolla belirleniyordu. İkinci safha ise padişaha düşen pay ile tımara düşen pay bölüştürülüyordu. Bu nedenle bu defter içindeki kısımlara mufassal (ayrıntılı defter) ve icmal (özet) adı verilirdi (Tabakoğlu 2016: s.163). Bu sebeple üretim (satılabilir meta) devlet tarafından tamamen hesaplanabilir olmaktadır. Örneğin Liberal piyasada "Laissez-faire" anlayışıyla serbest alışverişin kendi dengesini oluşturarak herhangi bir üst yapı gerektirmeden çalışabileceği inancı vardır. Bu noktada "denge" arz ve talep tarafından belirlenen fiyata atıf yapar (Gide ve Rist, 1949: s. 31-33). Piyasanın içinde bulunduğu yasal çevrenin toplumsal örf ve adetler gibi durumlardan da ayrı düşünülmemesi gerekmektedir. Homo-economicus'un ahlak temelli hareket etmeyeceği, yaptığı tüm eylemlerde çıkar güdüsü ile güdüleneceği klasik iktisat tanımının içinde bulunmaktadır. Robert Gilpin'e göre, *"Piyasa, devletin yokluğunda fiyat mekanizması ve piyasa güçleri ile ekonomik faaliyetlerin sonuçlarını belirleyecekti; bu iktisatçının saf dünyası anlamına geliyordu."*(Gilpin, 2015: s. 21). Piyasa kendi mekanizması olan ve kendini yönlendirebilen ekonomik bir yapı iken yine Gilpin'in tarifiyle piyasa ve devletin aynı ortamda bulunduğu bir durumda da ortaya çıkan sonuç ekonomi politik olmaktadır.

Osmanlı iktisat düzeninde farklı politika yapım süreçleri bulunmaktadır. Piyasa belli dinamikleriyle serbest bırakıldığı noktada, üretim ve piyasayı düzenleme görevini elinde bulunduran devlet, bir piyasa oyuncusu olarak politikayı "Keynesyen ekonomi modeli" ile oluşturmaktadır. Osmanlı'da bu durum daha grift bir düzlemde seyretmektedir. Bir yanda piyasa mekanizmasını tüm üretim faktörleri ile denetim altında tutarken diğer yandan belirli ahidnâmelerle ticari serbestlik elde etmiş çoğunlukla yabancı tüccarlardan oluşan liberal bir ticaret de bulunmaktadır.

Serbest piyasa ise devletin olmadığı, piyasa oyuncularının tamamen girişimcilerden ve hane halkından oluştuğu liberal iktisadi model olarak tanımlanabilir. Osmanlı'da ise üretim faktörlerinin tamamının kontrol altında tutulduğu ve ihtiyaçların merkezden planlandığı dolayısıyla merkeziyetçi ve milliyetçi iktisadi modeli göze çarpmaktadır.

Osmanlı piyasasının bir düzenleyici olarak tek merkezden farklı dinamikler altında yönetildiği göze çarpan ilk olgudur. Reâyanın millet sistemiyle yönetiliyor olması bu durumun nedenidir. (Eryılmaz, 1992: s. 12). Millet sisteminde ölçü ırk değil dindir. Her dinin mensubu kendi hukukları ve kendi vergilendirme sistemleri içerisinde yaşamaktadırlar. Müslüman tebaa ile Gayrimüslim tebaa arasındaki vergilendirme farkı kadar iktisadi faaliyet ve teşebbüslerde farklı hukuk mekanizmaları ve üst yapılar tarafından denetlenmektedir. Bu yönüyle "çarşı esnafı" olarak düşünülebilecek olan loncalar bulunmaktadır. Osmanlı'nın İslam sentezli medeniyet alt yapısından miras olmakla birlikte gayrimüslim tebaanın da ortak olarak faaliyet gösterebildiği ortak pazar haline dönmekteydi.

Anadolu ticari çeşitliliğinin kadim kodları olan birçok meslek grubu aynı pazarda faaliyet göstermekteydi. Ürünleri üzerinde yasal sınırlar içinde tam bir mülkiyet sahibi olunmaktaydı. Piyasa rekabeti fiyatlandırma serbestisi veya üretim istediği gibi durumlar ahilik gelenekleriyle denetlenmekteydi. Yukarıda ifade edildiği üzere meydan okuyan medeniyet bir üst yapı olarak meydan okunan statik durumdaki medeniyeti hem kuşatmış hem de kendi içerisinde bir "Ying Yang" durumu oluşturmayı başarmıştır. Bu başarılı iktisadi model klasik dönemdeki güçlü ordu-güçlü devlet-güçlü hazine üçgeninin ana temelini oluşturmaktadır.

2.2. Toprak Yönetimi ve Sosyal Politikalar

Osmanlı İmparatorluğu'nun merkez yönetiminin ana unsuru divan kurumudur. Bu kurum sultan yokluğunda doğrudan sadrazam tarafından yönetilir ve yönetimi ilgilendiren idari, mali, askeri ve hukuki işler hakkında görüşülürdü (Uzunçarşılı, 1988: s. 439). Divanda arazi işleri de görüşülür nişancı tarafından tapu defterlerine kayıt yapılırdı. Nişancının bir görevi de padişah fermanlarını yazmaktı. Divanın toplanma yeri padişahın bulunduğu yere göre değişiklik gösterebiliyordu. Vezir-i azam aynı zamanda sultanın mutlak vekili olup, idari işlerin hepsinde karar Vezir-i Azam'a aitti. Kuşkusuz padişah iradesinin tersine veya onun müsaadesi dışında gerçekleşmezdi. Vezirlerden hariç olmak üzere beylerbeyi makamları da divanın üyeleri içerisindeydi.

Beylerbeylerinin en önemli askeri görevi kendilerine bağlı bulunan arazilerde ki tüm tımarları ve bu tımarlara bağlı sipahileri sefer zamanında toplayıp orduya katılmaktı. Bu bakımdan beylerbeylerinin aynı zamanda tımar taksiminde ve takibinde de görevleri olduğu anlaşılmaktadır. Aynı şekilde sancakbeyleri de beylerbeyiyle benzer görevleri olmasına karşın sadece kendi has arazisinden sorumluydular (Barkan, 2015: s. 64).

Osmanlı mülkü idari bölgeleri sırasıyla köy, kaza, sancak ve beylerbeyi olarak kendi içinde hiyerarşisi olan bir yapıya sahipti. Köylü sınıfını reâya diye tabir eder bu halkı dirlik, vakıf ve mülk reâyası olarak üç ana grupta toplardı. Kazalarda hukuki ve şerhi konular kadılar tarafından sancaklarda ise subaşılar tarafından ele alınır idari ve hukuki meseleler yerelde çözülürdü. (Ortaylı, 1994: s. 25-35). Yönetim sisteminde beyliklerden alınan topraklar eski düzeninde devam ettiyse de Rumeli'de fethedilen tüm topraklar devlet arazisi olarak tapulanmışlardır. Bu uygulamanın tek istisnası kilise ve manastırlara ait vakıf arazileridir (Uzunçarşılı, 1988: s. 440).

Devlete ait olan "Araz-i Emiriye" veya "Araz-i Memleket" diye adlandırılan topraklar, tiplerine göre (öşür, resimlerine ve hizmete göre) büyük orta ve küçük parçalara bölünüp tahrir edilmiş ve ekilip boş bırakılmamak kaydı ile eski sahiplerine bırakılmıştı. Bu toprakların kanununa riayet edildiği sürece veraset hakkı bulunuyordu (Uzunçarşılı, 1988: s. 443). Bunlardan hariç olmak üzere vakıf arazileri de

bulunmaktaydı. Vakıf arazilerinde ayırt edici olan özellik satılması ve hediye edilmesi yasaklanmış olması, gelirinin vakıf için ve vakfın yetkilileri tarafından harcanıyor olmasıydı.

Osmanlı toprak düzeni "İnsan" merkezlidir. Osmanlı toprak düzeninin özünde insan olduğu yukarıda yapılan izahtan anlaşılmaktadır. Devlet toprak üzerinde ki mikro örgütlenmeyi köylü hanesi üzerinden yapmaktaydı. Köylü hanesi; içinde evlenmiş erkek çocuklarının da olabileceği günümüz tabiriyle geniş ailedir. Vergi ise çift resmi üzerinden alınıyordu. Bir sabana koşulan bir çift öküzün kapasitesi hesaba katılarak ne kadar toprak ekildiği veyahut ne kadar vergi alınacağı hesaplanabiliyordu. Hatta bu dönemde öküzünü sair sebeplerle kaybetmiş veya yitirmiş kişilerden vergi alınmadığı, nedeninin ise tarlasını işleyemediği için zaten zor durumda olacağı düşüncesi olduğu İnalcık tarafından aktarılmaktadır (İnalcık, 2009: s. 246).

Klasik dönemde Osmanlı mülkü hububat tarımı için ayrılmış ve köylüye tahsis edilmiş mîrî topraklardır. Milli araziler iki ana başlık altında toplanmıştır; Tapulu arazi ve Mukata'alı arazi. Her yönüyle mîrî arazilerin devletin ihtiyacı olan üretimi yapması, üretimde elde olmayan sebepler (kıtlık, sel vb.) dışında belli bir plan çerçevesinde üretim faktörlerinin toprağına bağlı üretimini devam ettiren dinamik bir yapıda tutmak devletin politika önceliğiydi.

Osmanlı toprak yönetiminde dikkat ettiği husus, reâyanın, tımar sahiplerinin ve sipahilerin her birinin durumuna ve konumuna göre haklarını devletin bir üst yapı olarak korumasına yöneliktir. Hak koruma çabası, üretimdeki devamlılığı sağlamakla birlikte oluşması muhtemel çeşitli huzursuzlukları önlemeye yöneliktir. Yönetici sınıf ile yönetilen sınıfın sıkıntı içinde olabileceği düşünülüp bunun önleminin alındığı değerlendirilmektedir. Osmanlı medeniyetinin bir akış içerisinde Asya Türk uygarlığı-İslam uygarlığı-Bizans uygarlığı ve Helen uygarlığının ardılı olduğuna değinildi. Bu nedenle Osmanlı'nın inşa ettiği sistemlerde daha önce yaşanmış olayları ardılı olduğunu medeniyetlerin hafızasına başvurarak alınmış önlemlere devam ettirdiği ve/veya yeni önlemler ihdas ettiği düşünülmektedir (Roux, 2008: s. 332).

Antik Yunan toplumunda her ne kadar doğuştan köle olan bir kesim bulunsa da kölelik müessesesinin zaman içerisinde çeşitli yollarla borçlanan kişilerinde bu borçlarını ödemek adına yarı köle haline getiriliyorlardı. Aynı düzen içinde bazı özgür kesimlerinde maddi ihtiyaçlarını tamamlamak adına kölelerle aynı ortamda çalıştığı bilinmektedir (Bonnard, 2004: s. 152). Yenidünyanın keşfinden sonra bile benzer bir uygulama ile İrlandalı çiftçilerde Amerika'ya gidiş bedeli olarak yerleşik çiftlik sahipleri ile sözleşmeler yapmaktaydılar. İrlandalı çiftçilerin Amerika kıtasına yerleşme ve mülk edinme arzuları nedeniyle yeni kıtaya gitmekteydiler. Siyahî kölelerle aynı ortamda bulundukları ve yapılan sözleşmeye dair borçlarının ödenmesine istinaden özgürleşecekleri bir sistem içinde yaşamayı kabul etmekteydiler (Zinn, 2003: s. 53).

M.Ö. 632 yılında Kylon adlı bir Atinalı yoksullaşmış kitleleri örgütleyip yürüyüşe geçirir. Bu isyan aristokrat kesim tarafından güçlükle önlenebilir. Bu durum karşısında Atinalıların M.Ö. 621 yıllarında Drakone adlı bir Yunan vatandaşına günümüzde "Drakone yasaları" olarak bilinen yasaları hazırlatmıştır. Bu yasalar o kadar ağırdır ki Drakone kendini *"Hırsızlık gibi düzeni bozucu bir eylem ölümü hak ediyordu. Daha ağır suçlara verilecek daha ağır cezalar bulamadım"* diyerek savunmak zorunda kalmıştır. Yukarıda bahsedilen ağır cezalar toplumda istenilen güvenceyi sağlamadığı gibi daha ciddi huzursuzluklara yol açması sebebiyle dönemin aristokratlarını ödün vermekle konumlarını tümden yitirmek arasında bırakmıştır. Bu nedenle borçlar, borç köleliği, topraksız köylülük kavramları yine bir aristokrat olan Solon tarafından İ.Ö. 594 yılında Solon yasaları olarak bilinen bir dizi düzenlemeler yapılarak borçları silinmiştir (Şenel, 2006: s. 697-699). Borç köleliği uygulamasına son verilmiştir. Topraklar üzerinde var olan ipotekler kaldırılarak toprak büyüklüklerine sınırlar getirilmiştir. Bir dizi toplumsal ve siyasal reformla dengenin devam etmesi için önlemler alınmıştır.

Toprak köleliği ve statüye dayalı kölelik kurumu insanlık tarihinde tekrar coğrafi keşiflerle beraber ortaya çıkmış bir sorundur. Antik yunanın bir dizi reformla başa çıktığı bu konu keşifler çağında daha kapitalist bir mesele olarak ele alınmaktaydı. Bunun sebebi ticaretin ana değiş tokuş unsuru bizatihi "köle" olmasıydı. Kölelik zenginliğin bir ölçüsü olarak ele alınıyor, deniz aşırı ticaret ağının ana metası haline geliyordu. İspanyol Amerika'sında ve İngiliz kolonilerinde yakınçağ da bir dizi reform,

iç savaş ve çağımızın düşünce sistemini oluşturan birçok direniş hareketiyle bu konunun çözümü antik Yunan'ın aksine insanoğlunun yüz yıllarını almıştır.

Toprak yönetimi hususunda Osmanlı, geçmiş uygarlıkların tecrübelerini dikkate alan ve amaca yönelik "üretim" odaklı bir toprak sistemi inşa etmeye çalışmıştır. Toprak yönetiminin temelinde reâya(raiye) vardır. Raiyenin hakları Osmanlı hukuk sistemi tarafından garanti altına alınmaktaydı. Hangi şartlarda yaşaması ve çalışması gerektiği açık fermanlar ile belirtilmekteydi. Tımar sahibiyle raiye arasındaki ilişki kesin hükümlerle açıklanmaktaydı, bu bakımdan raiye devlet katında temel aktör olarak hiyerarşinin en altında olsa da hakları ve hukuku önemsenen bir toplum katmanıydı (Öz, 2007: s. 490-493). Ahmet Rasim "Osmanlı Tarihi" adlı eserinde Osman Bey'den itibaren reâyanın tımar sahipleri üzerinden kaydedilme geleneğinin bulunduğunu ve tımar sahibine olan yükümlülüklerinden hariç olmak üzere "Baç"[1] ve Bazar rüsumu alındığını aktarılmaktadır (Rasim, 2000: s.19). Reâyadan ayrıca bir pazar vergisinin alındığı bilgisi reâyanın tımar sahibinin tam hükmü altında olmadığını, ticari serbestlik ve pazar ticareti yapabildiği, reâyanın kendine ait ürünlerde yetiştirebilecek alanının olduğunu göstermektedir.

Bu yönüyle tımar sahiplerinin reâya üzerinde tam bir tasarruf sahibi olmadığı anlaşılmaktadır. Toprağında bulunan reâyaya karşı idari mesuliyetinin bulunduğu reâyanın yaşam hakkı ve kamuya ait olmayan özgürlükleri üzerinde tasarrufunun olmadığı görülmektedir. Reâyaya "eziyet etmek" kesinlikle yasaklanmış bir husus olup reâyanın mutluluğuna verilen önem Fatih Sultan Mehmet Han tarafından aşağıdaki şekilde prensip edinildiği İnalcık tarafından aktarılmaktadır.

[1] Osmanlı devletinin bir gelir kaynağı olarak "baç" piyasa içindeki neredeyse her türlü ticari faaliyetten alınan damga vergisi "baç-ı tamga" dış ticaretten alınan gümrük vergileri ise "baç-ı büzürg" tür. Gümrükte vergilendirilen mallar pazara geldiğinde ise tekrardan vergilenir tekrarda baç alınırdı. Bu tarifte Barkan'ın aktarımı ile baç vergisi sadece büyük pazarlardan alınırdı. Köylerde yapılan alışveriş veya köy pazarları baç kavramının dışındaki ticari faaliyetlerdir. (Barkan, s. 48, md. 3) Baçında kendi arasında bazı farklılıkları bulunmaktadır. Pazara getirilen mala, malın cinsine, miktarına ve hatta malı satan kişinin yerli yoksa yabancı mı olduğuna göre de baç alınabiliyordu*." Karaman vilâyeti kanunnâmesinde taşradan koyun getirenden iki koyuna 1 akçe, yerli kasaplardan dört koyuna 1 akçe bâc alınması gerektiği belirtilmektedir*" (Barkan, s. 45-46, md. 1). Baç genelde satıcı tarafından ödenen bir bedel olsa da kimi zaman farklı uygulamalar yapılabilmektedir. Hayvan satışında alıcı ve satıcını baç ödemesi olağan olsada barkan *"991 (1583) tarihli Sivas livâsı kanununda görüldüğü gibi fülfül, karanfil, çivit, nışadır, çelik ve kalay gibi bazı mallarda aynı şekilde her iki taraftan vergi alındığı da olurdu"* demektedir. (Barkan, s. 46-85, md. 1, 27)."

"Hüner bir şehr bünyâd etmektir;
Reâya kalbin âbâd etmektir." (İnalcık, 2008: s. 92).

Reâyanın ne tür işlerde çalıştırılabileceği hususunun da net olarak çerçevesi çizilmiştir. Reâya terimi, Arapça temelli bir sözcük olup sürü anlamındadır. Fakat bu kavram asıl itibariyle "korunup gözetilmesi gereken topluluk" manasında kullanılır. Bazı kötü niyetli yorumcular tarafından sürü olarak alınmışsa da raiye kavramı Osmanlı yönetiminde bir olumsuzluk içermemektedir. İslam ansiklopedisine göre reâya aynı zamanda gözetim mesuliyetinde bulunulan topluluk manasına da gelmektedir. Bu bilgi ışığında, toprak sisteminin önceliği reâyanın refahıdır denebilir. Aynı düzlemde reâyanın toprağa bağlılığı da sistemin bir diğer önceliğidir. Bu nedenle reâya toprağa bağlı olmakla beraber eğer toprakla ilgilenmek istemiyorsa "çift bozan vergisi" ödeyerek hayatını farklı şekilde devam ettirebilmektedir (Gümüşçü, 2016: s. 177-217). Reâyanın toprağı hububat tarımı yapmakla görevli olduğu kısım hariç elinden nedensiz ve zorla alınmıyor, kendi geçimini sağlayacağı bağ bahçeleri miras yoluyla devredilebiliyordu (İnalcık, 2008: s. 75).

Reâyanın maddi statüler arasındaki geçiş hakkı nadir olsa da imkânsız olmaması sadece yaşamsal ihtiyaçların karşılanacağı bir sistemde değil de kendini ispatlayabileceği iktisadi veya bilimsel yönden yol kat edebileceği, bu konular üzerinde tercih hakkı olan bir sistem kurulmuştu (İnalcık, 2008: s. 99). Bu sistem reâyanın huzurunu tesis adına oldukça önemli bir parametreydi. Çağdaş düşünce sisteminde insanların temel ihtiyaçları olarak Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde en önemli ve ilk adımı oluşturan güvenlik ihtiyacı sistem tarafından gidermiş olan reâya sistem içerisinde diğer ihtiyaçlarını da elde etmek adına ümit var olabiliyordu. Fiziksel ihtiyaçları, güvenlik ihtiyaçları, ait olma ve sevgi ihtiyaçları sistem tarafından karşılanan reâya, değer ihtiyacı ile kendini geliştirme ihtiyacını kendi çabasıyla yapabileceğini düşünerek sistem içinde sosyal bir rol edinebiliyordu.

Osmanlı, toprak taksimatında esas olarak kabul edilen idarelerin hem askeri hem iktisadi hem de coğrafi bütünlük arz edecek şekilde ve olası sefer durumlarında ordunun

mobilize edileceği merkezler tercih etmiştir. İktisadi boyutu ise coğrafi bölgede iktisadi kaynakların hububat anlamında kendine yeterliliği dikkate alındığı düşünülmektedir. Diğer yönüyle sancakların ve beylerbeyliği merkezinin kuruluşunda dikkate değer başka bir husus ise alınan toprakların kültürel bütünlüğünün bozmamaya dikkat edilmesidir. Örneğin Anadolu ve Ortadoğu'da sancak merkezi olan Bolu, Akşehir, Kefe, Van, Halep ve Suriye gibi sancaklar sosyoekonomik bir bütünlük içinde olarak dikkat çekerken Mısır ve Balkan coğrafyasında görülen belli başlı devlet geleneği olan şehirler siyasal bütünlük içerisinde korunmaya çalışılmıştır. Bu bütünlük içerisinde dikkate değer olan tek sancak ve diğer sancaklara göre hem yönetim tarzı hem yönetici sancakbeyinin farkı açısından "Cezayir-i Bahr-i Sefîd" eyaleti sayılabilir.

"Cezayir-i Bahr-i Sefîd" eyaleti, Barbaros Hayreddin Paşa'nın Osmanlı himayesine girmesiyle oluşturulmuş ve yönetici sınıfı kaptan paşalardan seçilen imtiyazlı bir eyalet olarak öne çıkmaktadır. Eyaletlerin bir başka sınıflandırma şeklide "*Salyânesiz ve Salyâneli Eyaletler"* olmak üzere vergi alım ve arazinin merkezden veyahut yerelden yönetimine göre ekonomik yönden taksimatıdır. Bunların üretimleri "*Has, zeamet ve tımar"*lara ayrılmış ve Salyânesiz eyaletlerin bu bölümler "Havass-ı Humayun" ismiyle hazineye aktarılmıştı. Sâlyâneli olan eyaletler ise has, zeamet ve tımara ayrılmadan doğrudan doğruya devlet hazinesi tarafından toplanmaktaydı (Uzunçarşılı, 1988: s. 532). Bunlardan başkaca birde doğu eyaletlerinde Osmanlı hâkimiyetini tanımış ve kendilerine verilen fermanlarla tabiiyetleri ve yıllık vergileri tespit edilmiş icabında askerleri ile hizmete katılması beklenen serbest "Mîr-i Mırdanlık" olarak tabir edilen arazilerde bulunmaktaydı. Bu tür araziler maliklerinden sonra mirasçılarına devrediliyordu (Uzunçarşılı,1988: s. 533).

Uzunçarşılı'dan intikalle, yukarıda bahsedilen arazi taksimatları yapılırken genel geçer tavrın bulunmadığı anlaşılmaktadır. Has, zeamet, tımar ve Mîr-ı Mırdanlık'lar genel yapı itibariyle devletin klasik döneminin siyasi yansıması niteliğinde olduğu görülmektedir. Yükselme periyodunda, fetih sırasında oluşan özel durumlarla, coğrafyanın ekonomi politiği göz önünde tutularak bir yönetim kolaylığı olarak düşünülüp taksim edildiği dikkat çekicidir.

Toprak yönetiminin devletin önemli ön şartı olan üretim, askeri hizmet ve bağlılık temelinde düşünüldüğü ve vergilendirilmesinin sosyal adalet önceleyerek

reâyanın iaşesi üzerinden tedbirler alındığı görülmektedir. Devletin, reâyanın önemine birçok kaynakta işaret etmekle birlikte reâyanın kuruluş ve klasik dönem itibariyle devletin temel yapıtaşı olduğu ısrarla belirtilmiştir (Berkes, 2018: s. 51-56). Bu konunun bir diğer örneği ise Naima'nın "daire-i adliye"sinde net olarak karşımıza çıkmaktadır (Singer, 2008: s. 14).

Mülk ve devlet asker ve rical iledir
Rical mal ile bulunur
Mal reâyadan husule gelir
Reâya adl ile muntazamü'l hal olur.
NAİMA

Daire-i Adliye'de bahse konu hiyerarşik yapı oldukça dikkat çekici ve önemlidir. Her şeyden önce devletin yönetici sınıfının elde ettiği imtiyazların ve ayrıcalıkların reâya sayesinde elde edildiğinin farkında olunduğunu gösterir. İkincisi reâyanın bu önemli pozisyonunun korunması için gereken davranış biçiminin adalet ile muamele olduğu üstüne basılarak beyan edilir. Osmanlı tarihindeki birçok uygulamanın tek tek analiz edilmesi sonucunda da her defasında aynı sonuca varılacağı düşünülmektedir. Gerçekten de reâyaya atfedilen önem bir hamaset midir yoksa uygulana gelen politikanın özeti midir sorusu akla gelmektedir. Mühimme defterlerinde, sıradan halkın kubbe vezirlerine arzuhal yapabilecek imkânlara sahip olduğuna dair veriler görülmektedir.

Kadı sicillerinde ele alınan davalarda da bu durumun bir hamaset ya da temenni değil bir gerçeklik olduğu ortaya çıkmaktadır. Çağdaş devletlerde bile vatandaşın herhangi bir sorununu üst mahkemelere taşıma hakkı, anayasal güvencesi yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren elde edilmeye başlanmıştır. Birçok çağdaş ülkede bireylerin üst mahkemeye müracaatının önü kapalıdır. Konunun iyi kavranması adına çağdaş Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının, Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru hakkını elde etme tarihi olan 23 Eylül 2012 oldukça anlamlıdır. Öyleyse Osmanlı devlet geleneğinde reâyanın hakları, iaşesi, zorunlu mallara ulaşımı hem dini bir vecibe hem de yasal bir zorunluluk olarak ele alınmış, konunun hâl edilmesi adına politikalar geliştirilmiştir.

Reâyaya hizmet anlayışı Osmanlı'da bolluk olarak ele alınmıştır. Reâyanın en azından temel gıda ürünlerine ulaşımı için politikalar üretilmiş, denetimler uygulanmıştır. İaşenin ne suretle temin edileceği, güvenliği, varacağı son liman, kime ve nasıl pay edileceği detaylıca bildirilip, hilafında ki davranışların kesinlikle affedilmeyeceği ikaz edilerek tembihlendiği, devlet arşivleri genel müdürlüğü tarafından yayınlanan üç numaralı mühimme defterinin özet ve transkripsiyonun on iki ve on üçüncü sırada bulunan divan-ı hümayün fermanında görülmektedir.[2]

2.3.Para ve Değerli Madenler

Anadolu coğrafyası paranın ve değerli madenlerin günümüzdeki şekliyle olmasa da en ilkel haliyle elde edilip toplanmaya başlandığı, paranın değiş-tokuş aracı olarak kullanıldığı ilk merkezdir. Çin, Aztek ve Maya uygarlıklarının aksine Anadolu coğrafyası, uygarlıkların geçiş güzergâhında olması dolayısıyla birçok uygarlığın karşılaştığı, çatıştığı ya da birbirinin içinde harmoni halinde yeni uygarlıklar meydana getirdiği bir coğrafyadır. Bu yönüyle Anadolu coğrafyası, birden çok medeniyetin biriktirdiği bilgi dağarcığının karşılıklı aktarım yoluyla geliştiği ve değiştiği bir bölgedir. Bunun en güzel örneği ise; arkeolojik çalışmalar temelinde elde edilen verilerin Anadolu uygarlıklarından, Hatti Uygarlığı ile gelişen bilgi birikiminin Hitit medeniyeti tarafından

---

[2] [Yev]mü'l-isneyn fî 14 Ramazân sene 966 [20.06.1559]
Gazze beyine: Şehzade Selim'in validesinin Eyle'de olan evkafı mahsulünün Rodos'dan gelecek Müslüman gemilerine sattırılması hakkında.
Yazıldı. Şâm çavuşlarından Ali Çavuş'a virildi.
Gazze begine hüküm ki: Oğlum Selîm vâlidesi merhûme Sultân'un Eyle'de olan evkāf terekesin Rodos cânibinden varan rencber Müslimân gemilerine virilmesin emr idüp buyurdum ki:
Hükm-i şerîfüm vusûl buldukda, müşârünileyhânun anda olan evkāf terekesin varan gemilere bey'itdüresin, ol bâbda kimesne mâni 'olmaya. Ammâ küffâr-ı hâksâra tereke virilmek memnû 'dur. Rodos beginden temessük ile gelenlere viresin, hâricden kimesneye virdürmeyesin ve bu bahâne [ile] evkāf terekesinden gayrı kimesneye emre mugāyir tereke bey' itdürmeyesin.
Rodos beyine: Şehzade Selim'in validesinin Remle'de olan evkafı mahsûlünün Müslüman gemilerine sattırılması hakkında.
Yazıldı. Kapudan kethudâsı Durak'a virildi. Fî 24 Zi'l-hicce sene 966
Rodos begine hüküm ki: Müşârün-ileyhânun Remle'de olan evkāfınun terekesi anda olan rencber gemilerine virilmesin emr idüp ol bâbda Gazze Begi Süleymân Beg'e hükm-i şerîf gönderilüp senden temessük ile varan gemilere tereke virilmek emrüm olmışdur. Buyurdum ki:
Hükm-i şerîfüm vardukda, anun gibi Rodos'a tereke getürmek içün giden gemilere temessük viresin ki varup tereke alalar. Ammâ gönderdüğün gemilere yarar âdemler koyup bile gönderesin ki terekeyi alup küffâra virmek ihtimâli olmayup getürüp anda ehl-i İslâma Bey'itdüresin. Bu bahâne ile emre mugāyir deryâya ve küffâr-ı hâksâra tereke virilmekden ziyâde hazer ide[sin]; sonra istimâ' olına, özrün makbûl olmaz.

daha da ileriye götürülmesidir (Ünal, 2002: s. 54). Hitit medeniyetinin kendinden önceki medeniyeti tamamen yok etmeyip kendi değerleri ile birleştirerek kurduğu ekonomik-sosyal model ardılları tarafından da devam ettirilecektir.

Anadolu'nun bir diğer özelliği ise Anadolu toplumunun erken dönemde dışsallıklara daha açık olması ve hem ticari hem de toplumsal alt yapı olarak "yeni gelene" karşı korumacı ya da muhafazakâr davranmamasıdır (Genç ve Çoşkun, 2015: s. 29). Muhafazakârlık kavramı, sosyal bilimlerin neredeyse her alanında karşımıza çıkmakta olan siyasi, iktisadi ve sosyal bir kavramdır. Bu kavram mevcut olan durumun korunması, yenilik ve inovasyonlara karşı bir tepki yaklaşımını ifade eder. Dolayısıyla muhafazakârlık her ne temelde olursa olsun mevcut yapının devamında menfaatleri olan veya yapının değişmesiyle ilgili endişe sahibi olan kişi veya baskı gruplarının konsept olarak adlandırılmış halidir. Kelimenin kökünün muhafaza olması da mevcut olanın devamı yönünde çaba harcanması anlamında olduğundandır.

Bir bütün olarak Anadolu medeniyetleri ticari anlayışa ve canlı bir piyasaya sahiplerdir. Anadolu'nun erken dönemlerinden itibaren yeniliklere açık olan medeniyetteki ilerlemenin kısa açıklaması bu yönüyle ele alınabilir. Eski dönemlerden itibaren maden cevherlerinin bir takas unsuru olarak ticarette kullanılması ve ticaretin bir öznesi olan "tüccar"ın Anadolu coğrafyasıyla yoğun etkileşim halinde olması nedeniyle bölge, dönem medeniyetlerinin ticari kazanç merkezi olmuştur. Bölge medeniyetlerinde değerli madenlere ilgi ve bu madenleri biriktirme arzusu açık şekilde görülmektedir. Diğer medeniyetlerle Anadolu'nun bu türden bir kıyaslamasını yapan Ahmet Ünal Anadolu'da ki geçirgenliğin yokluğunda Anadolu medeniyetinin genel karakterinin ortaya çıkmayacağını, Mezopotamya ve Mısır gibi medeniyetlerin tutuculuğunun Anadolu'da görülmesi durumunda ise Anadolu medeniyet gelişiminde bir risk olarak değerlendirildiğini vurgulamaktadır (Ünal, 2002: s. 54).

Para ve değerli madenleri biriktirme ve kullanma geleneği, Anadolu tarihinin insanlığa bıraktığı bir uygulamadır. Değerli madenlerin sikke bastırılarak kullanılmaya başlanması konusunda bulunan en ilkel sikkeler, bu buluşun Lidya Krallığı tarafından yapıldığını ya da geniş anlamda İyonya bölgesinde bulunduğunu ortaya koymaktadır

(Yükçü ve Atağan, 2001: s. 86-109). Hareketli tüccar sınıfı nedeniyle, coğrafyanın jeopolitiği oldukça geçirgendir. Pers ve Helen uygarlıklarının kesiştiği noktadan, bir değiş tokuş aracı olarak sikkenin çağında bilinen dünyanın geri kalanına hızla yayılması anlaşılabilir bir sonuçtur. Servet unsuru olarak değerli madenlerin elde edilmesi ve biriktirilmesi, erken dönem Anadolu uygarlıklarında toplum ile devlet arasında vergilendirme, devletlerarasında ise gerek savaş gerekse karşılıklı ticaret yoluyla elde edilmekteydi. Değerli madenlerin devletin bir nişanı olarak sikke haline getirilmesinden önce devleti oluşturan ana unsur olan toplumun devletin bu zenginliğini elde etmesi için uygun toplumsal sözleşme ile bağlı bulunması gerekiyordu (Genç, Oflaz ve Menecler 2020: s. 91-93).

Değerli madenler dönem imparatorluklarının da iktisadi faktör olarak ana meselesi haline gelmiştir. Bizans ve Selçuklu devletleri için sikke meselesine sadece bir servet unsuru olarak görmek eksik bir bakış açısıdır. Önümüze çıkan "sikke" bastırma meselesi ekonomik bir standart olmasının yanı sıra egemenlik göstergesi olarak da ele alınmıştır. Sikkenin ekonomik bir değiş tokuş aracı olarak piyasadaki rolünün önemi döneminin gerçeği olsa da, siyaseten egemenlik öğesi olması daha fazla ön plana çıkmaktadır.

Osmanlı'nın devraldığı yönetim tarzı köklerini yukarıda bahsedilen medeniyetlerden almaktadır. Aynı şekilde beylikten devlete geçiş dönemi olan on üçüncü yüzyılın sonu ile on dördüncü yüzyılın ilk yarısında değerli madenlere olan atıf daha çok siyasi birliğe işaret etmekteydi. Kestirilen sikkeler ve kestiren beylik/devletlerin arasında tam koordinasyon ve standardizasyondan bahsetmek mümkün değildir. Bunun nedeni olarak her ne kadar piyasada kullanılsa da sikkelerin iktisadi değerinden çok siyasi değerine atıf yapılıyor olması düşüncesi ön plana çıkmaktadır.

Konuyla ilgili araştırma yapmış bulunan Amy Singer, para ve ağırlık ölçülerindeki standardizasyonu karmaşıklığından ve standartların oldukça devletlere özgü durumundan bahsetmiştir (Singer, 2008: s. 20). Konstantin Zhukov sikkelerin değeri ve çeşitliliği ile ilgili yaptığı detaylı çalışmasında bize erken dönem ticari faaliyetlerin ve değerli madenlerinin standartlaştırılması ihtiyacını göstermiştir (Zhukov, 1997: s. 246-262). Öyle ki beyliklerin ve coğrafyada hâkim güçlerin sikke anlayışı

egemenlik göstergesi olarak ele alınmaktaydı. Sikkenin anlayış temeli diğer egemenlik faktörleri olan Hilat, Tuğ, Davul gibi bir saltanat alâmetiydi[3](Merçil, 1977: s. 43).

Sikke basımının, siyasi olarak ele alındığı düşüncesinden hareketle, sikkenin altın/gümüş oranıyla ilgili örnekleme veya benzetme çabası olunmaması ise paranın bir piyasa unsuru değil siyaset unsuru olduğunu kanıtlar niteliktedir. Çağımızda önermemizin destekleyici unsuru olarak öne sürebileceğimiz para özelindeki altında standart, Bretton Woods sistemi gibi iktisadi olaylar bulunmaktadır. Her ne kadar altın standardı uygulamasının öznesi kâğıt para olsa da rol itibariyle kâğıt para ile sikke arasında bir fark bulunmamaktadır. Bu yönüyle ticari alanlarda ki düzenlemeyi amaç edinen altın standardı, Bretton Woods sistemi gibi ticari ve iktisadi konsensusler paranın Uluslararası ticaretin bir aktörü olarak öncelemesi neticesinde ortaya çıkmıştır (Gilpin, 2015: s. 157-170).

Ticari faaliyetlerin piyasa koşullarında günümüz iktisadi tarihinden farklı olarak dönemin egemen veya egemen olma iddiasında ki güçleri tarafından basılan sikkeler vasıtasıyla yapılması ve bu sikkelerin tüm tasarruf haklarının ilgili monarka ait olması çağımızda olmadığı gibi döneminde de ticari alanda yaygın bir uygulama değildir. Klasik dönemde Uluslararası ticaretin aktörleri olan "gezici tüccarlar"ın bu konuyla ilgili olarak Osmanlı sultanlarına uluslararası baskılar yapmak suretiyle paradaki standardın ve para içindeki değerli madenlerin miktarının değiştirilmesine karşı çıktıkları bilinmektedir (Clot, 1994: s. 205).

Osmanlı para sisteminde değerli madenlerin kullanımının ortaya çıkardığı başlıca problemler değerli maden kullanımının piyasadaki talep edilen sikkenin nitelik ve nicelik açısından piyasa beklentilerini sağlayamaması olarak öne çıkar. Osmanlı para sisteminin değerlendirmesini yapan Numan Elibol dört ana soruna işaret etmektedir. İlkin Osmanlı sarayının sikke basımı ayrıcalığıyla sikkenin içindeki değerli maden miktarını değiştirerek "tağşiş" yoluyla uzun vadeli gelir beklentisi nedeniyle oluşan

[3] Kâim bi-Emrillâh ile Çağn Bey arasında bu isteğin yerine getirilmesine sebeb Sultan Tuğrul idi. Kâim bi-Emrillâh, Sultân Tuğrul'a çeşitli ikrâmlarda bulunup, yedi değerli hilat giydirdi, altın tuğlar ve bilezikler verdi. Veliahd edinip, bütün hükm ettiği ülkeler ve idlerin üzerine hâkim eyledi. Tuğrul Bey'e Sultân-ı Maşnk ve mağrib (Doğunun ve batının Sultanı) diye ad verip, o adla Bağ-dâd'da hutbe okutdu. Sultân Tuğrul'un heybeti büyüdü, kuvvet ve kudreti ve ülkesinin genişliği çoğaldı.

güven kaybıdır. İkinci olarak Osmanlı piyasasında bulunan diğer sikkelerin dolaşımı konusu problem oluşturmaktadır. Osmanlı sikkelerinden değerli olan diğer ülke sikkeleri piyasada tutunamazken, görece daha değeri düşük sikkeler piyasada hâkim duruma gelmekteydi. Üçüncü olarak gerek nüfus artışı gerekse kamu harcamalarının artması(saray harcamaları, savaşlar vb) yoluyla piyasada artan sikke talebi nedeniyle oluşan beklentilerin karşılanamaması ve bir değiş tokuş aracı olarak paranın değerinin değişmesidir. En yıkıcı etki ise dış ticaret yolu ile ülkenin limanlarına gelen Avrupalı tüccarların özellikle 1600'lü yıllardan sonra değerli maden ürünlerini Osmanlı piyasa dengesini bozacak şekilde vergi muafiyetleri kullanarak satabiliyor olmalarıydı (Elibol, 2019: s. 96-98).

Osmanlı'nın erken döneminde paranın bir başka politika aracı olarak kullanılma yolu da monarkların tedavüldeki akçe üzerinde tasarruf sahibi olmalarıdır. Her ne kadar paranın içinde bulunan değerli madenin oranı belli olsa da devletin karşılaştığı olağanüstü durumlarda piyasadan "Tağşiş" yoluyla para çekmenin örnekleri de bulunmaktadır. Fatih Sultan Mehmet, saltanatının hemen başında bir tağşiş yaparak eski parayı piyasadan toplayıp 6/5'i oranı şeklinde tekrar piyasaya sürmüştür. Bu durumda hazinenin gelirini de aynı oranda arttırmış olmaktaydı. Bu işlemi 1462, 1477 ve 1479 yıllarında yineledi. 1,52 gram gelen paralar otuz yıl sonra 0,75 gram gelmekteydi (Clot, 1994: s. 206). Bu değer düşürme sonunda hükümet gelirleri artarken para arzının da artmasıyla iktisadi boyutta piyasaya çeşitli ardıl etkiler oluşmuştu.

Osmanlı'nın klasik döneminde paranın, gelenekçi bir yapıda ve sade bir takas aracı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Değerli maden olarak devlet idaresi tarafından olağanüstü haller hariç olmak üzere piyasada ki dolaşımının önünde herhangi bir tedbir alınmadığı görülmektedir. Bununla birlikte siyasi imge olarak düşünülmesi de, değerli madenleri biriktirmenin bir zenginlik aracı olmadığı, zenginlik ölçütünün bolluk olduğunu düşündürmektedir. İnalcık Osmanlı'nın bolluk anlayışını Merkantilist yaklaşımlar ile mukayese ederken bazı malların ihracatının yasaklanmasını (pamuk, yün, deri, tahıl vb) herhangi bir kıtlık riski dolayısıyla stoklaması olarak gösterirken aynı ihracat yasaklarını Avrupa'da merkantilist bir yaklaşımla yani temel ihtiyaç maddelerini ülke içinde tutarak emek piyasasının fiyatını düşük tutmayı amaçladıklarını bildirir. Bu

yol ile elde edilen ucuz emek diğer ürünlerin dünya pazarı için ucuz ve rekabet edebilir olması amacına yöneliktir (Inalcık, 2009: s. 121).

Ekonominin bir gereği olarak değerli madenleri içindeki değerli maden oranıyla değil adet bazında düşünülerek piyasadaki paranın çekilip para arzının arttırılması ve değerli maden oranının düşürülmesi, devletin para üzerinde verdiği kararlar noktasında dikkat çekicidir. Bir iktisadi tedbir olarak gözükse de geçiş dönemlerinde yapılması ve bu dönemlerin net tarihler halinde biliniyor olması devlet erkinin bu konuda kendini tam yetkili ve bu türden bir politika yapabileceği düşüncesinde olduğunu göstermektedir. Çağımızdaki makro iktisat anlayışında artık paranın yönetimi bağımsız merkez bankalarıyla yürütülmesi birçok demokratik ülkede kabul görmüştür.

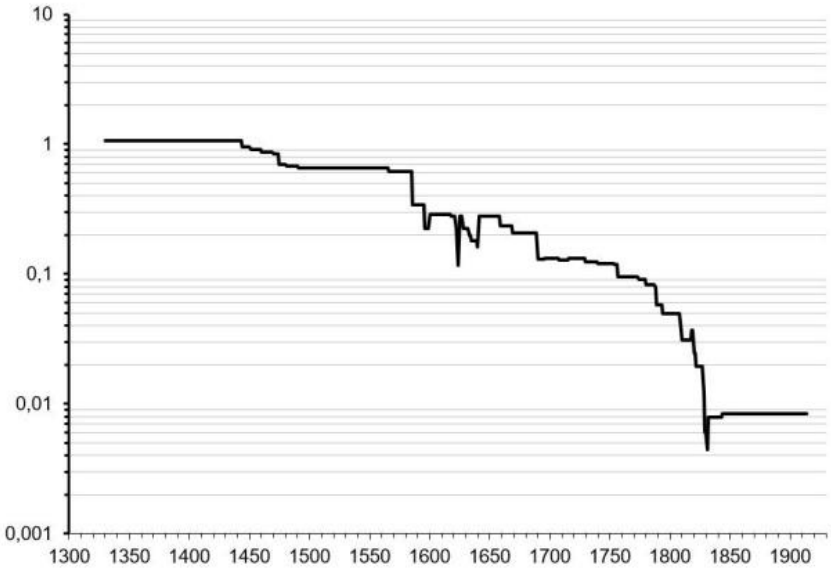
Osmanlı'nın para idaresi konusundaki keskinliği, piyasa aygıtını kanuni düzenlemeler yoluyla net olarak yönetebildiğini göstermektedir. Tağşiş uygulamasında herkesin parasını getirmesi için belirli bir dönemde devlet ile yapılacak tüm alışverişlerin (vergi, harç, ticari emtiaların alınmasında vb.) piyasaya yeni sürülen paralar üzerinden yapılacağına dair duyurular yapılıyordu. Bu uygulama ekonomik olarak yürürlükteki paranın yenisiyle değişimi yönünde baskılandığını bize göstermektedir. Bu yönüyle piyasa mekanizmasının para arzındaki artışı nedeniyle enflasyonist olarak baskılanmasının devlet tarafından bir yan etki olarak değerlendirildiği ve söz konusu riskin göze alındığı ileri sürülebilir.

Grafik 1: İstanbul Tüketici Fiyatları Endeksi, 1469-1914 (logaritmik ölçek; 1469=1,0)

(Pamuk, 2015: s. 182)

Grafik 2: Akçenin gümüş içeriği, 1469-1914 (gram olarak)

(Pamuk, 2004: s. 459).

Osmanlı milli gelirinin çağının diğer büyük güçleri ile kıyaslandığında rekabet edebilir düzeyde olduğu ve kişi başına düşen gelirin (Grafik 3) 2011 yılı Amerikan doları satın alma gücüne endekslenmiş fiyat bazında klasik dönem boyunca 800-1200 Amerikan doları bandında olduğu görülmektedir. Endüstri devriminden önce ürün ve hizmetlerin dolaşım hızı göz önüne alınarak yerel piyasalardaki ürünlerin ulaşılabilirliği ele alınırsa milli gelir veri iken Osmanlı toplumunun görece refahının rekabet edebilir düzeyde olduğu anlaşılmaktadır.

Grafik 3: Türkiye Fransa Polonya Almanya 1348-1700 Yılları Arası Kişi Başına Düşen Milli Gelir $ (2011)

(Ourworldindata, https://ourworldindata.org/search?q=gdp, 05/04/2020)

Enflasyon baskısının göze alınması ise acil ihtiyacın karşılanmasında bir yan etkimi yoksa devletin para piyasasındaki siyasi gücümü olduğu konusu tam bir netlikle izah edilemez. Ele alınan tarih aralığındaki verilerin yerelde ve merkezde çelişkiler barındırması enflasyon baskısının da narh ile durdurulması izahı güçleştiren durumlardır. Andre Clot'un anlatımıyla parada yapılan bu tağşiş uygulamasının yabancı tüccarlar tarafından da tepkiyle karşılanması, sistemin bir diğer yan etkisi olarak ortaya çıkmaktadır. Yabancı tüccarların dolaşımdaki paranın içinde var olan değerli madenin

azaltılmasını, azaltım oranına paralel şekilde ek vergi olarak algılandıkları aktarılmaktadır (Clot, 1994: s. 206).

Para sistemi, siyasi ajanda da istenen yönde işlenmesi için gerekli ekonomik tedbirleri almak üzerine kuruluydu. Bu bahisle, ülke içinde tekeller oluşturulması, ek vergiler getirilmesi, mülklerin ve vakıfların ortadan kaldırılması da dâhil olmak üzere sert tedbirleri alarak fetih siyasetinin kesintiye uğramaması düşüncesi klasik dönemin hâkim siyaseti olarak görülmektedir.

Osmanlı merkezi para sisteminin, diğer ekonomik ajanlarının hepsinde olduğu gibi tek bir amaca hizmet ettiği değerlendirilmektedir. Roma döneminde yapılan fetihler ve askeri seferler "Glory of Rome" propagandasıyla yapılmışsa Osmanlı içinde durum farklı bir nitelik taşımamaktadır. Osmanlı mülkünü idare eden monarklar tüm ticari ve ekonomik değerleri "Devleti-i aliyye-i ebed-müddet", yani "ebediyyen yaşayacak yüce devlet!" temelinde tasarlamaktaydılar. Bu militarist akımın "Memalik-i Mansure" de bir refah hedefine dönük ve İslam ümmeti ile yönetim erkini tanıyan ve gerekli vergisini veren tüm Osmanlı milletine karşı bir ödev olarak yerine getirilmekteydi (Agoston, 2015: s. 26).

2.4. Dış Ticaret "Ticari Kapitülasyonlar"

Osmanlı ticareti merkantilist dönem boyunca çeşitli evrelerden geçmiştir. Ticaretin de devlete paralel olarak yükseldiği, durakladığı ve gerilediği söylenebilir. Bunun yanında Osmanlı ticareti ne durağan ne de tamamen dışa bağlı bir ticarettir. Genel kanının aksine on beşinci yüzyılın sonlarında Türk tüccarlarının İtalyan yarımadasından Rus steplerine, Ortadoğu'dan Hazar denizine kadar bir ticaret ağı kurduğu ve klasik dönemde İstanbul'un fethi ile beraber kapitalist ticaret sınıfının ortaya çıkmaya başladığı bilinmektedir (Afyoncu, 2005: s. 52).

Ticaretin yönü, hızı, bu ticaretten elde edilen vergi gelirleri bize çalışmayı pekiştirmek adına yararlı olacaksa da merkantilist dünyada Osmanlı ticaretinin sadece veriler ışığında anlamak ya da anlatmak yeterli olmayacaktır. Osmanlı ticaretinin bürokraside ve reâya arasında zenginleşme aracı olarak ele alınmadığı daha çok üretim temelli olan ekonominin ürettiklerini artı değer olarak piyasaya sürüp üretmediklerini bir

gereklilik olarak satın aldıkları söylenebilir. Ticaretin ihtiyaçlarının karşılanması temelinde değiş-tokuş piyasası olarak gördükleri düşünülebilir (Pamuk, 2019: s. 95-106). Osmanlı merkezi planlamasının mikro ölçekteki tımardan, makro ölçekteki devlet hazinesine kadar tam bir planlama içerisinde olması ve bu planlamanın bir sonucu olarak bir bölgedeki artık malın diğer bölge/bölgelere sevki konusunda net kararlar vermesini sağlamıştır.

Ticarette Osmanlı ekolünü görmek için bir ticari sınıf aramamak gerekir. Çünkü ticareti yöneten ve yönlendiren doğrudan devlet bürokrasisidir. Bürokrasinin titizliği ve olağanüstü seviyesi Mehmet Genç tarafından şu şekilde aktarılır; "*Sir James Porter'in Osmanlı bürokrasisi hakkında gözlemi şöyledir: "Bürokrasideki dikkat ve itina bakımından hiçbir Hristiyan devlet Babıâli ile yarışamaz. Muameleleri çok büyük bir titizlikle yaparlar. Herhangi bir emri veya kararı, eğer tarihi biliniyorsa, ne kadar eski olursa olsun, hemen bulup çıkarabilirler*."(Genç, 2014: s. 24).

Yukarıda verilen bilgiler ışığında gerek Avrupa'da gerekse Osmanlı hinterlandının dört bir köşesinde Türk soylu Müslüman tüccarların faaliyet gösterdiği Bursa, İzmir, İstanbul gibi ticaret yolları üzerinde ki merkezlerde çağdaşı olan Floransa gibi ticareti destekleyici ve çağımız literatürüne göre ticari krediler veren kuyumcular ve bankerler bulunmaktaydı.

On beşinci yüzyıl boyunca gelişen ve etki alanını kendi coğrafyasının ötesi ne taşıyan Osmanlı tüccar sınıfı ticarette geri kalmış çağına ayak uyduramamış ve ticari pozisyonların hepsini gayrimüslimlere terk etmiş yapının içinde olduğu söylenegelmiştir. Hâlbuki tamda merkantilizm ile çelişen Osmanlı ticaret anlayışı bu noktada kendini göstermektedir. On beşinci yüzyılda merkantilist yaklaşımların Avrupa'da henüz tam olarak yerleşmediği dönemde, Osmanlı kendi bölgesinde tesir alanını Akdeniz'in doğusu, tüm Karadeniz ve Hazar olarak belirlemişti. On beşinci yüzyılın ikinci yarısında ise Adriyatik'ten yola çıkan bir tüccarın kesintisiz olarak Osmanlı mülkünü geçerek Kafkas köle pazarına ulaşması ya da Hürmüz Boğazına giderek Hint baharatlarını alıp Floransa kumaşlarını satması mümkün oluyordu (Clot, 1994: s. 220). Bu bağlamda Osmanlı ile merkantilizmin çelişkisini izah etmeden önce

Osmanlı'nın bu pozisyonunun nasıl bir ticari üstünlük sağladığının izahı yerinde olacaktır.

Piyasanın aktörleri ticarette devamlılık ve güvenlik hususlarını önemserler (Gilpin, 2015: s. 28). Bu bağlamda piyasanın gelişmesi için özellikle devamlılık temelinde arz devamlılığını barındırır. Gilpin'e göre ekonomik güdülerin işleyişinde arzı arttırmak için yine bilim gerekir. Bilim, insan merakından ve evrenin anlaşılmasına yönelik araştırmalardan kaynaklanan entelektüel bir yapıdır. Dolayısıyla Gilpin'e göre bilimin gelişmesinin yeni sanayilerin ve teknolojilerin potansiyel arzını arttırmasına karşılık piyasa teknolojilere hayat veren zorunlu talebi yaratmak zorundadır. Bu durumda arz teknolojisi ile talep merakı arasında bir bağıntı söz konusudur. Piyasanın bir diğer ihtiyacı olan güvenlik sorunu ise fiziki ve ticari işlemlerin gerçekleştirilmesinde ki devletin müdahaleleri ya da toplumsal huzursuzluklar olarak değerlendirilebilir (Gilpin, 2015: s. 21).

Pax-Roma olgusu, konsept olarak Roma'nın militarist gücüyle korunan ve sınırlarda ki savaş ajandasıyla sınırların içinde ki vatandaşların bireysel, mülki ve ticari haklarını hukuki garanti altına alan iki yüzyıl sürdüğü öne sürülen ticaret, refah, barış ve istikrar ortamıdır. Bu ortamın dışında ki yerler medeniyet dışı barbar ve siyasi örgütlenmenin dışında kalmış olan barbar kişiler olabilirdi. Onların yaşadığı ortamın adı "Terra İncognitae"dir. Pax-Roma'nın belirgin önermeleri vardır. "*Tüm yollar Roma'ya çıkar ve bu yollar Roma'nın askeri güçleri ile korunur. Yollar kullanışlı ve efektiftir. Yön tayini kolay yollar üzerinden mesafe alanların dinlenebileceği konaklar bulunur. Yol boyunca örgütlenmiş devriyeler vardır ve bu yollar tüm Roma dünyasını kapsar"*(Berger, 2009: s. 140-156). Bu açıdan bakıldığında tüccar sınıfının tamda ticaret yollarının kesiştiği noktada Roma'dan sonra ve Bizans'ın kudretli dönemi barış, güvenlik ve istikrar ortamını yüzyıllar sonra jeopolitiğinde bilinen ticaret yolları üzerinde egemenlik sağlayarak geniş bir coğrafyada Osmanlı'nın "Pax Osmanlı" olduğu söylenebilir.

Osmanlı'nın literatürde ticaret üzerine dengeleyici rolünün vurgulanmaması teoride Osmanlı'nın liberal demokratik batı tarzında bir örgütlenmeye sahip olmaması

nedeniyle olduğu akla gelen ilk fikirdir. Çağımızda egemen olan liberal kültürün alt yapısında, medeniyetin oluşum süreci liberal özgürlükler temelinde çeşitli tezlerle açıklanmıştır. Barışın temel şartının demokratik bir ülke ve liberal bir piyasa olarak ileri süren Immanuel Kant, ebedi barış adlı kitabında; çağdaş toplum düzeninde liberal, egemen ve demokratik ulus devletler tarafından kurulması gerektiğini dile getirmiştir (Kakışım: 2017: s. 36). Francis Fukuyama 1989 yılında kaleme aldığı "*The End of the History"*adlı çalışmasında çağdaş düzeni yorumlarken medeniyetin oluşumunda ve gelişimindeki temel faktörlerin liberalizm olduğu ve Rusya'da gelişen olayların komünizmin çöküşü olarak değil liberalizmin zaferi olarak algılamıştır. Bu makalesinden üç yıl sonra "The End of the History and the Last Man" adlı kitabında tarihi gelişimin liberal dünyanın yükselişinde aradığı görülmektedir. Örneğin Napolyon'un Habsburg monarşisine karşı kazandığı zaferi Fransız devriminin en parlak dönemi olarak not edilmesi, kişisel özgürlüklerin yeni bir düzende ele alındığını Fransız devriminin parlak bir dönemi olarak görülmektedir. Batı merkezli düşüncenin, liberalizmi kişisel özellikleri ve ticari güvenliği "*mülkiyet sorunu*" [4] önceleyerek özgürlüklerin başlangıcında batı medeniyetini gördüğü dikkate değerdir.

Roma hukukundan başlatılan tarih anlatımıyla Roma hukukundaki vatandaş olgusunun ve Roma barışının "Pax Roma" ticareti gelişiminde ana unsurlar olarak görülmesi batı merkezli birçok yazarın ortak noktasıdır. Bu sadece Fukuyama'ya değil aynı zamanda liberalizmin başat yazarları olan diğer birçok teorisyende de görülebilecek bir bakış açısıdır. *"Montesquieu'nün "barış ticaretin doğal etkisidir" ifadesinden John Bight ve Richard Codben'in on dokuzuncu yüzyıl yazılarına ve günümüz işlevselcilik ve ekonomik bağımlılık teorisyenlerine kadar tüm liberaller Uluslararası ekonomiyi, siyasetten ayrılabilen ve barış için kullanılabilen bir araç olarak görmüşlerdir."*(Gilpin, 2015: s. 76). Robert Kagan'da aynı şekilde "The Returns of History and the End of Dreams" adlı kitabında aynı imgeleri işlemek suretiyle tarihi temellerini liberalizm

[4] Dr. Paul Koschake'ye göre Roma hukukunda ki mülkiyet hakları "*Hâkimiyet hakları olarak aynî haklar kural olarak mutlak haklardır, yani hak sahîbinin hâkimiyetini kullanmasına engel olan her üçüncü şahsa karşı ileri sürülebilir. Ayni haklar yalnız maddî mallardan söz konusudur. Bu nedenle bir mal varlığının mâlikinden bahsetmek doğru değildir. Çünkü mal varlığı maddî bir mal değil, hakların toplamıdır. Bir mal varlığının bir şahsa ait olması mümkündür. Ancak bu şahıs mal varlığının mâliki olamaz. Çünkü mal varlığı bir ayın değildir. Mal varlığının kapsamını mallar olarak göstermek ayni şekilde yanlıştır. Çünkü mal varlığı haklardan ibarettir. Haklar ise mefhumlardır. Maddî değildirler*." şeklindedir.

düşüncesi üzerinden günümüz ekonomi politiğini açıklama yolunu seçmiştir. Kagan ve Fukuyama'nın bakış açısından insanlık tarihinin gelişim süreci batı tipi bir liberal imge taşımaktadır. Bu imge devletin karışmaması gereken serbest ticaret ve bireysel özgürlükler ile mutlak özel mülkiyetten geçer. Bu özel mülkiyet, temellerini Roma hukukundan alır. Roma hukukunda özel mülkiyet sorunu, Roma vatandaşı olmak ile başlayan bir süreçtir (Koschake, 1977: s. 77). Bu yargıyla "Roma vatandaşı olmayan kişinin hukuku da bulunmamaktadır" düşüncesine varılmaktadır. Bu düşünceyi destekler nitelikte "*Terra İncognitae"* yaşayan insanlar Roma'nın düşmanı ve Roma düzeninin üzerinde bir tehdittir. Aynı yorum, yukarıda bahsedildiği üzere Fukuyama ve Kagan'ın önermelerinde görebilir. Onlara göre liberal dünyanın dışındaki komünist devletler (burada komünist devletlerle beraber liberal ya da komünist olmayan diğer dünya devletleride aynı gruba dâhil edilebilir) *"Terra İncognitae"*dir. Bu yönüyle liberal özgürlükçü yazarların, fikri mülkiyetin özgürlüğüne inanan liberalizm temelinde dışlayıcı bir tutum takındığını söylenebilir.

Osmanlı iktisat modelinin dışlanması, Osmanlı'nın fikri alt yapısının görmezden gelinmesi ve Pax Osmanlı döneminin tarihte dikkate alınmaması batı medeniyetinin klasik dönemde "Terra İncognitae" olmasıyla açıklanabilir. Bu tutum doğuda düşman olarak görülen Osmanlı'nın tarih yazıcıları tarafından görmezden gelinmesi anlamına gelmektedir. Bu konu tarihi perspektifte Pers-İskender imparatorluğu çatışmasında da görülebilir. Batının temsilcisi olan Helenik Makedonların Pers İmparatorluğunu yenilgiye uğratmasıyla ilgili tarihi imgede Makedonlar iyi olan kulübü temsil ettiklerinden tarih yazımında Pers medeniyetinin dikkate alınmadığı görülmektedir. Bu noktada, Osmanlı medeniyetinin de görmezden gelindiği ve tarihte bir Pax Osmanlı'dan bahsedilmediği söylenebilir.

Osmanlı'da klasik dönemin siyasi tablosunun ticari hayat için bir denge ve güvenlik getirdiği öne sürülebilir. Bu konu şu şekilde tahayyül edilebilir. On altıncı yüzyılın ikinci yarısında bir tüccar Floransa'dan aldığı kumaşı Adriyatik'ten geçerek gemi ile bir Osmanlı limanına sokup, Osmanlı gümrüğü tarafından vergilendirilir. Seyahatine isterse kuzeydoğu yönünde isterse güneydoğu yönünde devam ederek, tam güven ve Osmanlı kudretinden gelen ticari olarak aldığı düşük risk düzeyi onu Hürmüz

Boğaz'ına ya da Hazar Denizi'ne kadar götürür. Aynı yolu ikinci noktasından aldığı malları tek bir gümrük ödemek suretiyle Adriyatik limanından Venedik'e veyahut Mısır'da ki bir liman üzerinden Messena limanına götürür. Bu noktada ticareten kârlı bir alışveriş yapmakla birlikte ticaretinin içinde soyulma, gasp edilme gibi durumlar olmaksızın edindiği ticari mallar ve kârlılık ile birden fazla gümrükten geçmek suretiyle maliyetinin minimum seviyede kaldığı düşünülebilir.

Birçok Avrupa ülkesi henüz kendi iç gümrüklerini, kilise mallarıyla özel mülkiyeti, devlet ile toprağa bağımlı köylüleri ayrıştıramamışken, yukarıda bahsedildiği üzere Osmanlı'nın ticari güvenliği sağlaması dikkat çekici bir husustur. On altıncı yüzyıl Avrupa'sında bir tüccar, yapacağı ticari faaliyet için doğuya doğru kat ettiği mesafe ile baharat yoluna ulaştıktan sonra ürününü Hürmüz boğazına getirmesi oradan Venedik limanlarına deniz yoluyla ilerlemesi gerekmekteydi. Hürmüz boğazından Venedik'e kadar olan yolculuğunda Osmanlı mülkünden geçerek Akdeniz yoluyla Venedik limanlarına ulaşmaktaydı. Ürünlerini Venedik limanından Antwerp'e oradan da Londra'ya götürmesi içi daha önce kat ettiği yoldan daha az bir mesafe kat etse de daha fazla gümrük ve devlet üzerinden geçerek daha fazla bedel ödemek zorunda kalıyordu. Örneğin, Antwerp limanına götüreceği bir mal için Floransa'dan itibaren Antwerp'e kadar birçok ülke veya özerk prensliğin sınırından geçecektir. Güvenliği tam temin edilmemiş veya güvenlik hususunun hiç olmadığı bölgelerde seyahat edecektir. Dolayısıyla riskini arttırdığı için ticari mallarının fiyatlarını arttıracaktır. Bu nedenle Venedik limanına gelen bir ürünün Londra'ya ulaşması Hürmüz Boğazı'nda ki bir malın Venedik'e ulaşmasından çok daha zahmetli ve riskli olacaktır.

Çağımızda sıkça kullanılan bir tabir olarak paranın güvenli limanları sevdiği ve siyasi istikrarsızlıktan hiç hoşlanmadığı bilinmektedir. Bir tüccarın yatırımını her zaman için istikrardan yana ve güven telkin eden bölgelerde yapacağı oldukça basit bir mantıktır. Bu mantıkta istikrarı sağlama adına üretilen ve dünyadaki ekonomi politiği en iyi şekilde düzenleyeceği öne sürülen birtakım teoriler bulunur. Bu nokta da Osmanlı'nın pozisyonuna dair en yatkın politik sistem "hegemonik istikrar teorisi"dir. Bu konuyu Robert Gilpin, *"Hegemon, liberal ekonomik düzenin kural ve normlarının inşası ve sürdürülmesi yeterliliğine sahip olduğu gibi buna istekte duymaktadır;*

hegemonun düşüşüyle liberal ekonomik düzen büyük ölçüde zayıflayacaktır. Önceki paragrafın anahtar sözcüğü "liberal" kelimesidir; teori serbest piyasanın açıklık ve fark gözetmeme kaidelerine dayanan uluslararası bir ekonominin varlığıyla yakından ilişkilidir. Teori egemen bir gücün yokluğunda uluslararası ekonominin varlığını ve işlevselliğini yitireceğini iddia etmemektedir. Uluslararası ekonomiler belirli formlarda mevcudiyetlerini sürdürmüşlerdir. Bunun yerine teori belirli türde bir uluslararası ekonomik düzenin –liberal bir düzen- egemen bir gücün varlığı söz konusu olmadıkça büyüyemeyeceğini ve kendi gelişimine tam anlamıyla ulaşamayacağını savunmaktadır" şeklinde ele almıştır (Gilpin, 2015: s. 96).

Tarihi imgeler üzerinden batının düşmanı olan Osmanlı'nın ticareten klasik dönemde yeni bir Pax Roma kurduğu görmezden gelinen bir unsurdur. Uluslararası ticaretin ana faktörleri Gilpin tarafından açıkça mali bir düzen, güvenliği sağlanmış ticari piyasa, teşebbüs hürriyeti bulunan tüccar sınıfı ve hakları devlet tarafından garanti altına alınan tüketici sınıfı şeklinde bahsedilmiştir. Fakat ticari bir hegemonyanın bulunmasında "liberal ekonomik düzen" ön şart olarak alınmıştır (Gilpin, 2015: s. 97-105).

Osmanlı'nın uluslararası ticarette herhangi bir engel teşkil etmediği aksine uluslararası ticareti koruduğu ve teşvik ettiği hatta bu yönde siyaset yaptığı söylenebilir. Osmanlı'nın uluslararası ticareti önceledeği ve ticareti yine devlet yararına siyasi bir obje olarak kullandığı kapitülasyonlar süreci ile bilinmektedir. Osmanlı tarihindeki kapitülasyonlar süreci I. Murad tarafından ilk defa Venediklilere verilmişse de bu sınırlı imtiyaz Yıldırım Bayezid'in hububat ihracatını yasaklaması nedeniyle tam bir kapitülasyon olarak ele alınmamaktadır (Afyoncu, 2005: s. 51). İnalcık'a göre verilmek istenen ilk kapitülasyon Kanuni döneminde Fransa'ya olmuşsa da Sadrazam İbrahim Paşa'nın katlinden sonra bu anlaşma tamamlanamamış ve uygulamaya geçememiştir. Dolayısıyla resmi anlamda ilk kapitülasyon 18 Ekim 1569'da II. Selim tarafından Fransızlara verilmiştir (Afyoncu, 2005: s. 52).

Osmanlı siyasetinin bir ekonomi politiğinin olduğu ve bu ekonomi politikte uluslararası ticaretin bir güç unsuru olarak ele alındığı gözlemlenmektedir. Bu noktada

Osmanlı için ticari kapitülasyonlar, sahip olunan jeopolitik noktasında siyasi bir güç aracı şeklinde değerlendirilebilir.

Osmanlı'nın titiz bürokrasisi sahip olduğu jeopolitik avantaj, erken dönemlerden itibaren kadim tüccar uygarlıklar olan Arap ve İtalyan coğrafyasına komşu olması gibi avantajlarına rağmen endüstri devrimini yapmakta başarılı olamamıştır. Bu tekrar toplumsal ahlak kuralları çerçevesinde ele alınmalıdır. Toplum, örf ve adetleri ile çevrilidir. İyi ve kötüyü ayırt etmeme lekesi ona bir önceki nesilden örnekleme yöntemiyle aktarılır. Bu zincirin kırılmasıysa ahlak bilincini temelinden değiştirecek büyük olaylarla mümkündür. Örneğin istila, dini inançtaki değişimler, kıtlık gibi. Merkantilist dönemin başlarında tüm dünyada baş gösteren enflasyonist baskı ve fiyat devrimi, şüphesiz Osmanlı coğrafyasını da derinden etkilemiş hem vergi gelirlerinde hem de ticari potansiyelde gözle görülür bir düşüş yaşanmıştır. (Akdağ, 1995: s. 119-123). Buna rağmen Osmanlı tüccar sınıfının merkantilist bir anlayışa kapılmaması, kâr hırsıyla hareket etmemesi ve ticari kârı (değerli madenleri) elde etmek uğruna kullanılabilecek her yol ve yöntemi kutsamaması toplum tabanlı bir anlayıştır.

Osmanlı ticaret anlayışında Selçuklu'nun son dönemlerinden itibaren yerleşen ahilik anlayışı bulunmaktadır. Bununla birlikte vakıflar, tekkeler milliyet ve/veya din temelli özerk kuruluşlar bulunmaktadır. Gerek ahilik ilkeleri gerekse İslam hukukunda aşırı kâr ayıplanan bir husustur. Aşırı kârdan kasıt piyasa ki fiyatlar genel dengesinin üzerinde oluşan bir fiyatlama değil, maliyetler baz alınarak ortaya çıkan fiyatlamadır. Bu nedenle bir ürünün mal ve hizmetler piyasasında klasik iktisadi dengede fiyatlandığı rakam değil maliyetten sonra bir tüccarın fiyatlayabileceği rakam göz önünde bulundurmaktadır. Şöyle ki piyasa da bir malı almayı isteyen kişiler çoğalsa da azalsa da fiyatlar genel düzeyi sabit kalmakta, denge düzeyi değişmemektedir. Bunun oldukça basit bir ahlaki temeli vardır. Bu ahlaki temel Osmanlının devraldığı ve mükemmelleştirdiği Anadolu coğrafyasının kadim yapısal özelliklerinden oluşur. İnsanı önceleyen ve dolayısıyla aşırı kâr mekanizmasıyla ihtiyaç sahiplerinin varlıklarını sömüren bir anlayış ne sufî tüccarlar tarafından ne de Müslüman mahallesinde yaşayan gayrimüslimler tarafından düşünülebilecek bir ahlak düzeyi olmamıştır.

Fiyat mekanizmasının oluşmasında lonca ve devlet kontrolünün (kadı) olmasının yanında çağdaş literatürde mahalle baskısı olarak adlandırabileceğimiz toplumsal direnç bulunmaktaydı. Merkantilist düzende gerek Colbertizm tabanlı tarım merkantilizmi gerekse büyük ve efektif bir ticaret filosu tabanlı İngiliz merkantilizmi daima zenginliğe ulaşmayı ahlaki görmüş ve bu yolda yapılacak her ticari hamleyi doğru kabul etmiştir. Bunun nedeni gerek ticaretin hedef kitlesini toplum şeklinde değil "Pazar" olarak tanımlaması gerekse tüccarın, emek piyasasının da olması gerektiğinden fazla ahlak kurallarına uymayacak şekilde çalıştırılmasıdır. Bu durum kâr güdüsüyle güdülenmiş toplum sınıfı için kabul görmüş bir arayıştı. Kâr için yapılan her hamle kabul görüyor kârı elde etmek için yapılan fedakârlıklar kutsanıyordu. Merkantilist dönemin Avrupa'sında ticari sınıfın yükselişi Avrupa ticaretinin endüstri devrimine giden yolu açması bir tesadüf değildir. Osmanlı toplumunda düzenin göçmen kuşlar ve yaban hayvanları için bile vakfiyelerin açıldığı, sokaklarda dar gelirli kişiler için askıda ekmek bırakıldığı acıyı ve mutluluğu din, dil ve ırk gözetmeksizin toplumsal bir yelpaze şeklinde olduğu düşünülürse Osmanlı'nın merkantilizme yönelmeyi düşünmediği de görülecektir.

2.5. Osmanlı'da Refah İktisadi Anlayışı

Fizyokrasi okulu olarak bilinen iktisadi ekolun temsilcisi Quesnay tarafından, tarım toplumuna atfettiği ve doğal düzen olarak nitelediği insanların bir diğerinin hakkına tecavüz etmeden doğadan barışçıl olarak kendi emeğinin karşılığını alabileceği ve doğa ile insan arasında herhangi bir müdahalenin gereksizliğini ileri sürülmüştür. "Laissez Faire" ve "Laissez Passer" kuramı olarak bilinen devletten bağımsız piyasa modeli Osmanlı'nın mali düzeninde geçerli yöntem olmasa da tarımın önemi verginin toprak sahiplerinden alınıyor olması ve üretilen malların ekonominin çeşitli katmanlarında sıralı olarak değerlendiriliyor olması yönüyle benzerlik taşımaktadır. Bu bağlamda servetin kaynağının Osmanlı'da ki anlayışa paralel olarak tarımsal üretimde aranması bir diğer benzerlik olarak ön plana çıkar.

İktisat tarihi bağlamında Adam Smith ile tekrar ön plana alınan ticaret anlayışı, ticaretin ulusların zenginliğinde başat bir rol oynayacağı ve bunun için üretime ihtiyaç olduğunu ileri sürmüş refahın ise ana unsurunu üretim fiyatları ile ücretlerde görmüştür

(Smith, 2006: s. 54). Tarımsal ürünlerin işlenmesinde ki emek ihtiyacı nüfus arttıkça kolay bulunabilir hale gelecek ve ücretler genel düzeyi düşecektir. Bu noktadan sonra "azalan verimler yasası" gereği nüfus arttıkça ücretler azalacak, ücretler azaldıkça da tarım toplumunun ilk safhasında ki refah durumu düşecek, bu durum ekonomiyi sekteye uğratacaktır. Bu görüşün temelinde, az nüfus sadece verimli topraklar üzerinde çalışacak, nüfus arttıkça çevre topraklarda ekilmeye başlayacaktır. Bunun bir eleştiricisi olarak Robert Maltus, nüfus artışını önlenmesi gereken bir nüfus olarak ortaya koymuş, artan nüfusun sonunun sefalet olacağını dile getirmiştir. Maltus bu durumu, nüfus arttıkça gıdaya olan talep artacak, bu emekteki fiyat düşüşünü de elemine edecek olan arz, gıda fiyatların da talep kaynaklı artışa yol açacaktır. Bu konuda en çok alt sınıf zarar görecektir. Konuyla ilgili zengin kesimin elinden bir şey gelmeyecektir şeklinde "An Essay on the Principle of Population" adlı eserinde konuyu ele almıştır(Maltus, 789: s. 4).

Yukarıdaki örneklerden anlaşıldığı üzere endüstri öncesi Avrupa'nın sefalete çözüm olarak öne sürdüğü "nüfus planlaması" önermesi çağımız "ahlak bilinci" çerçevesinde anlaşılabilir tutum değildir.

Osman Gazi'nin vasiyetnamesinde reâyanın önemi ve devletin reâyaya bakış açısı açıkça ortaya çıkmakta, genel duruma tezat davrananların ise hoş görülmediği aşağıda ki pasajda görülmektedir.

"Allahü tealanın emirlerine muhalif bir iş eylemeyesin! Bilmediğini din ulemasından sorup anlayasın. İyice bilmeyince bir işe başlamayasın! Sana, itaat edenleri hoş tutasın! Askerlerine in'amı, ihsanı eksik etmeyesin ki, insan ihsanın kulcağızıdır. Zalim olma! Âlemi adâletle şenlendir ve Allah için cihadı terk etmeyerek beni şad et! Ulemaya riayet eyle ki, din işleri nizam bulsun! Nerede bir ilim ehli duyarsan, ona rağbet, ikbal ve yumuşaklık göster! Askerine ve malına gurur getirip, âlimlerden uzaklaşma. Bizim mesleğimiz Allah yoludur. Ve maksadımız Allah'ın dinini yaymaktır. Yoksa kuru gavga ve cihangirlik davası değildir. Sana da bunlar yaraşır. Daima herkese ihsanda bulun! Memleket işlerini noksansız gör! Hepinizi Allahü tealaya emanet ediyorum!" (Şimşirgil, 2020: s.2). Tımar sistemine ve reâyaya karşı devlet

tutumuna çalışmanın önceki bölümlerinde değinilmiştir. Bu fikrin yapısal temelleri tekrar Osmanlı yönetim anlayışı çerçevesinde değerlendirilmelidir. Her şeyden önce monark, padişah, reâyasına karşı sorumludur. Bu fikrin ahlaki temelleri İslam inancıyla beraber Osmanlı medeniyetinin erken dönemlerinden itibaren yönetici sınıfın en küçük tımar sahiplerinden, hiyerarşik şekilde sultana kadar örfi adetler ve yazılı kanunlar ışığında reâyanın gözetilmesi toplumun temel değeridir. İkincisi, reâyanın nüfusuna dönük bir planlama modeli bu yönüyle Osmanlı iktisat modeline olumlu değil olumsuz etkide bulunacağı açıktır. Ekonomik sistem, tahrir defteriyle taksim edilmiş, merkezden büyük bir titizlikle yönetilen ve hane bazında hesaplamalar yapıp belli bir iaşe programıyla pekiştirilen tam bir ekonomik model inşa edilmiştir. Reâyanın bu modeldeki yeri üretim ve mikro piyasalar yoluyla ticaret olarak alınır (Inalcık, 2008: s.67).

Ekonomiyi oluşturan ve gelirin ana kaynağı olan reâya sayı ve niteliğindeki artış ile sisteme zenginlik katmaktadır. Son olarak akla getirilmesi gereken ise ürün ve hizmetlerin merkezden planlanması sosyal adaletin ilk elden oluşturulması ve toplum kesimlerinde aristokrat bir sınıfın bulunmaması bu konuyu daha net şekilde ortaya koymaktadır. Avrupa sisteminde aristokratın toprağında çalışan köylü, üretimini aristokrat için yapardı. Bunun karşılığında ise ücretini alırdı. Osmanlı sisteminde ise bu yöntem tımar sahiplerinin ortak kabulü ile yükümlülükler hususunda devlete karşı sorumlu davranması gereken reâyayı, Avrupa'da aristokrat sınıf için aristokrat sınıfın toprağında çalışan köylüden ayrıştırıyordu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MERKANTİLİST DOKTRİNİN VE OSMANLI İKTİSADININ ETKİLEŞİMİ

Kolonizasyon, ticari uydular ve bu kolonilerle ticari uydular arasındaki ticaret yollarının güvenliği, Avrupa'nın temel meselesi olduğundan militarist bir yapılanma ile saldırgan bir politikanın seçilmiş olması doğal görülmektedir. Modern çağın bakış açısından medeniyetleri yok saymak, temel insani değerleri görmezden gelmek ve anarşist uluslararası sistemin önünü açmak olarak düşünülebilecek olan "Koloni Sistemi" insanlık tarihinden, çok kısa bir sürede İnka ve Aztek gibi medeniyetleri silmiştir. Aynı dönemin diğer mağdurları olarak ön plana çıkan ve ten renkleriyle yargılanan Afrikalı insanlar ile Avusturalya Aborjinleri'ne yapılan uygulamaları modern çağın hiçbir düşünce yaklaşımı kabul etmemektedir. Bunun aksine Osmanlı coğrafyasında yaşayan insanların belli mali yükümlülükleri yerine getirdiği sürece ırkları, mezhepleri veyahut yaşam şekilleri dolayısıyla, ayrıştırıcı bir politikaya maruz kalmadığı tarihi bir gerçekliktir (Ögel, 1988: s. 588-602).

Osmanlı'da reâyayı önceleyen ve yüksek kâr marjını kabullenmeyen yerleşik usta-çırak ilişkisinin kutsandığı ticari bir hayat bulunmaktaydı. Ticaretin ve üretimin küçük işletmeler vasıtasıyla yönlendirildiği arz piyasasında ustadan çırağına geçen bir model olan ahilik benimsenmişti. Üretim miktarı ile şekli kadim kodlarla belirlenmiş bir düzen içinde bulunmaktaydı. Günümüzde de kullanıla gelen "çarşı esnafı" tabiri Osmanlı iktisadının küçük bir izahını içinde barındırmaktadır. Bu bölümde ahilikten ve Osmanlı ahilik teşkilatının bozulmasındaki iç dinamiklerden bahsetme gereği oluşmuştur.

> *Ahîlik, Arapça "kardeşim" mânasındaki ahî kelimesinden gelen bu adın Türkçe'deki akıdan (cömert) türetildiğini ileri sürenler de vardır. Temelde Kur'an'a ve Hz. Peygamber'in sünnetine dayandırılan prensipleriyle İslâmî anlayışa doğrudan bağlı olan Ahîliğin, tasavvufta*

önemli bir yeri bulunan "uhuvvet"i hatırlatmasından dolayı da kolayca yayılması ve kabul görmesi mümkün olmuştur. Bu teşkilâtın Anadolu'da kurulmasında fütüvvet teşkilâtının büyük tesiri vardır. İslâm'ın ilk asrından itibaren görülmeye başlayan fütüvvet teşekkülleri içinde hicrî III. (IX.) yüzyıldan itibaren de esnaf birlikleri ortaya çıkmıştır. Başka bölgelerde mensuplarına civanmerd, ayyâr (ayyârân), fetâ (fityan) gibi isimler verilen fütüvvet ülküsünün, İslâm'ın yayılmasına paralel olarak Suriye, Irak, İran, Türkistan, Semerkant, Endülüs, Kuzey Afrika ve Mısır'da esnaf ve sanatkârlar arasında yaygın olduğu bilinmektedir. Türkler, İslâmiyet'i kabul etmeleri ve Anadolu'ya yerleşmelerinden itibaren fütüvvet ülküsünü benimseyip kendilerine has yiğitlik, cömertlik ve kahramanlık vasıflarıyla süslemişlerdir. Bununla birlikte Ahîliğin temel belirleyicisi olan İslâmî-tasavvufî düşünüş ve yaşayış her devirde ve bölgede geçerliliğini korumuştur* (Kazıcı, 1988: s. 540-542).

Anadolu Selçuklu devletinin yıkılması ve beyliklerin ortaya çıkmasıyla beraber Bizans döneminde ticareti yöneten lonca teşkilatları ve Anadolu Selçuklu'da Anadolu'ya özgü oluşan ahilik teşkilatları huzurlu bir şekilde ticaretlerini gerçekleştiremeyecekleri bir evreye geldi. Bu nedenle ticari hayatın düzenlenmesinde aranan düzen Osmanlı beyliğinin kurmaya başladığı "devlet otoritesi" etrafında şekillendi.

Zayıflayan Bizans'ın merkezi otoritesi Moğol istilaları ve Selçuklu idaresinin yıkılmasıyla ortaya çıkan idari boşluk ticaret alanında da Osmanlı beyliğinin etrafında bir kenetlenmeye neden olmuştur. "Huzur ortamı" Osmanlı iktisadi anlayışının en önemli konularından biridir. Bir monarkın fütuhatı sadece askeri sınıf üzerinden değil ticari sınıf tarafından da desteklenme gereğine vurgu yapılmaktadır. Orhan Bey'den sonra fütuhat döneminde "Orducu esnafı"nın ahilik teşkilatı tarafından belirlenen miktarda ve belirlenen yerlerden ordunun seferine iştirak ettiği bilinmektedir (Çelik, 2018: s. 136-147).

Horasan'dan miras Orta Asya-İslam ahilik teşkilatları Anadolu'da bulunan loncalarla etkileşime girerek Anadolu ahiliğini ortaya çıkartmış, miras aldığı teşkilat

yapısını harmanlamıştır. Yapılacak her mesleğin bir ahilik teşkilatı bulunup her ahilik teşkilatında bir pîrî bulunurdu. Pirler peygamber mesleklerinden örnek alınmış ancak saygı nedeniyle hiçbir zaman bir peygamber bir pir olarak seçilmemiştir. Buna karşılık Osmanlı ticari anlayışının kutsanmadığı görüşüne bir karşı sav olarak da bu durum kullanılır. "*Osmanlı döneminde bazı teorik kitaplarda ticaret, yapılacak en son meslek olarak gösterilir. Ancak bu genel bir kanaat değildir. Birçok kitapta da tam tersi bir durum olarak tüccarlığın Hazreti Peygamber'in mesleği olması dolayısıyla en şerefli meslek olduğu zikredilir. Osmanlı İmparatorluğu'nda ticaret faaliyet gösteren her esnaf birliğinin bir piri vardı. Hazreti İdris terzilerin, Hazreti Yusuf saatçilerin, Hazreti Davud demirci ve zırhçıların, Hazreti Âdem çiftçilerin, Hazreti Muhammed ise tüccarların piri sayılırdı*" (Afyoncu, 2005: s. 52). Ahilik teşkilatlarında bölgede açılacak meslek dükkân sayısı belli olup daha önceden o dükkânı işleten usta mesleği bırakmadı veya vefat etmedi ise arkadan gelen kalfa yeni bir dükkân açamazdı.

Ahilik teşkilatının içerisinde kendi rütbe sistemleri oluşup her rütbe geçişinde ahilik teşkilatının ilke ve yeminlerinin rütbeye özgü sayısı kadar ezberlemeyen, öğrenmeyen ve uygulamayan öğrenci bir üst rütbeye geçemez, dolayısıyla ustalık makamına erip kendine ait bir dükkân açamazdı. Örneğin çiftçilerin pîri Hz. Adem Peygamberdir (A.S.). Hz. Adem'in ahîlik teşkilatında pir adı "Ebu'l-beşer" olmasının ahîlik teşkilatında imge ve kuralların olduğunun kanıtıdır. (Küçükdağ ve Erdemir, 2016; s. 21). Bu düzen genel şekliyle devam etmiş olup, bölge ve zamana göre küçük farklılıklar oluşabilmekteydi (Küçükdağ ve Erdemir, 2016: s. 21).

On altıncı yüzyılda askerlerin ahilik teşkilatı dışında ticarethane açmalarına saray tarafından izin verilmiş, ahilik teşkilatının kendine özgü yapısı bozulmaya başlamıştır. Daha sonra Akdeniz'e güçlü gemileriyle gelen batı Avrupa devletleri, buradaki ticaret yapısını değiştirmiş bu sebeple ahilik teşkilatı bir kez daha sarsılırken kapitülasyonlarla daha da savunmasız hale gelmiştir. Ahilik teşkilatının yapısı tehdit altına girince teşkilatlar hammadde sağlayıcılarına dönüşmüş ve hayatını idame ettirebilecekleri derecede kârlar için düşük ücretlerle hammadde almaya çalışmışlardır. Bu durum kırsalda yaşayan üreticilerin dengesini bozmuştur (Tabakoğlu, 1987: s. 112-113).

Daha önce bahsedildiği üzere Osmanlı ticaret düzeninin genel şeklinde ahlaki bir kod bulunmaktaydı. Bu ahlaki kod toplumun refahı ile ilgiliydi. Bu nedenle de kutsallık atfediliyordu. Merkantilist anlayışının meydan okuyucu olarak ortaya çıkması bu statik durumun sonucu olarak değerlendirilmektedir. Merkantilist anlayış ise ticari kâra ulaşmak için kullanılacak bütün yöntemleri kutsuyor ve bu nedenle kâr hırsıyla güdülenen tüccar sınıfı sisteme yeni bir ahlak düzeni getiriyordu. Servet birikiminin önemi nedeniyle bu düşünce sistemi oldukça dinamik ve girişken bir yapı içerisindeydi. Daha fazla ürün için daha fazla hammadde ve işgücü ihtiyacı merkantilizm -ticari kapitalizmi- için gereklilikti.

Merkantilist doktrinin genel yapısındaki değer anlayışı ve ahlak temelleri, uluslararası ticaretin erken dönemlerinde uygulanan kodlardır. Batı Uygarlığının, ticaret yoluyla Dünya üzerinde kurduğu hegemonya merkantilist anlayışın sonuçlarındandır. Kâr ve dış ticaret fazlasına dayanan ticari anlayış, dönemin militarist ve korumacı politikalarının da ilham kaynağıdır (Wallerstein, 1979: s. 391-394). Uzun vadede Avrupa tarzı bir siyasal ve ekonomik düzenin kurulmasına öncülük eden anlayış, kısa vadede İspanya örneğinde de görüldüğü üzere dış ticarette rekabet yeteneğini yitiren ekonomiler ortaya çıkarmıştır. Mal satışını, ticari avantajlar ile sağlayamayan tüccar sınıfının ise militarist ve korumacı politikalar yoluyla faaliyetlerine devam edebilmesi sağlanmıştır.

Değerli madenlerin çağı olarak adlandırılabilecek bu dönemde, uzun mesafeli ticaret ağlarının ve deniz yolunun efektif kullanımının geliştiği görülmektedir. Coğrafi keşiflerin çağında dış ticaret yolu ile dünya daha da küreselleşerek okyanuslarda hareket kabiliyeti kazanılmıştır. Emek ve değer üzerine üretilen yeni fikirler ile birlikte dünya ticareti ana akım iktisadın etkisine girmiştir. Çağımızda halen korumacı politikalar ve dış ticaret fazlası önemini korumaktadır.

Uluslararası ticaretin bir aktörü olan Osmanlı, küreselleşmeye devam eden dünyanın ticari hırslarıyla rekabet edemedi. Değerli maden birikimiyle sermayeyi elde eden batı toplumu endüstrileşerek maliyetlerini aza indirgerken Osmanlı ticareti emek-yoğun olarak üretilen ürünleri fiyat rekabeti nedeniyle pazarlama imkânı elde edemedi.

Ticari sınıfın gerilemesi dışa bağımlılığı arttırırken fiyatlar genel seviyesinde ki değişimde Osmanlı maliyesinin daha kırılgan bir hale gelmesine sebebiyet veriyordu. İaşenin getirdiği bolluk dönemi fiyatların genel düzeyinin değişimiyle birlikte reâya aleyhine bir durum haline gelmişti (Karaman-Pamuk, 2010: s. 596-598).

On yedinci yüzyılın uzun süren ve külfetli savaşları ile birlikte değerlendirildiğinde, Osmanlı ticari piyasasının ve maliyesinin yeni düzene adapte olma isteğinden başkaca yeni düzenin hedefi olma durumunu ortaya çıkmıştır. Dört yüz yıllık başat güç olan Osmanlı medeniyeti yeni meydan okuyucu olan merkantilist doktrinin silahlarıyla teçhiz olmadığından batı egemenliğinin başladığı yeni bir sürece dâhil oldu.

3.1 Merkantilist Doktrinin Osmanlı'da İktisadi Büyümeye Etkisi

Osmanlı'nın ticari yapısının merkezi planlama yoluyla düzenlenerek merkezden reâyanın korunup kollanması bir politika önceliğiydi. Verilen kararlar, reâyanın iaşesini dolayısı ile de reâyanın piyasada talep edeceği ürün ve hizmetlerin belli bir denge içerisinde ulaşabilirlik sınırları çerçevesinde kalması öncelenmekteydi. Reâyanın gelirlerinin tarım ve hayvancılık temelinde olduğu düşünülürse satın alma gücünün her zaman belli bir seviyede kalması gerekmekteydi. Çünkü reâya çalıştığı toprak üzerinde elde ettiği geliri yine sistemin bir başka düzenlenen piyasası olan mal ve hizmetler piyasasında satmak suretiyle değerlendirmekteydi. Sistemde farklı fiyatlara ve olağanüstü fiyat artışlarına müsaade edilmemekteydi.

Piyasa kontrolünün oldukça ciddiye alındığı Akdağ'ın aktarımıyla devletin en üst yönetim tabakasından başlamak üzere ilçe teşkilatlarına kadar pazarları kontrol ve denetim altında tuttuğu, fiyatları "narh" sistemiyle kontrol altında tutarak düzenlediği bilinmektedir. Bu haliyle olası karaborsa ve kaçakçılık işlemleri ağır cezalara tabi tutularak caydırıcı önlemler alınmaktadır. Bu yönüyle Osmanlı klasik döneminin fetih ve sefer zamanları müstesna olmak üzere (Fatih döneminde akçenin değeriyle ilgili yapılan tasarruflar ek gelir yaratmak amacıyla piyasa dengeleriyle çok alakadar olmadan yapılmış merkezi hamlelerdir) piyasada çok ciddi dalgalanmaların meydana gelmediği oluşan dalgalanmaların ise konjonktürel olduğunu ileri sürebilir (Tabakoğlu, 1987: s. 119-120).

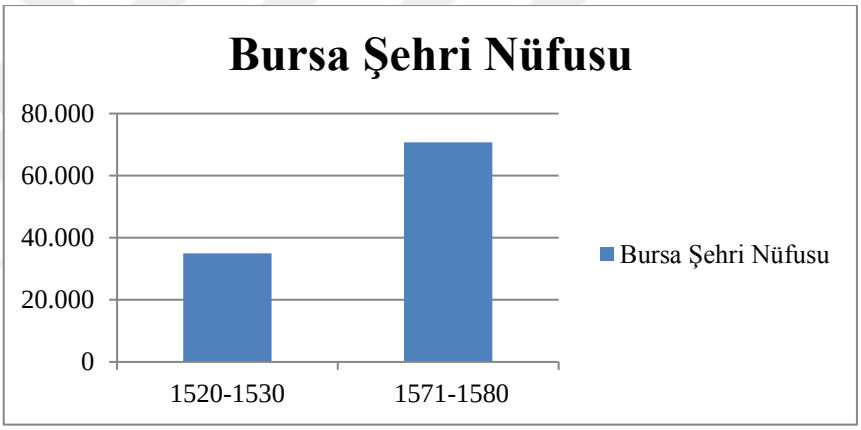
Bu noktada Osmanlı'nın ekonomiyi yönetme şekli ve Osmanlı iktisadının genel yapısı hakkında bir kaç konuya değinme gereği ortaya çıkmaktadır. Osmanlı iktisadi yönetiminde kendine özgü ve çalışmanın ana konusu olan bir özellik mevcuttur. Reâyanın zorunlu mallara ulaşımı devlet garantisi altındaydı. Yukarıda belirtildiği üzere tarımsal üretimin ana merkezi tımarlardır. Tımar sahiplerinin bu mülkleri tımarlarını edinim şekilleri nedeniyle kişisel mülk olarak görmeleri söz konusu değildir. Dolayısıyla mülk padişahındır ve tımar, tımar sahibine bahşedilmiştir. Bu anlamda bir mükâfat olarak da düşünülebilir. Tımar sahibi elde ettiği tımar karşılığında birtakım yükümlülüklerin de altına girer. Bu yükümlülüklerden önemli bir tanesi elde edilen üretimin pazara sürülme şeklidir. Konu içinde bahsedilen çeşitli fermanlardan anlaşılacağı üzere ürünün hangi yolla hangi pazara gideceği hangi navlunun ödeneceği ve hangi narh üzerinden satılacağı tamamen devlet otoritesi tarafından belirlenmekteydi. Dolayısıyla nüfus arttıkça narh miktarı sabit kaldığı için sadece arz miktarı artmaktaydı. Bu şekilde toplam ciroyu değiştiren sadece arz miktarı olduğu için, arz miktarı arttıkça gelir artmakta böylece artan gelire oranla alınan mukataa vergisi artmaktaydı (Akdağ, 1979: s. 409).

Bu önermeyi destekler nitelikte olduğu düşünülen Bursa kentinin Mukataa yoluyla elde edilen vergilerinden örnekler aşağıdadır. Müteakip tabloda görülecek üzere lüks mallar olarak nitelendirilecek mallardaki mukataa geliri farklılık gösterirken hububat gibi zorunlu ihtiyaç gelirleri farklılık göstermemektedir. Bunun nedeni olarak zorunlu ihtiyaç mallarında devlet tam bir kontrol sahibidir. Dolayısıyla reâyanın iaşesi ve reâyadan hiç kimsenin açlık sınırı altında kalmaması düşüncesi ön plandadır. Çağdaş devletlerin ulaşmak istediği bu seviyeye, Osmanlı tam bir kontrol mekanizmasıyla ilgili dönemde ulaşabilmiştir.

Osmanlı'nın ekonomik düzeninde zorunlu ihtiyaç mallarının ve hanenin gelirinin oldukça önem atfedilerek hesaplandığı yukarıda belirtilmiştir. Daha önce verilen örnek üzerinden tekrar izahı gerekmektedir. Devletin yapmış olduğu planlamada her haneye girmesi gereken gıda miktarı hesaplanmaktaydı. Bir hanenin bir çift öküzü varsa alınması gereken vergi, aynı hanenin iki çift öküzü olması durumunda alınması gereken vergiden farklılık gösteriyordu. Öküzlerin zayi olması durumundaysa hiç vergi

alınmadığı daha önce belirtilmişti. Buradan anlaşılacağı üzere devlet tımar sahiplerinin arazisinde bulunan hane sayısını ve bu hanelerin asgari tüketmesi gereken hububat miktarını hesaplamakta, hane sayısına kifayet etmeyen miktarı başka bir tımar veya eyaletten getirerek ilgili şehrin pazarında satmakta fazlalığı ise o şehirden alıp başka bir şehire götürülmekteydi.

Tablo 1: 1520-1530, 1571-1580 yılları arası

(Aktaran: Elibol, 2017; s.143).

Bursa'nın hububat ticaretinin yapıldığı bugünkü anlamda toptancı halî olarak nitelendirebileceğimiz "Galle pazarından" Mukataa yöntemiyle alınan vergi gelirleri aşağıdaki gibidir;

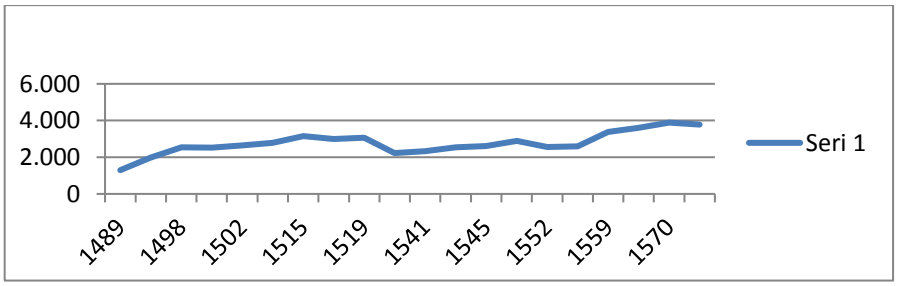
Tablo: 2 1489-1573 Galle pazarı Mukataa gelirleri, akçe ve flori (altın) olarak yıllara göre gelir tablosu

Yıllar	Akçe Olarak Yıllık gelir	Büyüme Oranı %(Akçe)	Altın Olarak Yıllık Gelir	Büyüme Oranı %(Altın)
1489	63.400	-	1.294	-
1492	103.340	63,00	1.987	53,56
1498	140.000	35,48	2.545	28,09

Yıllar	Akçe Olarak Yıllık gelir	Büyüme Oranı %(Akçe)	Altın Olarak Yıllık Gelir	Büyüme Oranı %(Altın)
1500	133.340	-4,75	2.516	-1,13
1502	140.000	5,00	2.642	5,01
1502(2)	150.000	7,15	2.778	5,15
1515	166.700	11,14	3.145	13,22
1517	150.000	-10,01	3.000	-4,61
1519	153.340	2,23	3.067	2,24
1539	133.340	-13,04	2.222	-27,55
1541	140.000	5,00	2.333	5,00
1543	150.000	7,15	2.542	8,96
1545	156.670	4,45	2.611	2,72
1548	170.000	8,51	2.881	10,35
1552	153.340	-9,80	2.557	-11,24
1554	156.000	1,74	2.600	1,69
1559	203.000	30,13	3.380	30,00
1561	216.670	6,74	3.611	6,84
1570	233.330	7,68	3.888	7,68
1573	226.667	-2,84	3.778	-2,82

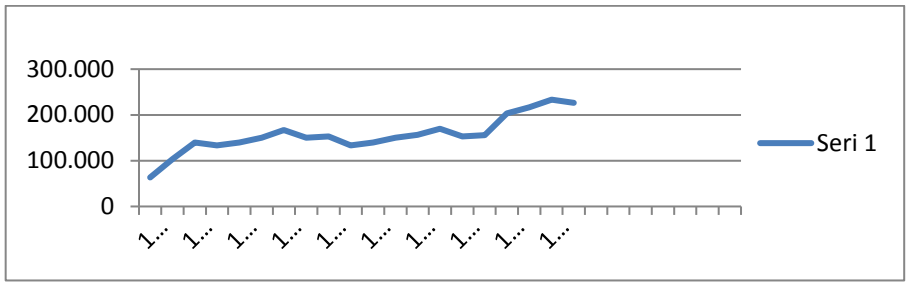
(Akdağ, 1979: s. 411)

Tablo2.1: Mukataa yöntemiyle toplanan gelirlerin altın cinsinden seyri

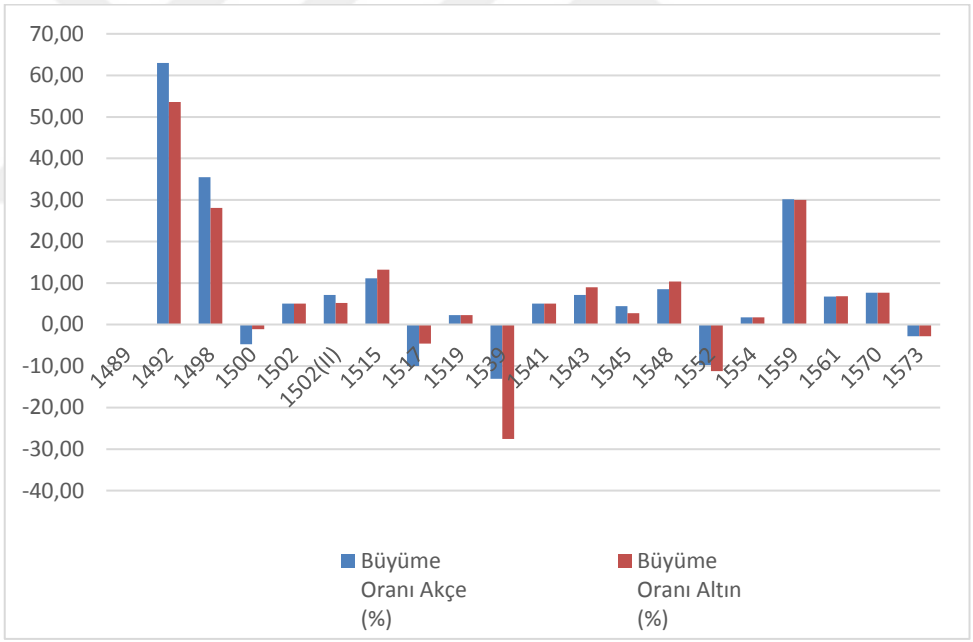
(Akdağ, a.g.e: s. 411).

Tablo 2,2: Mukataa yöntemiyle toplanan gelirlerin akçe cinsinden seyri

(Akdağ, a.g.e: s. 411).

Tablo 2,3: Yıllara göre akçe ve altın cinsinden büyüme oranları grafiksel (%)

(Akdağ, a.g.e: s. 411).

Tablo 2,4: Akçe ve altın cinsinden yıllara göre büyümenin toplam ortalaması ve genel büyüme(%)

	Akçe Cinsinden	**Altın Cinsinden**
Toplam Ortalama (%)	**8,16**	**7,01**
Genel Büyüme	**257,52**	**191,97**

(%)		

(Akdağ, a.g.e: s. 411).

Yukarıda verilen veriler ışığında akçe cinsinden gelirlerin yaklaşık %257 oranında, altın cinsinden gelirlerin yaklaşık %191 oranında arttığı görülmektedir. Diğer yandan Bursa'nın nüfusu 1520-1580 yılları arasında yaklaşık %102 oranında arttığı *Tablo 1*'de görülmektedir. Altın cinsinden gelirlerin akçe cinsinden gelirlere göre artışının düşük olmasının sebebi olarak iki konu ele alınabilir. İlk olarak, akçe üzerindeki içsel bir enflasyonun varlığı ileri sürülebilir. Bunun nedeninin ise aynı dönemde yapılan tağşiş uygulamalarıyla akçenin değerinin düşürülmesi olarak değerlendirilebilir. Merkezden narh uygulaması ile fiyatlar üzerindeki baskılanmaya rağmen piyasaya bir enflasyon getirdiği düşünülebilir.

Diğer yandan ise altın cinsinden de gelirlerin artmış olması noktasında daha fazla bir kârlılık veya daha fazla bir işlem hacminden söz edilebilir. Eğer akçe ile altın cinsinden artan gelirler ayrı ayrı (Ceteris Paribus) analiz edilirse akçe cinsinden altın gelirine kıyasla %67'lik bir enflasyondan bahsetmek mümkündür. Bu haliyle %67'lik bir enflasyonu kabul edersek gelirlerin yaklaşık olarak %191 arttığını görmekteyiz. Bu artışın sebebi olarak ilk başta piyasanın kârlılığını arttırması yoluyla daha fazla mukataa ödediği akla gelmektedir. Fakat aynı dönemin nüfus artış hızının sabit olduğu ve elimizde ciddi nüfus artışlarına veya azalışlarına dair bir bilgi olmadığından Bursa nüfusunun 1520-1580 yılları arası artış hızını veri olarak kabul edilmesi gerekir. Bu bağlamda bahse konu gelir artışıyla nüfus artışı arasında %89'luk bir fark bulunmaktadır. Bu farkında kârlılıkta bir artış olarak düşünülmesi Osmanlı döneminde var olan hane sistemi nedeniyle doğru olmayacaktır. Çünkü nüfus sayımı yapılmadığı ve nüfus verilerinin tahrir defterleri üzerinden alındığı göz önünde bulundurulmalıdır. Tahrir defterleri ise hanedeki erkekleri veya işgücüne katkısı olan kişileri ele almaktadır. Bu nedenle hanedeki çocuk, kadın ya da dönem hukukunun dikkate almadığı nüfus dışarıda kalmaktadır. Bu yönüyle hane sistemi gereği hane içinde bulunan çalışabilir durumdaki erkek nüfus miktarınca hane halkı olan kadın, çocuk, yaşlı nüfus göz önüe alındığında nüfus artış oranı nispetinde hane halkının da çoğaldığı ileri sürülebilir. Bu nedenle %89'luk bir toleransın olduğunu düşünülebilir. Gelirlerin nüfusa doğru orantılı

arttığı piyasa aktörlerinin hububat fiyatları üzerinde ciddi fiyat dalgalanmalarına sebep olarak kârlılığı arttıracak ya da düşürecek yönde fiyat politikaları gütmedikleri, fiyatların bir düzen içinde devam ettiği görülmektedir.

Yukarıdaki analizin, bahsi geçen dönemde fiyatlar genel düzeyinin mukataa cinsinden toplanan vergiler özelinde ele alındığı takdirde arz talep dengesinin fiyatlar üzerine baskı yapmadığı sadece nüfus artışı nedeniyle birim mal satışının arttığı, bu nedenle aynı kârlılık düzeyinden vergilendirme yapılarak gelir elde edildiği anlaşılmaktadır. Düşünceyi desteklemek adına aynı hesaplama yöntemi ele alınarak Akdağ'ın tespit etmiş olduğu diğer mal ve hizmetlerinde analizi yapılacaktır.

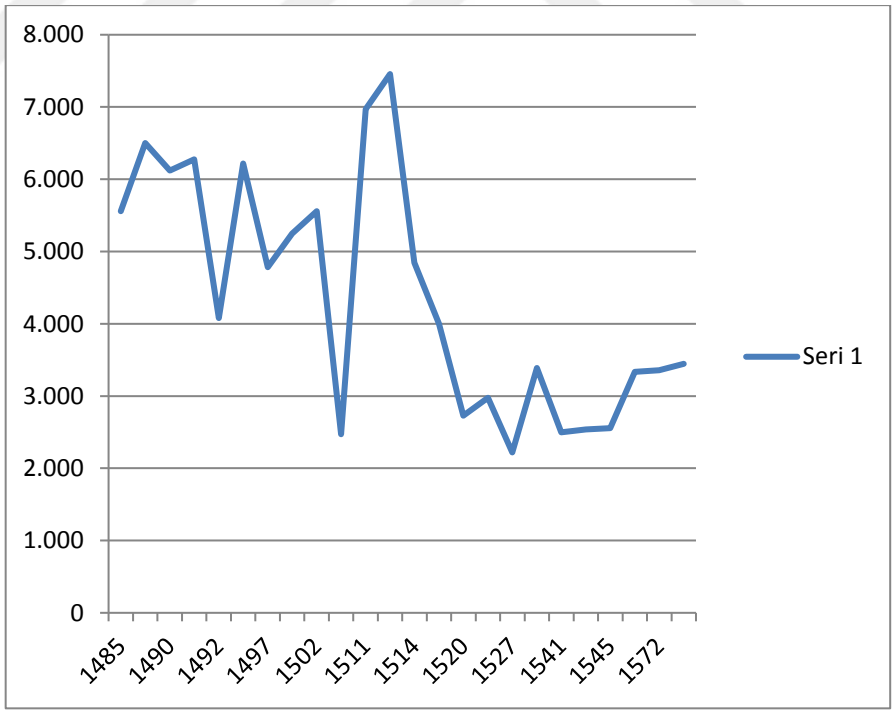
Tablo 3: Bursa Kapan Mukataası, şehirde meyve haline gelip dağılan meyvelerin toptan satışları üzerinde %2 hesabı ile alınan resimlerden biriktirilen gelirin eldeki rakamlara göre seyri

Yıllar	Akçe Olarak Yıllık Gelir	Büyüme Oranı %(Akçe)	Altın Olarak Yıllık Gelir	Büyüme Oranı %(Altın)
1485	266.667	-	5.557	-
1488	318.000	19,25	6.500	16,97
1490	370.000	16,36	6.275	-3,46
1492	212.148	-42,66	4.080	-34,98
1494	323.323	52,41	6.217	52,38
1497	263.177	-18,60	4.785	-23,03
1499	283.333	7,66	5.247	9,66
1502	300.000	5,89	5.556	5,89
1507	136.000	-54,66	2.473	-55,48
1511	383.333	181,87	6.969	181,81
1512	410.000	6,96	7.456	6,99
1514	266.667	-34,95	4.845	-35,01
1518	200.000	-25,00	4.000	-17,44

1520	150.000	-25,00	2.727	-31,82
1523	166.666	11,12	2.976	9,14
1527	190.000	14,01	2.220	-25,40
1530	200.000	5,27	3.390	52,71
1541	150.000	-25,00	2.500	-26,25
1543	151.660	1,11	2.538	1,52
1545	153.333	1,11	2.556	0,71
1570	200.000	30,44	3.333	30,4
1572	203.333	1,67	3.356	0,7
1574	206.666	1,64	3.444	2,63

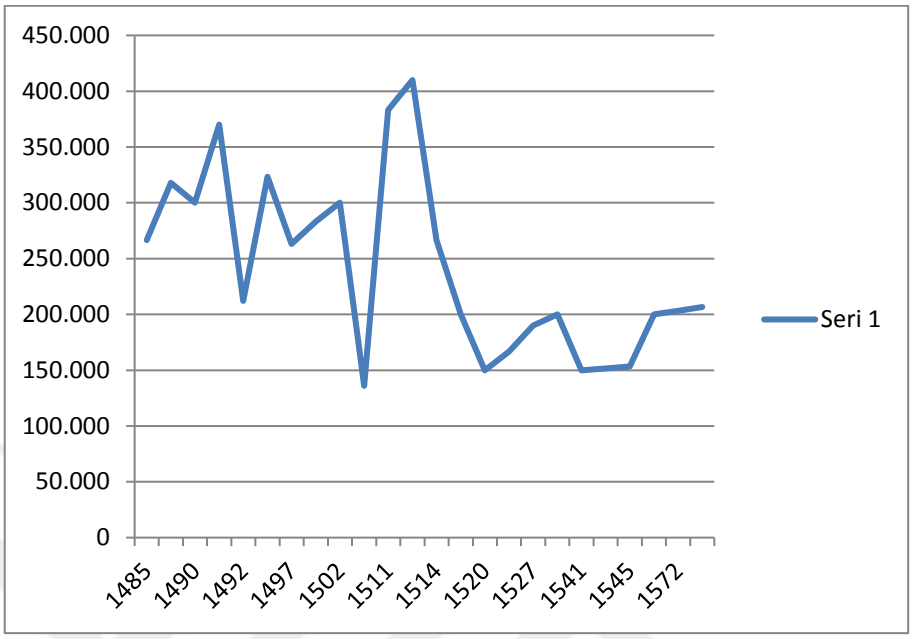
(Akdağ, a.g.e: s. 413).

Tablo 3,1: Mukataa yöntemiyle toplanan gelirlerin altın cinsinden seyri

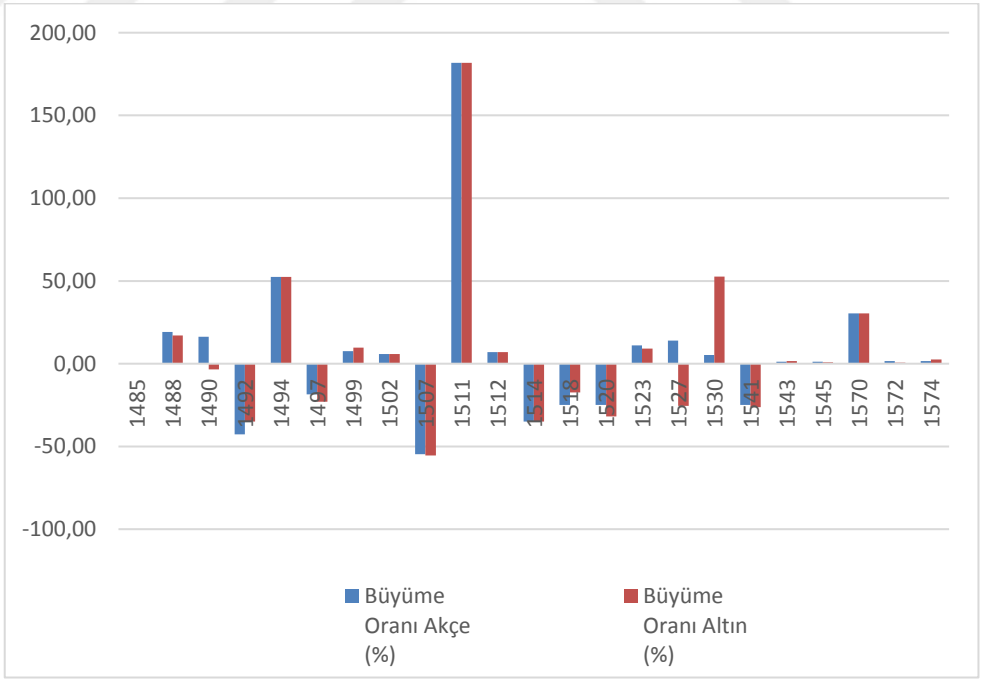
(Akdağ, a.g.e: s. 413).

Tablo 3.2: Mukataa yöntemiyle toplanan gelirlerin akçe cinsinden seyri

(Akdağ, a.g.e: s. 413).

Tablo 3,3: Yıllara göre akçe ve altın cinsinden büyüme oranları grafiksel (%)

(Akdağ, a.g.e: s. 413).

Tablo 3,4: Akçe ve altın cinsinden yıllara göre büyümenin toplam ortalaması ve genel büyüme(%)

	Akçe Cinsinden	Altın Cinsinden
Toplam Ortalama (%)	**5,69**	**5,16**
Genel Büyüme (%)	**-22,50**	**-38,02**

(Akdağ, a.g.e, s. 413).

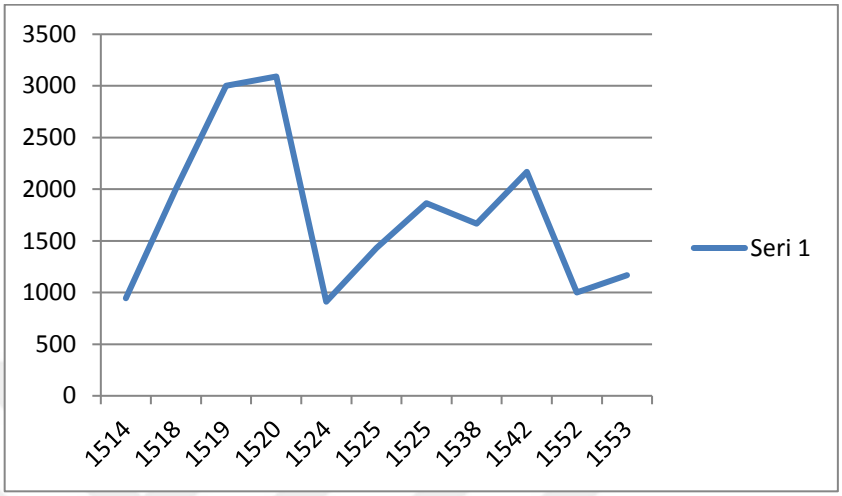
Yukarıda verilen veriler incelendiğinde, 1485-1574 yılları arasında akçe cinsinden gelirlerin yaklaşık %22 oranında, altın cinsinden gelirlerin yaklaşık %38 oranında azaldığı görülmektedir.

Tablo 4: Bursa Darphanesi Mukaatası (Bursa'da basılan akçeler üzerinden devletin aldığı vergi)

Yıllar	Akçe Olarak Yıllık Gelir	Büyüme Oranı %(Akçe)	Altın Olarak Yıllık Gelir	Büyüme Oranı %(Altın)
1518	100.000	-	2.000	-
1519	150.000	50,00	3.000	50,00
1520	170.000	13,34	3.091	3,04
1524	50.000	-70,58	911	-70,52
1525	80.000	60,00	1.430	56,98
1525(2)	110.000	37,50	1.864	30,35
1538	100.000	-9,09	1.667	-10,56
1542	130.000	30,00	2.167	30,00
1552	60.000	-53,84	1.000	-53,85
1553	70.000	16,67	1.167	16,70

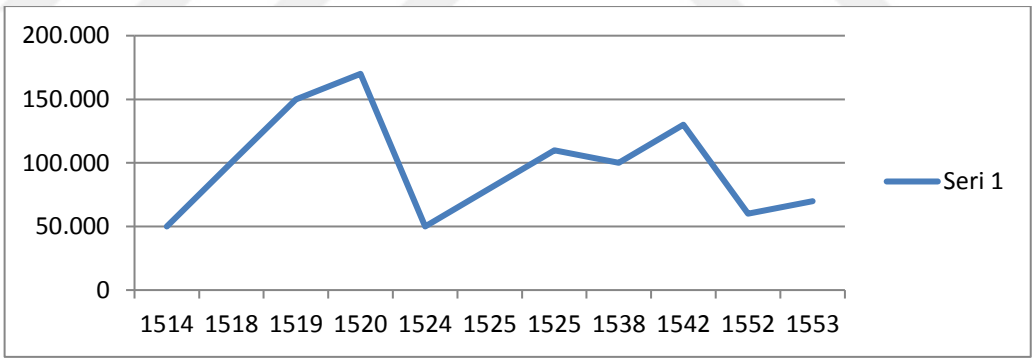
(Akdağ, a.g.e: s. 415).

Tablo 4.1: Mukataa yöntemiyle toplanan gelirlerin altın cinsinden seyri

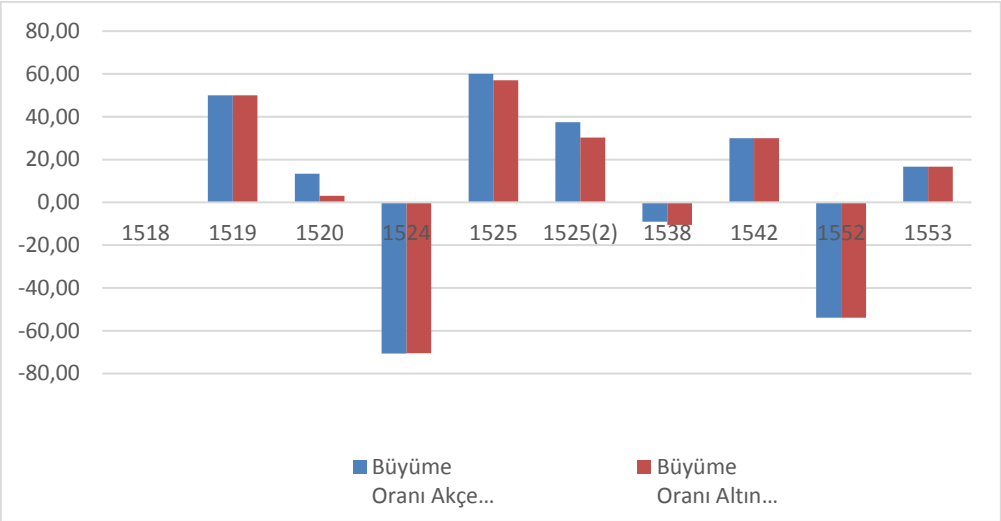
(Akdağ, a.g.e: s. 415).

Tablo 4,2: Mukataa yöntemiyle toplanan gelirlerin akçe cinsinden seyri"

(Akdağ, a.g.e: s. 415).

Tablo 4,3: Yıllara göre akçe ve altın cinsinden büyüme oranları grafiksel (%)

(Akdağ, a.g.e: s. 415).

Tablo 4,4: Akçe ve altın cinsinden yıllara göre büyümenin toplam ortalaması ve genel büyüme(%)

	Akçe Cinsinden	**Altın Cinsinden**
Toplam Ortalama (%)	**8,22**	**5,79**
Genel Büyüme (%)	**-30,00**	**-41,65**

(Akdağ, a.g.e: s. 415).

Yukarıda verilen veriler ışığında,1518-1553 yılları arasında akçe cinsinden gelirlerin yaklaşık %30 oranında, altın cinsinden gelirlerin yaklaşık %41 oranında azaldığı görülmektedir.

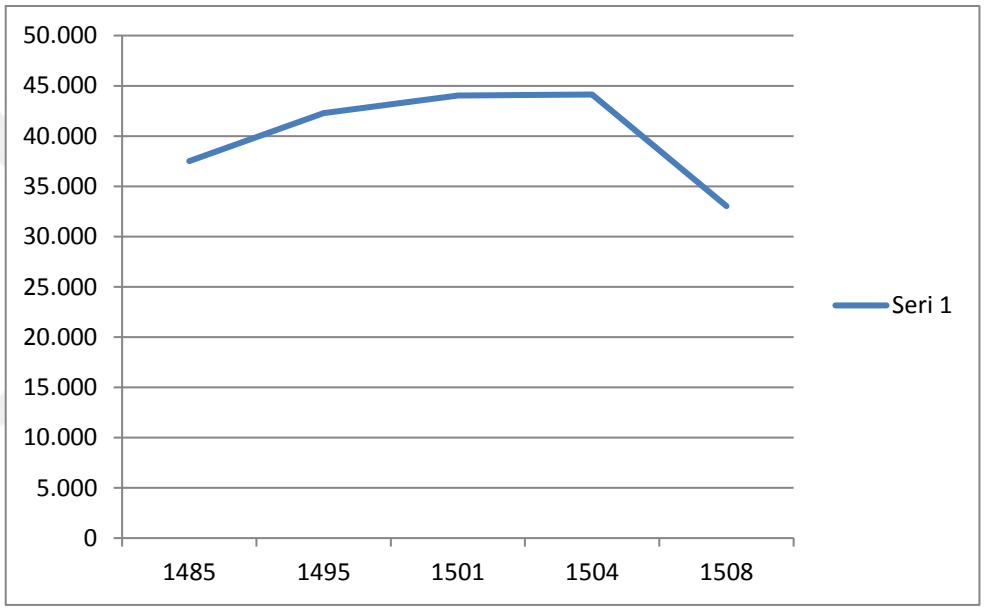
Tablo 5: Bursa İpek Mizanı Mukataası bazı yıllara ait gelir miktarları

Yıllar	**Akçe Olarak Yıllık Gelir**	**Büyüme Oranı %(Akçe)**	**Altın Olarak Yıllık Gelir**	**Büyüme Oranı %(Altın)**
1485	1.800.000	-	37.500	-

1495	2.600.000	44,45	42.273	12,73
1501	2.333.333	-10,25	44.025	4,15
1504	2.383.333	2,15	44.136	0,26
1508	1.816.667	-23,77	33.030	-25,16

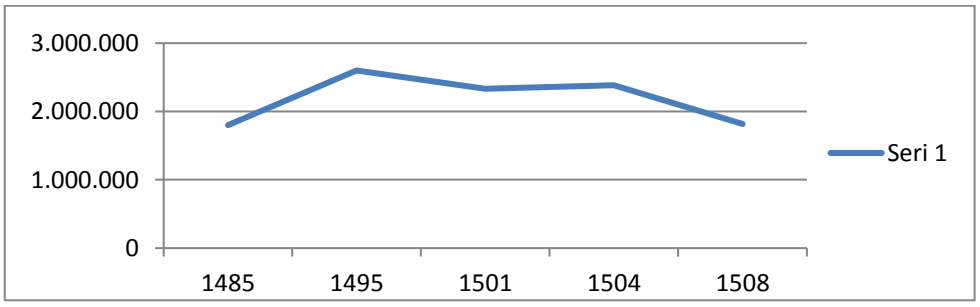
(Akdağ, a.g.e: s. 415).

Tablo 5.1: Mukataa yöntemiyle toplanan gelirlerin altın cinsinden seyri

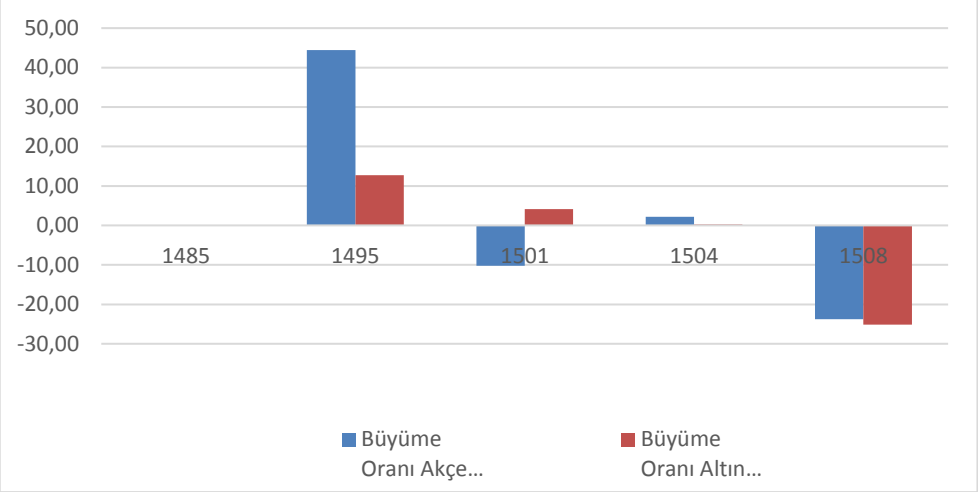
(Akdağ, a.g.e: s. 415).

Tablo 5.2: Mukataa yöntemiyle toplanan gelirlerin akçe cinsinden seyri

(Akdağ, a.g.e : s. 415).

Tablo 5,3: Yıllara göre akçe ve altın cinsinden büyüme oranları grafiksel (%)

(Akdağ, a.g.e, : s. 415).

Tablo 5,4: Akçe ve altın cinsinden yıllara göre büyümenin toplam ortalaması ve genel büyüme(%)

	Akçe Cinsinden	**Altın Cinsinden**
Toplam Ortalama (%)	**3,15**	**-2,01**
Genel Büyüme (%)	**0,93**	**-11,92**

(Akdağ, a.g.e, : s. 415).

Yukarıda verilen veriler ışığında, 1485-1508 yılları arasında akçe cinsinden gelirlerin yaklaşık %1 oranında arttığı, altın cinsinden gelirlerin yaklaşık %12 oranında azaldığı görülmektedir.

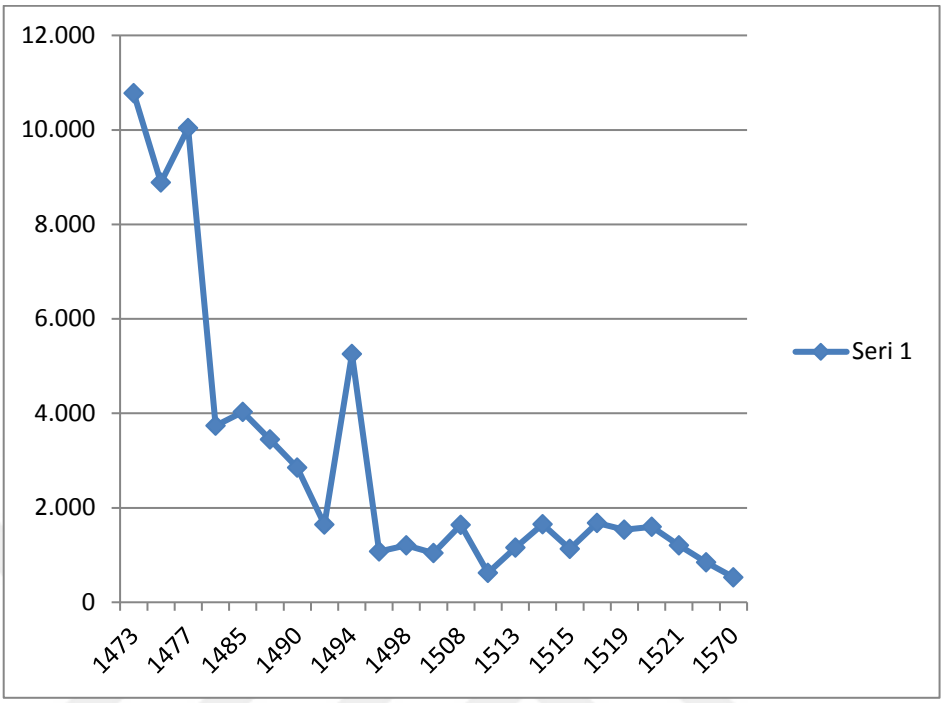
Tablo 6: Bursa şehri bozahane geliri

Yıllar	**Akçe Olarak Yıllık Gelir**	**Büyüme Oranı %(Akçe)**	**Altın Olarak Yıllık Gelir**	**Büyüme Oranı %(Altın)**
1473	440.000		10.777	
1475	400.000	-9,09	8.889	-17,51

1477	451.560	12,89	10.035	12,90
1480	168.333	-62,72	3.741	-62,72
1485	193.475	14,94	4.031	7,76
1487	168.980	-12,66	3.449	-14,43
1490	112.890	-33,19	2.848	-17,42
1492	85.555	-24,21	1.642	-42,34
1494	169.333	97,93	5.256	220,10
1495	59.285	-64,98	1.075	-79,54
1498	95.140	60,48	1.206	12,19
1505	56.090	-41,04	1.039	-13,84
1508	90.000	60,46	1.636	57,46
1512	34.317	-61,87	624	-61,85
1513	63.545	85,18	1.155	85,10
1514	90.880	43,02	1.652	43,04
1515	59.995	-33,98	1.132	-31,47
1518	83.780	39,65	1.676	48,06
1519	76.680	-8,47	1.534	-8,47
1520	88.000	14,77	1.600	4,31
1521	66.667	-24,24	1.205	-24,68
1526	50.000	-25,00	848	-29,62
1570	33.000	-34,00	530	-37,50

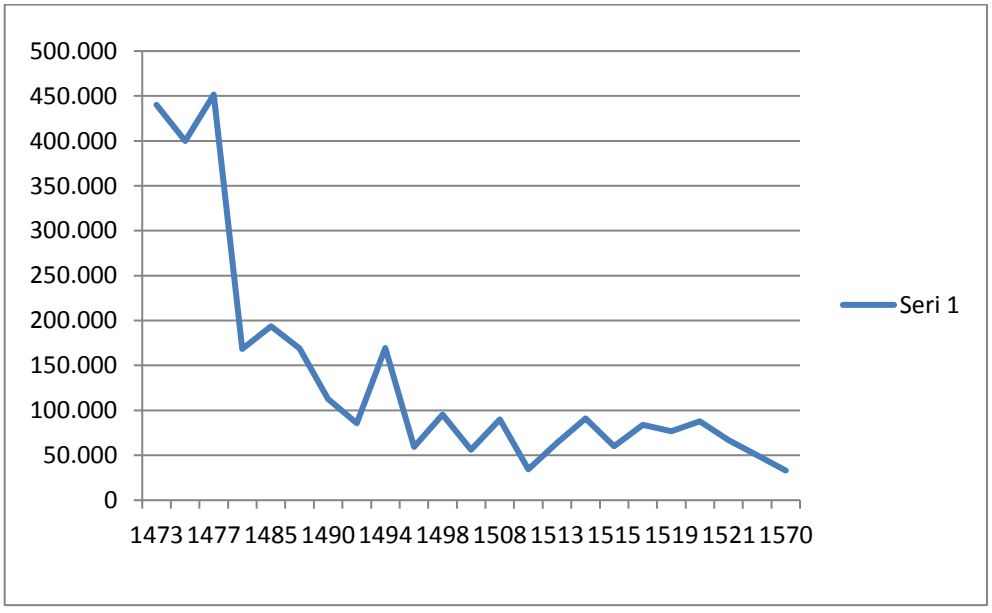
(Akdağ, a.g.e,: s. 417).

Tablo 6.1: Mukataa yöntemiyle toplanan gelirlerin altın cinsinden seyri

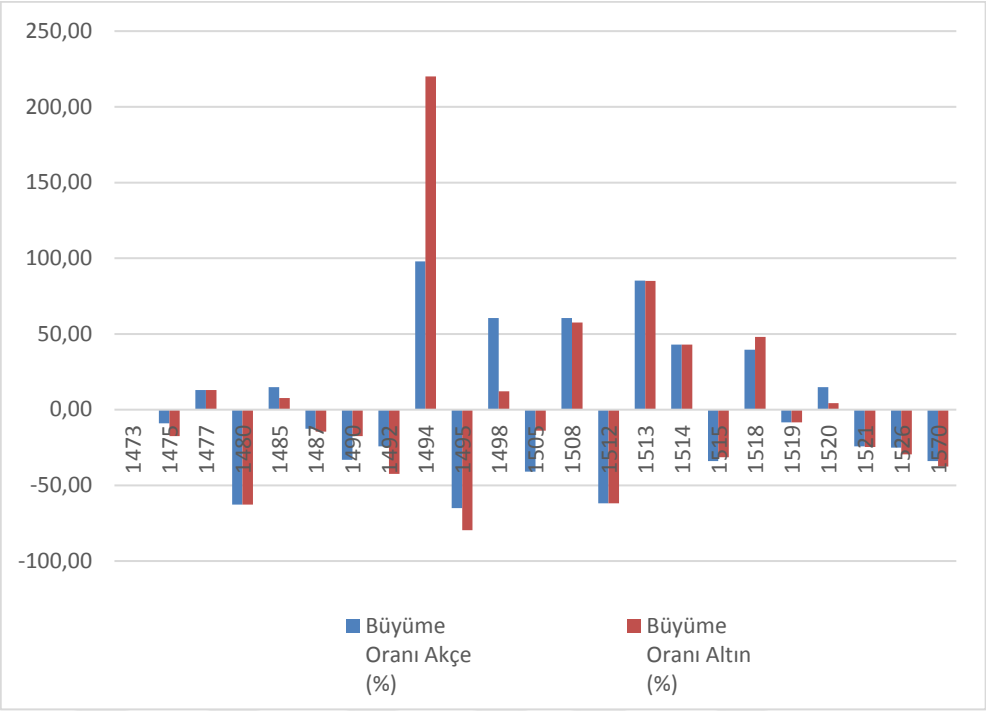
(Akdağ, a.g.e, : s. 417).

Tablo 6.2: Mukataa yöntemiyle toplanan gelirlerin akçe cinsinden seyri

(Akdağ, a.g.e, : s. 417).

Tablo 6,3: Yıllara göre akçe ve altın cinsinden büyüme oranları grafiksel (%)

(Akdağ, a.g.e : s. 417).

Tablo 6,4: Akçe ve altın cinsinden yıllara göre büyümenin toplam ortalaması ve genel büyüme(%)

	Akçe Cinsinden	**Altın Cinsinden**
Toplam Ortalama (%)	**-0,27**	**2,15**
Genel Büyüme (%)	**-92,50**	**-95,08**

(Akdağ, a.g.e: s. 417).

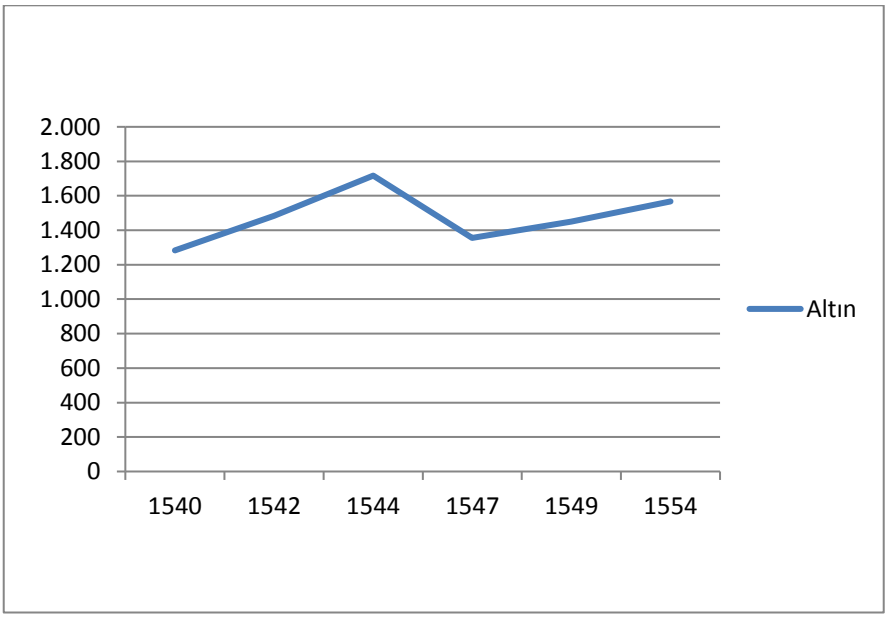
Yukarıda verilen veriler ışığında, 1473-1570 yılları arasında akçe cinsinden gelirlerin yaklaşık %92 oranında azaldığı, altın cinsinden gelirlerin yaklaşık %95 oranında azaldığı görülmektedir.

Tablo 7: Bursa'ya gelen koyunlardan alınan ayakbastı bacının hazineye sağladığı gelirin seyri

Yıllar	Akçe Olarak Yıllık Gelir	Büyüme Oranı %(Akçe)	Altın Olarak Yıllık Gelir	Büyüme Oranı %(Altın)
1540	77.000	-	1.283	-
1542	89.000	15,59	1.483	15,59
1544	103.000	15,74	1.717	15,78
1547	80.000	-22,33	1.356	-21,02
1549	87.000	8,75	1.450	6,94
1554	88.000	1,15	1.567	8,07

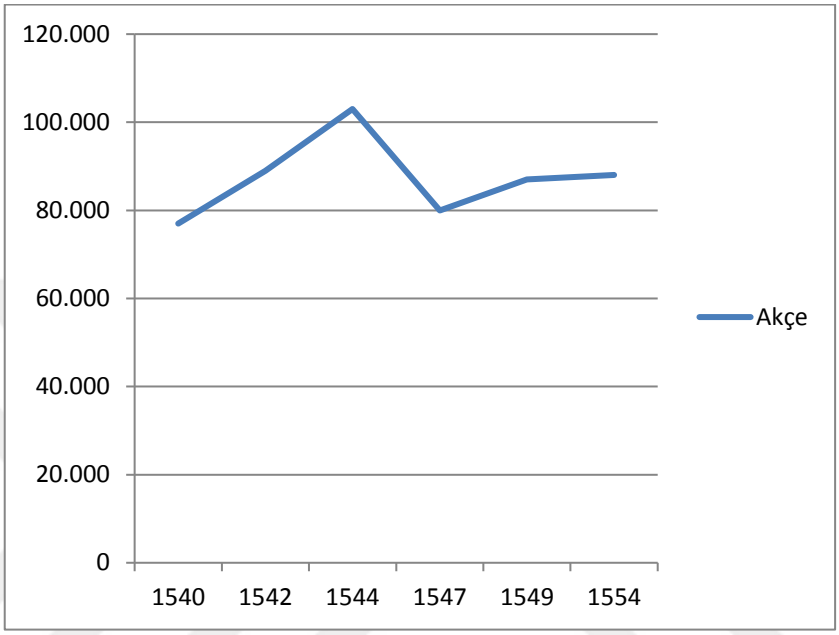
(Akdağ, a.g.e: s. 415).

Tablo 7.1: Mukataa yöntemiyle toplanan gelirlerin altın cinsinden seyri

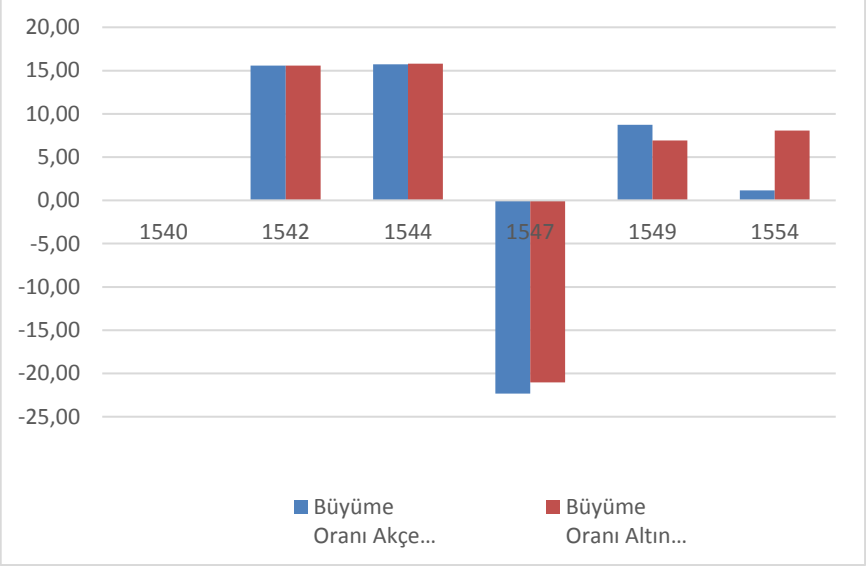
(Akdağ, a.g.e: s. 415).

Tablo 7.2: Mukataa yöntemiyle toplanan gelirlerin akçe cinsinden seyri

(Akdağ, a.g.e: s. 415).

Tablo 7,3: Yıllara göre akçe ve altın cinsinden büyüme oranları grafiksel (%)

(Akdağ, a.g.e: s. 415).

Tablo 7,4: Akçe ve altın cinsinden yıllara göre büyümenin toplam ortalaması ve genel büyüme(%)

	Akçe Cinsinden	**Altın Cinsinden**
Toplam Ortalama (%)	**3,15**	**4,23**
Genel Büyüme (%)	**14,29**	**22,14**

(Akdağ, a.g.e: s. 415).

Yukarıda verilen veriler ışığında, 1540-1554 yılları arasında akçe cinsinden gelirlerin yaklaşık %14 oranında, altın cinsinden gelirlerin yaklaşık %22 oranında arttığı görülmektedir.

Barkan ve Akdağ tarafından aktarılan veriler *Tablo 1*'den *Tablo 7,4*'e kadar tablolaştırılmış, artış ve azalış oranları değinilen yıllara göre yüzdelik olarak (yaklaşık) belirtilmiştir. Tablolar ışığında, meyve hali ve bozahane üzerinde Akdağ'ın yaptığı çalışmalarla elde ettiği veriler incelenerek gerek meyve halinde gerekse bozahanede bir düşüş olduğu görülmektedir. Bu düşüş aynı dönemde hububat hali olarak adlandırılabilecek olan Galle pazarının gelirlerinde karşımıza çıkmamış aksine nüfus ile eş güdümlü olarak arttığı görülmüştür.

Bu noktadan itibaren zorunlu malların tüketiminde ve muhasebesinde nüfusla doğru orantılı bir grafik önümüze çıkmaktadır. Klasik dönemde, lüks mallar kategorisine girdiği düşünülen meyve mukataasında ki düşüş ise harcanabilir gelir seviyesinde bir artış olmadığını düşündürmektedir. Önermeyi destekler şekilde bozahane gelirlerinin de meyve hali mukataasından çok daha ciddi bir düşüş kaydettiği (altın cinsinden %95) göz önüne alınırsa bu noktada analizi destekleyici bir veri olarak kabul edilebilecektir.

Amerika kıtasının keşfi ve ulaşım vasıtalarında ki gelişmeler nedeniyle Hindistan'dan gelen çay ve Amerikan kıtasından gelen kahveye orta sınıfın ve reâyanın

eskisine kıyasla daha kolay ulaşabileceği düşüncesinden hareketle "Boza" tüketiminde ikame etkisinden söz edebiliriz. Boza ve meyve üzerinden alınan mukataa vergisinin düşüşü aynı zamanda şehir halkının zorunlu ihtiyaç maddeleri dışında ki harcamalarının da artmayıp aksine düşüş yönelimine sahip olması hane halkının gelirinde ya da alım gücünde düşüş yaşanmış olabileceğini göstermektedir.

İpek Mizanı mukataasındaki altın cinsinden %12 oranında düşmüş olması da yukarıda yapılan yorumu destekler niteliktedir. İpek lüks tüketim malıdır. Fayda merkezli değerlendirildiğinde tercih edilebilirliği temel ihtiyaç maddelerine göre az olacaktır. Ayrıca Venedik ve Floransa üzerinden gelen yünlü dokumaların ve yerli üretimin ipekli dokumalar üzerinde ikame etkisi bir diğer dışsallık olarak ileri sürülebilir. İkame etkisini ele almadan yapılacak analizde harcanabilir gelir seviyesinin lüks ve ikamesi olan mallara karşı elastik olduğu söylenebilir.

Diğer bir grafik olan koyun başları ise yukarıda ki analizlere kullanılan yüzyıllık dönem içinde sadece on dört yıllık bir veriye sahiptir. Bu nedenle genel bir analizden ziyade akçenin değeri hakkında fikir vermektedir. Akçenin, on dört yıllık dönemde altın fiyatlarına göre değer kazandığı görülmektedir. Akçe bazında gelirlerin %14 artmasına karşın, altın olarak %22 olması temel savdır.

Akçenin değerinde oluşan artışın tedavüldeki akçe miktarı ile altın miktarının bir sonucu olduğu değerlendirilmektedir. Akçe miktarının önceki dönemlere göre daha az olduğu veya ticaret hacmindeki genişleme nedeniyle piyasadaki akçe arzının yetersizliğinden bahsedilebilir.

Akçe miktarının darphane Mukataasının gelirlerine bakarak bir analizi yapılırsa 1519 yılından itibaren Bursa darp hanesinin bastığı akçe üzerinden hazineye ödediği miktarın 1521 yılına kadar ciddi oranda düşüş gösterdiği ve 1540 yılına kadar yükselse de 1519 da ki oranda olmadığı grafik *Tablo 4*'den anlaşılmaktadır. 1542-1554 döneminde ise tekrardan düşüş eğilimine girmektedir.

Osmanlı ekonomik sisteminde ki yukarıda verilen veriler ışığında yıllık olarak hareketlerin oldukça keskin olduğu ve verilerin yüksek şekilde dalgalandığı

görülmektedir. Bu nedenle sorunların yapısal olmaktan çok mevsimsel veya konjonktürel olduğu değerlendirilmektedir. Ele alınan verinin tarihi periyodu göz önüne alındığında imparatorluk doğu-batı ekseninde toprak kazanarak genişlemekte ve zenginleşmektedir. Bu nedenle gerek sefer zamanı devlet tarafından yapılan harcamalar gerekse sefer dönüşü piyasaya sürülen yüksek mal arzı fiyatlar üzerinde dikkate değer dalgalanmalara sebep olduğu söylenebilir.

3.2 Merkantilist Dönemde Osmanlı Devlet Gelirleri

Osmanlı'nın klasik çağında Merkantilizm etkisinin kendisini göstermesinin öncesinde de bazı toplumsal ve mali sıkıntılar olduğu bilinmektedir. Bunların en başında devlet gelirlerinin ana teması olan tımar sistemi gelmektedir. Tımar sistemindeki gerek devlet katındaki yolsuzluklar gerekse sosyal hayattaki bir takım değişim ve gelişmeler neticesinde merkeze bağlı olmayan has ve tımarlarda gelirin düştüğü gözlemlenmektedir.

On altıncı yüzyılın son çeyreği ile on yedinci yüzyıl boyunca uzun süreli savaşlara giren Osmanlı, devlet maliyesinin alışık olduğu mevsimlik seferler ve nihayetinde elde edilen ganimet gelirinden mahrum kalmıştır. Sadece bu nedenle bile olsa imparatorluk karar vericileri çeşitli gelirler elde etmek adına birtakım alışılagelmişten farklı yöntemler izlemektedir. Her ne kadar klasik dönemdeki bütçe ayarlamaları toplumsal düzen üzerinde bir tehdit olmasa da merkantilizmin ticari bir kapitalizm olarak tüm dünyayı etkilemeye başladığı on yedinci yüzyıl boyunca vergi toplama sisteminin bile mültezimlere ihale edilmeye başlanması toplumsal düzen üzerinde etkisini göstermiştir.

Toprağa bağlı olması gereken reâyanın gerek çeşitleri gerekse yöntemi olarak farklılık göstermeye başlayan vergilendirmeler nedeniyle kimi zaman çiftini terk etmek kimi zamanda isyana varacak (celali isyanları) seviyede devlet otoritesiyle arasının açıldığı görülmektedir. Osmanlı bilançosunun *Tablo 8*'de görüldüğü üzere özellikle İran ve Avusturya savaşlarının olduğu dönemlere rastladığı zamanlarda ciddi açıklar verdiği görülmektedir. Osmanlı bütçesini gösteren *Tablo 8* aşağıda verilmiştir. 1523-1524 bütçesinde verilmiş olunan açığın 1525 yılında telafi edilebildiği görülebilmektedir.

Tablo 8'de bulunan veriler ışığında bütçenin 1527-1528,1546-1547,1547-1548 yıllarında oldukça anlamlı fazlalıklar verdiği görülmektedir.

Kıyaslama açısından Osmanlı bütçesinin 1524,1567 ve 1582 yıllarında verdiği açıktan hemen sonra artıya geçiyor olması devlet yönetiminin gelir arttırıcı ve/veya tasarruf temelli önlemler aldığını akla getirmektedir. Bütçe dengesini veren *Tablo 8.1'de* ilgili dalgalanmalar gösterilmiştir. Osmanlı bütçesi üzerinde yapıla gelmiş araştırmalar bütçe açıklarının genelde sefer zamanlarında oluştuğunu ve sefer hazırlıklarının maliyetlerinin devlet hazinesinin padişahın özel hazinesinden desteklenerek gerekli finansmanın sağlandığı göstermektedir. Finansman açığı Kırım savaşına kadar herhangi bir dış yardıma gereksinim hissetmeyecek şekilde idare edilmiştir. Bu yönüyle Osmanlı maliyesinin ve bürokrasisinin vergi toplama ve vergi gelirleri konusunda oldukça titiz çalıştığı söylenebilir.

Osmanlı maliyesinde hazine açıkları büyük savaşların verildiği yıllara denk gelmektedir. Sefer hazırlıkları ve savaşların uzun sürüyor olması hazine için ağır yük teşkil etmektedir. Devletin erken dönemindeki kısa süreli savaşlar yerini masraflı ve uzun savaşlara bırakmıştır. Örneğin 1548-1549 tarihli İran seferi sırasında Osmanlı ciddi harcamaları göze almış olmakla beraber aynı oranda kazanım elde edememiştir. İmparatorluk bütçesinin dengelenmesi için eldeki imkânlar nispetinde çeşitli önlemler alınmıştır. Bunlar arasında en ilgi çekici olanları tağşiş ve müsaderedir. Tağşiş ve müsadere usulü Osmanlı sosyal hayatında da ciddi sıkıntılara yol açmaktaydı. Bunun yanı sıra toplumun alt tabakasında da halktan Belgrad ve Rodos seferi için her yükümlüden on beş akçe olmak üzere zorla vergi toplandığı görülmüştür (İnalcık, 2004, s.143). Zengin ve yönetici sınıftan da buna benzer zorla borç alma olaylarının çeşitli dönemlerde gerçekleştiği bilinmektedir. Yine İnalcık'ın aktarımıyla III. Murad 1590 İspanya seferi için Divan-i Hümayun üyelerinden kadırga yaptırmalarını istemiştir. Bu yönüyle başta padişahın özel hazinesi olmak üzere devletin diğer zenginliklerinin de bütçede oluşacak açıkları gidermek amacıyla veya yapılacak seferlerin maliyetlerini karşılamaya yönelik olağanüstü tedbirler alındığı söylenebilir. Bütçe gelirlerindeki verileri tablo *Tablo 8*'de incelerken dikkate almamız gereken bir diğer hususta 1585 yılındaki büyük tağşiştir. 1584 yılında 100 dirhem için kesilen miktar 450 akçe iken

tağşiş uygulaması sonrasında bu miktar 800 akçeye çıkmıştır (Erdem, 2006: s. 15). Dolayısıyla 1585 yılı sonrası tağşişin yaklaşık %80 olduğu dikkate alınmalıdır.

Osmanlı hazinesindeki bazı dönemlerde oluşan harcama fazlalıklarının bir diğer nedeni de kullanılan takvimle alakalıdır. Çünkü kullanılmakta olan takvim 354 gündür ve 32 yılda bir, fazladan bir ay ortaya çıkmaktadır. Bu bir aylık maaş farkı kimi tarih yazarlarına göre devletle askerin ve diğer ücretli kesimin arasını açan en önemli ekonomik problemlerden biri olmaktadır.

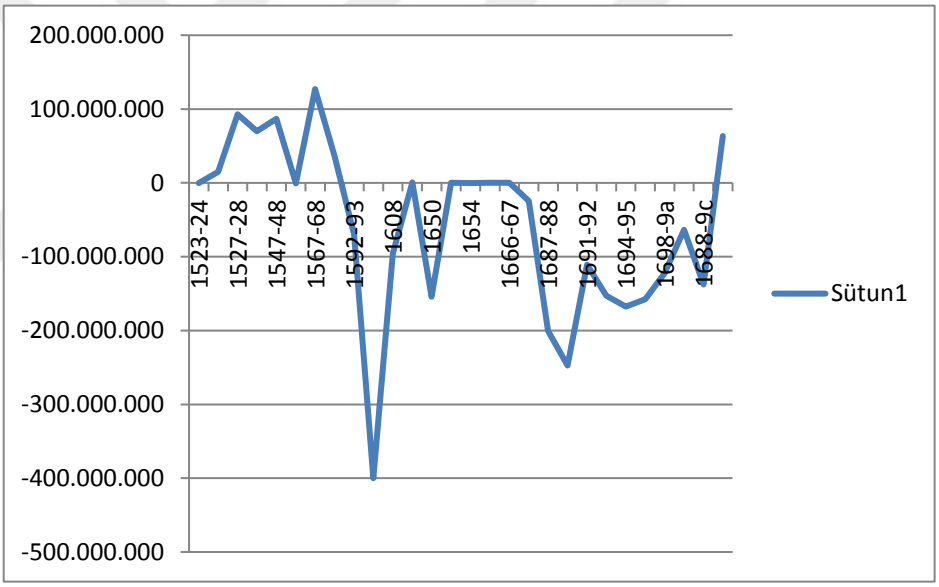
Tablo 8: 1523-1700 Yılları Arası Osmanlı Gelir-Gider Tablosu (Akçe Olarak)

Yıl	Gelir	Gider	Fark
1523-24	116.888.385	118.783.849	-195.464
1524-25	141.272.658	126.581.347	14.694.311
1527-28	277.244.773	150.228.227	93.049.876
1546-47	241.711.834	171.872.357	69.839.477
1547-48	198.887.294	111.997.449	86.889.854
1565-66	183.088.000	189.657.000	-656.900
1567-68	348.544.150	221.532.453	127.011.728
1582-83	313.744.645	277.578.755	36.165.890
1592-93	293.400.000	363.400.000	-70.000.000
1597-98	300.000.000	900.000.000	-400.000.000
1608	503.691.446	599.191.446	-95.500.000
1634-44	514.467.015	513.817.970	649.045
1650	532.900.900	687.200.200	-154.300.000
1652-53	517.271.470	528.862.971	-11.591.500
1654	537.356.433	658.358.459	-121.002.026
1661-62	581.270.828	593.604.361	-12.333.533
1666-67	553.429.239	631.861.656	-78.432.420
1669-70	612.528.960	637.206.348	-24.677.380
1687-88	700.357.065	901.003.350	-200.646.285
1690-91	565.751.408	812.878.365	-247.126.955
1691-92	818.188.665	929.173.910	-110.994.245

Yıl	Gelir	Gider	Fark
1693-94	797.446.775	950.246.521	-152.799.750
1694-95	946.680.191	1.114.192.325	-167.512.134
1696-97	938.627.901	1.096.178.240	-157.505.339
1698-9a	1.053.446.625	1.176.071.292	-122.624.667
1698-9b	1.147.718.378	1.211.379.266	-63.560.888
1688-9c	1.056.114.319	1.193.876.663	-137.762.344
1700-1a	1.173.142.514	1.109.781.204	63.361.310

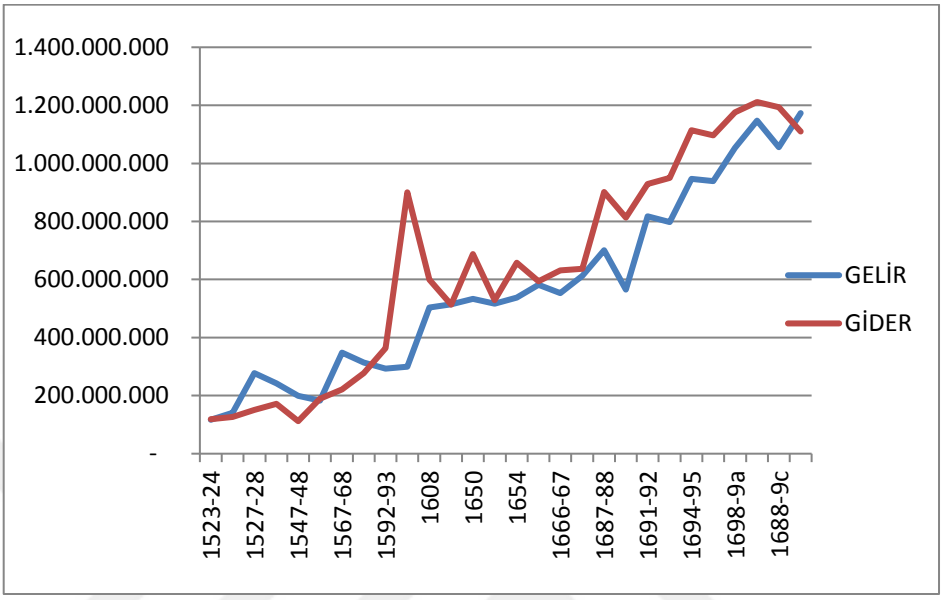
(Tabakoğlu, 2011: s. 396-397).

Tablo 8.1: Yıllara Göre Gelir Gider Farkı

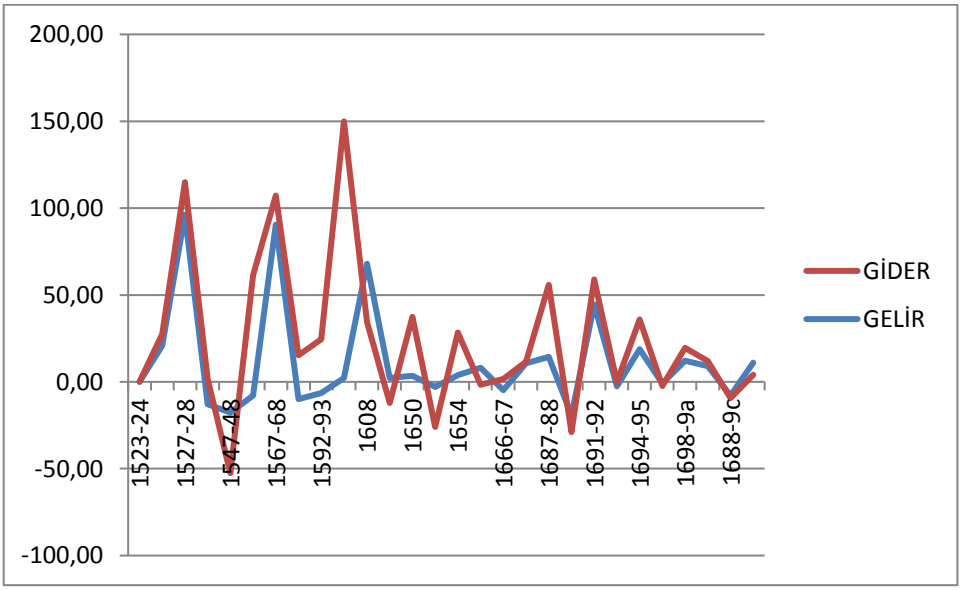

(Tabakoğlu, 2011: s. 396-397).

Tablo 8,2: Yıllara göre gelir ve giderlerin grafiksel gösterimi

Tablo 8,3: Yıllara göre gelir ve giderlerin yüzdesel olarak grafiksel gösterimi

Dönemin şartları göz önüne alındığında Osmanlı gelir idaresinin bütçe konusunda oldukça başarılı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda ülke genelinde iyi örgütlenmiş ve işinin ehli bir kadronun bulunduğu dikkate değerdir. Barkan 1527-28

mali yılın ait bütçe örneğini incelerken *Tablo 9* ve *Tablo 9,1*'de görüldüğü üzere tahrir defter ile bütçe arasındaki farka işaret etmiştir. Bu farkların oluşma nedeninin vergi tahsilâtı konusunda birtakım sıkıntılarla karşılaşıldığı ve hesaplarda hata noksan bulunabileceğini göstermektedir. Örneğin *Tablo 9,2* de görüldüğü üzere Mısır eyaletinin evkaf ve emlak gelirlerinin ve bu gelirlerin umumi hâsılat gelirlerine oranı verilememiştir. Bunun sebebi tapu tahrir defterlerinde Mısır'a ait olanların bulunmamasıdır (Barkan, 2015: s. 266). Bazı eyaletlere göre tahrir defterleri ile bütçe yekûnu arasındaki farklar şu şekildedir:

Tablo 9: Şam Mısır ve Halep Eyaletleri Bütçedeki Hâsılat Yekûnları

	Padişah Hasları	**Diğer haslar ve tımarlar**
Tahrir defterlerine göre	25.366.037	19.179.712
Bütçeye göre	24.734.072	19.169.286
Aradaki Fark	-631.965	-10.416

(Barkan, 2015: s. 263)

Tablo 9,1: Diyaribekir Eyaleti Bütçedeki Hâsılat Yekûnları

	Padişah Hasları	**Diğer haslar ve tımarlar**
Tahrir defterlerine göre	7.596.523	15.231.964
Bütçeye göre	7.169.190	14.291.670
Aradaki Fark	-427.333	-940.294

(Barkan, 2015: s. 264)

Tablo 9,2: Vilayetlere göre Efkaf ve emlakın senelik hâsılata göre nispeti

Vilayetin adı	Senelik hâsılat yekûnu	Evkaf ve emlâkın senelik geliri	Evkaf ve emlâk gelirlerinin umumi hâsılat yekûnuna %nispeti
Anadolu	79.784.960	13.641,684	17,098
Karaman	15.616.910	2.232.423	14,295
Zülkadriye	9.565.126	497,097	5,197
Rum	36.320.218	5.714.218	15,733
Diyaribekir	24.146.140	1.317.653	5.457
Halep ve Şam	52.168.072	7.286.851	13.968
Yekûn	217.601.426	30.689.926	14.103
Rumeli	198.206.192	10.886.844	5.492
Yekûn	415.807.618	41.576.770	9.999

(Barkan, 2015: s. 265).

Bir diğer dikkate değer hususta padişah haslarının *Tablo 10,1'*de görüldüğü şekilde diğer tüm gelirlerin %51 nispetinde olduğu görülmektedir.

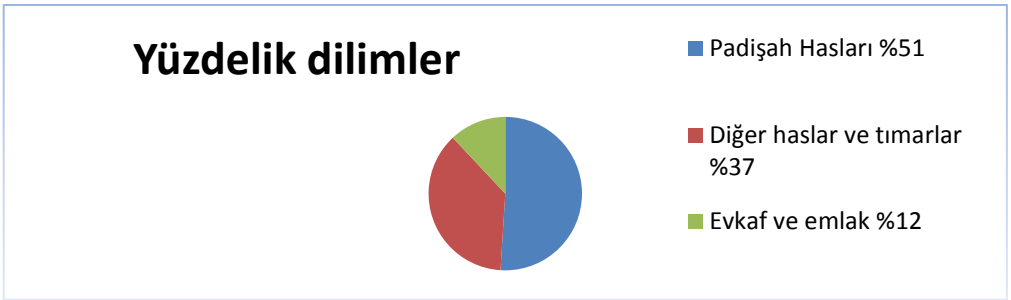
Tablo 10: Vilayetlere göre Padişah hasları, diğer has ve tımarlar, evkaf ve emlak gelirleri

Vilayetin İsmi	Umumi hasılat yekûnu	Padişah Hasları		Diğer Haslar ve Tımarlar		Evkaf ve Emlak	
		Senelik gelir	%	Senelik Gelir	%	Senelik Gelir	%
Rumeli	198.206.192	94.784.238	48	92.535.110	46	10.886.844	6
Anadolu, Karaman, Zülkadiriye ve Rum	129.624.978	34.018.288	26	73.521.264	56	22.085.422	17
Diyarıbekir	22.778.513	7.169.190	31	14.291.670	63	1.317.653	6
Haleb ve Şam	51.859.274	24.734.072	48	19.838.350	38	7.286.851	14
Mısır	135.460.054	116.538.994	86	-	-	18.921.060	14

(Barkan, 2015; s. 277).

Yukarıdaki tabloda sütun başlıkları yekûn noktada değerlendirildiğinde, umumi hasılat yekûnu 537.929.006, padişah hasları yekûnu 277.244.782 (%51), diğer haslar ve tımarlar yekûnu 200.186.394 (%37) ve evkaf ve emlak yekûnu 60.497.830 (%12) şeklindedir. Grafiksel gösterimi aşağıda yer almaktadır.

Tablo 10,1: Padişah hasları, diğer has ve tımarlar, evkaf ve emlak gelirleri (%)

(Barkan, 2015: s. 277).

Osmanlı mali döneminin incelendiği klasik dönemde Osmanlı bütçesinin Merkantilizm karşısında mali yönden tam bir hasara uğradığı öne sürülemez. Diğer yandan değişen askeri gereklilikler ve savaşın niteliğinin değişmesi masraflar üzerinde ciddi etkiler yaparak bütçe açıklarına neden olmuştur denilebilir. Bu bakış açısından, merkantilist olarak ticaret kapitalizmini uygulayan diğer Avrupa devletlerinin ticaret yoluyla zenginleşerek sermaye birikimi yoluyla on dokuzuncu yüzyılda endüstrileşme yoluna girdiği buna rağmen Osmanlı, Fransa ve Polonya gibi tarıma dayalı sektörleri ülke içindeki ekonominin oldukça önemli bir kısmını oluşturan ülkelerin aynı adaptasyonu daha geç sağladıkları anlaşılmaktadır.

3.3 Osmanlı'da Bütçenin Bozulması ve Mali Sıkılaştırma Dönemi

On altıncı yüzyıldan sonra merkantilizmin sona ereceği on sekizinci yüzyılın ilk çeyreğine değin Osmanlı mali teşekkülleri alışık olmadıkları bir rekabetin içinde bulunuyorlardı. Yenidünyanın zenginlikleri ile donatılmış ve daha fazla zenginlik elde etmek üzere eldeki tüm imkânları kullanmaya hazır kıtalararası seyahat yeteneğine sahip tüccarlar eliyle zenginleşen ve ticari imtiyazlar için sürekli savaş halinde olduğundan askeri teknoloji ile her geçen gün yenilikler ortaya çıkaran batı medeniyeti Osmanlı klasik döneminin sonunu hazırlamıştır (Wallerstein, 1979: s. 396).

On altıncı yüzyılın sonlarında yaşanan ekonomik buhranın İnalcık'a göre belli sebepleri bulunmaktadır. Nüfus artışı, askeri sistemde yaşanan değişim, celali isyanları, mali buhran ve nihayet dünya iktisadi sisteminde ki değişiklikler Osmanlı'yı duraklama dönemine getirmiştir. Nüfus artışı, yukarıda üzerinde durulduğu şekliyle Osmanlı

idaresinde toprağa bağlı reâyanın toprağın yetersiz kalması neticesinden topraksız kalması ile idari sistemin dengesinin bozulmasının başlangıcı olarak önemli bir göstergedir. Bu dönemde yaşanan artışın %40-60 civarında olması Osmanlı reâyasının refah içinde yaşadığının bir göstergesidir. Fakat refah içinde yaşayan reâyanın, gerek göçler gerekse doğan nüfus oranıyla bu derecede hızlı artması sistem için bir tehdit halini almıştır. Askeri sistemde artık eskisi kadar kullanım alanı bulunmayan ateşli olmayan silahlarla donatılı sipahi askerleri savaş alanında ki etkinliğini kaybetmiş, bu nedenle yaya ve tüfekli askerlerin sayısı arttırılmıştır. Bu durumda tımar sisteminin ana teması gözle görülür şekilde bozmuştur. Diğer yandan yeni tip asker devlet hazinesi içinde bir yük haline gelmiştir (İnalcık, 2009: s, 203).

Ordudan çıkartılan ya da sair sebeplerle işsiz kalan sipahiler Osmanlı taşrasında ki sistem için tehdit olmaya başlamıştır. Eşkıyalık ve örgütlü isyanlara varıncaya kadar bir dizi toplumsal olayın başrolünde bulunmuşlardır. Aynı dönemde yenidünyadan Avrupa'ya gelen değerli madenlerin fazlalığı para arzını arttırarak ciddi bir enflasyona neden olmuştur. Fiyat artışı Osmanlı bütçesinde kendini hissettirdiği için yeni vergiler koymak yoluyla reâyanın kaçmış olan huzuru daha da bozuldu. Ticaret yollarının da değişmesi, ticaret yönünün ve akışının farklılaşması Osmanlı'nın yukarıda bahsedilen ticari üstünlüklerini elinden aldı. Tüm bu olayların şokları karşısında karar vericilerin Toynbee'nin kuramına uygun olarak çözümü geçmiş örneklerde aradığı anlaşılmaktadır. Bu tarz siyaset, bozulmuş olan düzeni daha da bozmuştur.

Osmanlı klasik döneminde mali sıkılaştırma politikaları seferlerde ya da olağanüstü durumlarda kendini göstermekteydi. Osmanlı yönetimi daha önce bahsedildiği üzere mali krizlerini tağşiş ya da gelir arttırıcı bir takım arazi veya ticari imtiyazın belirli bedel karşılığı devri yoluyla çözmüşlerdir. Bu geçici durumlar için yapılan çözümler yeni durumun yapısal değişikliğiyle çelişki içerisindeydi. Meydan okuyucunun "bolluk içinde" ki statik medeniyete meydan okuma zamanı bu şekilde gelmiş bulunmaktaydı (Toynbee, 1978: s. 103).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. OSMANLI İKTİSADI İLE MERKANTİLİST DOKTRİNİN ETKİLEŞİMİNDE KONJONKTÜR VE GECİKME SORUNU

Konjonktür TDK'ya göre geçerli *durum, her türlü şartın ortaya çıkardığı sonuç* anlamına gelir. Osmanlı ekonomi politikasının değişen şartlara uyum kabiliyeti ve/veya uyum sağlama isteği iki ana sebepte toplandığı dikkat çekmektedir. İlkin Osmanlı politika yapıcılarının coğrafi keşiflerden sonra değişen ve gelişen ticari sistemde muhafazakâr davranarak literatürde "politika gecikmesi" olarak nitelendirilebilecek bir kriz öncülünü karşılayamamış olabilir. İkinci olarak ise merkantilist doktrinde Osmanlı karar vericilerinin Osmanlı'nın çıkarının olduğunu değerlendirmemiş olması ve/veya ahlaki bulmama olasılığıdır.

İki başlık atlında toplanan Osmanlı'nın merkantilist doktrine uyum sağlamama/sağlayamama gerekçesi Osmanlı genel politikasının Galip Haldun tarafından İktisat Mecmuası'nda yayımlanan "*On Birinci Asr-ı Hicrî'de Sanayi ve Ticaretimiz"* adlı çalışmasında paralel şekilde ele alınmıştır. Eserin bir incelemesi olan çalışmada ise Osmanlı zenginliğinin merkantilist doktrine ilgi duymanın önünde bir gerekçe olarak ileri sürüldüğü görülmektedir. Osmanlı ticari sisteminde ki toplumsal yaşam, ticaret ve esnaf kuruluşlarının doktrine muhalif bir konumda bulundukları görülmektedir. Osmanlı zenginliğinin ve kurulmuş olan sosyo-ekonomik yapının gerek dış gerekse iç nedenlerle yıpranıp rekabet edemeyecek duruma gelmesi ise daha sonradan uygulanmaya çalışan korumacı politikaları etkisiz veya beklenenden az etkili hale getirmiştir (Barış ve Şahin, 2018: s. 303-307).

4.1 Osmanlı İktisadi Zihniyetinde Ticari Kapitalizm Sorunsalı

Osmanlı'nın klasik döneminin ihtişamının doruk noktasında olduğu bilinen on altıncı ve on yedinci yüzyılların Osmanlı'nın gerek ekonomik gerekse siyasi olarak politik anlayışının uyum sağlamaktan ziyade karar vermek üzerine kurulu olduğu

görülmektedir. Bu nedenle ticareti bir ana politika ekseni olarak değil realist olarak nitelendirilebilecek anlayıştan "Osmanlı Büyük" siyasetinin bir sonucu olarak iktisadi konuları "low politics" olarak görmüş olma olasılığı ortaya çıkmaktadır.

Osmanlı'da iktisadi yapının merkantilizm fikrine yüzü dönük olmamasının fikir temellerinin toplumun fayda anlayışıyla açıklanmasında yarar olacağı değerlendirilmektedir. Fayda kavramı iktisadi literatürde bireyden bireye ve şartlara göre değişir. Fayda anlayışı da bu nedenle görecelidir. İktisat bilimine göre faydayı en yüksek düzeye çıkarmak için tüketim miktarını arttırmak doğru bir mantık değildir. Prensipte faydanın, tüketimin belli bir noktaya kadar arttıktan sonra azalan bir trend içinde olacağı hâkim görüştür. Fayda gerek ordinal gerekse kardinal olarak faydanın ölçülüp ölçülemeyeceği üzerine çeşitli önermeler ile incelense de, bir politika süreci olarak faydayı en yüksek seviyeye çıkarmak için, bireysel faydadan ayrı olarak değerlendirilmesi gereken bir süreç olacağı düşünülmektedir.

Pratikte fayda sağlayan aksiyonun teoride toplumun her bir ferdi ve/veya işleyen yapısında her zaman fayda getireceği doğru bir önerme değildir. Arnold Toynbee'nin "Meydan okuma ve Tepki" teorisi temelinde faydanın değerlendirilebileceği düşünülmektedir. Bireyin, grubun veya toplumun meydan okumaya vereceği tepki elde edeceği fayda noktasında görecelidir. Bu görecelilik temelde iktisat biliminin tercih prensibiyle açıklanabilir. Bazı kişiler, gruplar, devletler ve medeniyetler kendi faydasını, vardığı refah seviyesinde görüyorsa bu fayda düzenini korumak için savunma yönlü hareket edecektir. Bu durum beraberinde korumacılığı getirir. Fayda düzeyinin o toplum içinde maksimize edildiğini ön kabul şartıyla hareket edilirse konunun açıklaması şu şekilde olur; elde ettiği zenginlikle yeterli faydayı elde etmiş olan medeniyet bu zenginliği koruma eğiliminde olacaktır. Diğer yandan fayda düzeyini maksimize edemeyen devlet ve toplumlar yeni değerler bulabilmek ve zenginleşmek adına saldırgan ve Toynbee'ye göre dinamik durumda olacaklardır.

Osmanlı siyasetinin, içeride reâyanın huzuru ve mutluluğu dışarıda ise hüküm verici ve sınır koyucu yapıda olduğu daha önceden bahsedilmişti. Osmanlı siyasetinde gelir ve gider hesabı, bütçe açıkları ve bu açıklara karşı ortaya konulan politikaların

genel olarak kısa vadede hesap edilmiş olduğu veyahut bütçe açıkları ile finansman problemlerinin mevsimsel olarak algılandığı Bölüm 3'te elde edilmiş verilerde görülmektedir.

Osmanlı klasik döneminin zenginliği ve ihtişamı coğrafi keşiflerden sonra benzer zenginliğe ulaşmış olan Avrupa devletlerine kıyasla daha alışılmış ve benimsenmiş bir süreçtir. Zenginliğin korunması ve arttırılması problemi Osmanlı'da mevcut olan refahın sürdürülmesi ve reâya üzerinde ki bolluk politikasının prestij olarak ele alınması şeklinde görülmektedir. Avrupa'da ise coğrafi keşiflerden sonra oluşan ani ve hızlı zenginleşmenin tasarruf yerine lümpen bir aristokrat sınıfın yükselmesine sebep olduğu bilinmektedir (Inalcık, 2008: s. 88).

Ekonomik ve politik anlamda farklı gündemler ve sorunlarla karşı karşıya olan coğrafyaların, farklı politik uygulamaları öne çıkarması anlaşılabilir bir durumdur. Osmanlı zenginliği on sekizinci yüzyılın ilk çeyreğine kadar dışarıda ve içeride oluşan isyan ve savaşlarda yıpransa da karar vericiler bunun bir çöküşe doğru gittiği konusunda ön alma çabası içine girmedikleri veya giremedikleri anlaşılmaktadır. Bu nedenle iktisadi yapının rekabet kabiliyetini kaybetmesi, ticaret yollarının değişmesi ve gelirlerin azalma eğilimine girmesi gibi trendlerin görülemediği anlaşılmaktadır. Politika yapıcıların gerekli politikaları yapmakta geç kalması kriz dönemlerinde yanlış zamanda doğru politika yapmanın meydana getirdiği etkisizliği çağdaş iktisat literatüründe görülmektedir. Günümüzde ekonomik görünümün tespiti ve ekonomik görünümdeki değişimlerin tespiti küresel ve etkileşim içinde ki dünyada bazen günlerle bazen de haftalarla ölçülmektedir. On altıncı yüzyılda bu sürecin yıllara belki de yüz yıllara yayılabileceğini düşünmek yanlış bir tespit olmamaktadır.

Merkantilist politikalar yoluyla Avrupa devletlerinin sermaye birikimini sağlamak için iç pazarda oluşabilecek talep fazlalığı ve lümpen tüketim eğilimlerinin önüne geçtiği görülebilmektedir. Oluşan sermaye birikiminin ise arz piyasasını geliştirerek daha fazla nüfusun beslenmesini dolayısıyla da talep piyasasının genişlemesini sağladığı anlaşılmaktadır. Fizyokratların dünyasında dünya üzerindeki ticari varlıklar ve metalar belli bir değeri ifade etmekte ve sınırlı olarak görülmekteydi.

Bu görüşten yola çıkarak dünya üzerinde ki serveti hesaplama girişimlerinde bulunmuşlardı. Quesnay dünya üzerindeki toplam zenginliğin beş milyar frank** bununda iki milyar frangının bu zenginliğe ulaşmak için harcanması gereken işletme gideri olduğunu öne sürmekteydi. Düşünce altyapısının temelleri merkantilist ve colbertist sistemin oluşturduğu görülmektedir. Günümüzden farklı olarak ticaretin özgürleşmesi düşüncesi dünya üzerindeki servetin sınırlı olduğu düşüncesinden red ediliyor, servetten daha fazla pay almak için korumacı ticari tedbirler alınıyordu. Bu ekonomi politikası ise beraberinde endüstri devrimi için gerekli tasarrufu sağlamış oluyordu (Gide ve Rist, 1949: s. 40-49). Avrupa'nın endüstri devrimini başarmasında ki en büyük rolün yeterli sermaye birikimi olan arz piyasasının uygun nüfus artışı ortamında ucuz işgücü ve gerekli pazarın oluşması olduğudur. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu politika gecikmesinin bedeli ise arz piyasasında sermaye birikiminin oluşmaması ve dolayısıyla endüstri devrimine geçiş ve adaptasyon sürecinin başarılamaması olarak önümüze çıkmaktadır (Zürcher, 2004: s. 25-41). Sonraki yüzyıllarda her ne kadar korumacı ekonomi politikalar uygulanmaya konulmak istense de gecikmiş olan politikanın uygulanamadığı değerlendirilmektedir.

4.2 Osmanlı'nın Geleneksel Toplumsal Alt Yapısı

İktisadi olarak zenginleşmenin bazı ahlaki normları görmezden gelmek anlamına gelmesi zenginliğe ihtiyaç duyan ve bunu elde etmek üzere olan toplumun dikkate alacağı parametre olmayacaktır. Bunun yanı sıra zenginliği elde etmiş olan toplumlarınsa iktisadi faaliyetlerinde ahlakı önceleyecekleri düşüncesi hâkimdir (Smith, 2006: s. 85-87).

Kıta Amerika'sında zenginliği elde etmiş olan güney eyaletleri ile endüstrileşmiş ve zenginleşme sürecinde olan kuzey eyaletleri arasında ki iç savaş her ne kadar "kölelik temelinde" zengin olanın ahlaki davranacağı önermemizde ki ahlak prensibi ile çelişse de konunun tarihsel dönemleri ile ele alınması verilen örnek açısından önemli olacaktır. Güney eyaletlerinin zenginleşme safhasında, dinamik ve meydan okuyucu olarak Amerika kıtasına geldikleri ve burada kolonileştikleri, gelirken de beraberlerinde

zenginleşme yolu olarak elde edebilecekleri tüm fırsatları ahlaki buldukları bir düşünce sistemi ile gelmişlerdir.

Kıta Amerika'sına geldikleri dönemde ahlaki olan fazla üretim ve bu üretimden elde edilecek çıktı ile değerli maden takası çağın kısa bir özetiydi. Fazla üretimin elde edilme süreci ise dönemin iktisadi düşünce sisteminin önceledeği bir konu değildir. Köleliğin ekonomik modeli, üretim için kullanılacak olan iş gücünün elde edilmesi yolunda "doğal" durum niteliğindeydi. Zenginleşme evresine geçildiği ve bunu muhafaza etme niyetleri açısından statik duruma geçtikleri için meydan okunan ekonomik model oldular. Yukarıdaki önermeyi destekler nitelikte meydan okuyucu olarak geldikleri bölgede meydan okunan model haline gelmeleri "köle emeğinin ahlaki olmaması" temelinde değil de üretim modelinin çıktı maliyetleri açısından değerlendirilmesi gereken veri haline gelmişti.

Meydan okuyucunun ham madde ve işgücü olarak güneyin zenginliklerine muhtaç olması ve kuzeyin zenginliği elde etme sürecinin işgücü piyasasına bağlı olması nedeniyle meydan okuyucunun "emeğin kölelik yoluyla elde edilmesinin ahlaki olmadığı"nı ileri sürmesi gerekmiştir. Bu bakış açısıyla kuzeyin meydan okuyuşunu meşru kılma propagandasının bir aracı olarak kölelik sorununu ileri sürdüğü ve ahlaki olanın köleliği kaldırmak olduğu tezini savunmaktadır. Gerçekten de konuya kölelik özelinde bakmış ve toplumsal sorun için hayatını ve bütün emeğini harcamış Amerikan tarihinde birçok kişi bulunsa da konu makro ölçekte ele alındığı zaman kölelik meselesinin durum tespitinde toplumu harekete geçirebilecek bir propaganda unsuru olarak ele alındığı gözükmektedir. Nihayetinde kölelik müessesesi kaldırılmış olsa da liberal işgücü piyasası ve bu piyasanın endüstrileşmiş kapitalist sermayeye getireceği fayda iç savaşın gözükmeyen yönü olarak kaydedilmiştir (Zinn, 2003: s. 26-76).

Verilen örnekten hareketle Osmanlı iktisadi düzeninin klasik dönemden itibaren merkantilist doktrin ile zıt yapıda olmasının ve değerli madenlere karşı aşırı hassasiyet göstermemesinin nedeni, Oğuz beyliği olarak Anadolu coğrafyasına giren step insanının dinamizmi ile İslam felsefesinin kulluk anlayışı tarafından şekillendirilmiş olan "reâya için bolluk" modeli öncelenmiştir. Merkantilist yaklaşımın ana hedefi olan değerli

maden biriktirme gayesi gerek gazâ dinamiği gerekse reâya ön plana alınarak, ikincil husus olarak ele alınmıştır. Osmanlı'da ki gazâ militarizminin merkantilist yaklaşımda ki saldırgan militarizmden farkı "Dar-ül Harb" ve "Dar-ül İslam" meselelerinde açıklanabilir. Bir bölge, İslam inancına göre Müslümanlığı kabul etmediği, İslam hukukunda bulunan şartları yerine getirmediği ve/veya aynı bölgenin İslam hukukunda bulunan gereklilikleri taşımadığı durumlarında "Dar-ül Harb" olarak kabul edilmektedir(Özel, 1993: s. 536-537). "Dar-ül İslam" ise İslam hukukuna göre nitelendirilen ve yapılacak savaşın gaza olarak görülmeyeceği topraklardır. Dar-ül İslam topraklarına Dârü'l-Emân, yani Müslüman olmasa dahi İslam hâkimiyetini tanımış topraklarda dâhildir (Bozkurt, 1995: s. 75-77). Merkantilist düşünce kökeninden beslenen sömürgeci anlayış militarist müdahalelerle elde ettikleri zenginliği hammadde olarak ve herhangi bir mülkiyet meselesinde yargılamadan anakarasına götürmüştür. Bunun aksine Osmanlı "Dar-ül Harb" olan "İslam dinini kabul etmemiş ya da İslam dininin onlara dikte ettiği "cizye" şartları yerine getirmeyen toplumlara karşı militarist bir gazâ anlayışıdır. *Cizye "kâfî gelmek; karşılığını vermek, ödemek" mânasındaki cezâ masdarından türemiş bir isim olup İslâm literatüründe tebaadan olan gayri müslimlerin ödedikleri vergiye, harbî olanlardan ayrı tutulmalarına, can ve mal güvenliğine kavuşturulmalarına karşılık sayıldığı için bu ad verilmiştir* (Erkal, 1993: s. 42-45). Bununla birlikte 1459 yılında Venedik ile yapılan antlaşmada da görüleceği üzere cizye vermeyi kabul etmek suretiyle "Dar-ül İslam" olan Doğu Akdeniz'de ticaret serbestliği ve "balyos" adıyla devamlı elçi bulundurma hakkı kazanıldığı görülmektedir (Rasim, 2000: s. 85).

Bölgesinin kendi ticari faaliyetlerine eskiden olduğu gibi devam etmesine izin verilip, ticari faaliyetlerde bizzat Osmanlı tarafından korunmuştur. Bu iki durum arasında ki fark ahlaki olan ekonomik uygulamanın iktisadi olan ekonomik uygulamayla ahlak felsefesi temelinde çatışmasıdır.

Merkantilist saldırgan ticari anlayış ile İslami Gazâ anlayışı arasında ki en bariz fark çatışmanın ekonomi politik sebepleridir. Merkantilist anlayışta zenginliği elde etmek önceliği bulunmaktayken, gazâ fikrinde "Dar-ül İslam" olan coğrafyanın genişletilmesi yoluyla "Memalik-i Mansure"nin güven altına alınmasıdır. Bu bağlamda

merkantilist anlayışın çağında ahlaki olarak bulduğu militarist yaklaşımlar ticari önceliği nedeniyle çağımızda doğru bir yaklaşım olarak genel kabul görmemektedir. Merkantilist yaklaşımın Osmanlı'nın meydan okuyucusu olarak ele alınabileceği için gerekli altyapıyı vermektedir. Toynbee'nin meydan okuyucusunda aradığı özellik dinamik olma durumudur. Bu noktada dinamik olan merkantilist ticari kapitalizmdir. Genel teoriyle çakışan kısmı meydan okuyucu, kapitalist düşüncenin muhafazakâr ve fizyokrat Osmanlı toplumsal yapısına karşı daha ahlaki bir durumda olmamasıdır.

SONUÇ

Osmanlı'da merkantilist yaklaşımların ortaya çıktığı erken dönem itibariyle zenginliğe karşı aşırı isteğin olmadığı genel bir tespit olarak önümüze çıkmaktadır. Çalışmada ele alınmış olan Osmanlı refah ekonomisinin merkantilist yaklaşımlara sadece iktisadi değil aynı zamanda toplumsal ahlak temelinde de uyuşmadığı ortaya çıkmaktadır. Osmanlı on beşinci yüzyılda özellikle İstanbul'un fethinden sonra ekonomik anlamda oldukça yeterli ve düzgün işleyen bir modele sahipti. Bu nedenle Osmanlı'nın jeopolitiğinde gelişen olayları siyasi ve askeri gücünün kendisine vermiş olduğu özgüvenle dikkate almadığı veya bu türden gelişmelerin Osmanlı toplum düzenine uymayacağı değerlendirilmektedir. Bu noktada dünyanın bir sonraki evresinde gerçekleştirilecek olan endüstri devriminin en önemli şartı yani "sermaye birikimi"ni gerçekleştirememiştir.

Merkantilizmin Fransa'da ki örneği Colbertizm, Osmanlı'nın tarım temelli ekonomik modeline benzese de Fransa'nın Osmanlı'dan en büyük farkı kendi toprağına sahip olan aristokrat sınıftan başkaca topraksız ve/veya zenginlik için yeterli miktarda toprağı olmayan orta sınıfıdır. Bu orta sınıfın girişimleri sayesinde ve yenidünyada toprak elde ederek dünya yenidünyanın toprak sisteminde yer elde etmesi nedeniyle Fransa yeni ekonomik düzende bir yer edinmişse de ticari sınıfı İngiltere'nin ulaştığı kapasiteye ulaşamamıştır. Bu yönüyle Osmanlı gibi eski dünyanın büyük tarım imparatorlukları yeni yüzyılın iktisadi gelişmelerine ayak uyduramayıp yıkılmışlar ya da sömürge haline gelmişlerdir.

Çalışmada öne sürüldüğü üzere Osmanlı toplum yapısı gerek İslami devlet anlayışı (şeriat) gerekse Osmanlı'nın eski Türk geleneklerinden kalma özellikleri nedeniyle ticari kapitalizmi uygulaması da beklenemezdi. Osmanlı yeni fethettiği ülkelerde düzeni sağlayarak hem inançlarında hem de ekonomik hayatlarında görece özgürlük hakkını, yeni tebaasına da eski tebaasından farklı olmayacak şekilde bahşetmiştir. Bu nedenle Osmanlı tarihi boyunca henüz ispatlanamamış ve ispatlanması da mümkün olmayacağı değerlendirilen birkaç iddia haricinde bir soykırım veya sömürü durumu vukuu bulmamıştır. Bu yönüyle coğrafi keşifler sonunda ana karasına

olabildiğince çok değerli maden taşımak isteyen militarist Avrupa devletlerinin çok kısa bir dönemde kadim uygarlıkların sonunu getirdiği veya köleleştirerek bir ticari emtia gibi kullandığını belirtilebilir. Bu noktada Osmanlı'nın klasik döneminde de oldukça yoğun şekilde köle ticaretinin ve köle emeğinin kullanıldığı bilinmektedir. Fakat kölelik hususu hiçbir zaman yenidünyaya götürülen Afrika kökenli Amerikalıların maruz kaldığı şekilde yoğun olmamıştır.

Merkantilizmin temelinde en yüksek kâr anlayışı vardır ve kâra giden yolda yapılacak her türlü eylem ahlaki bulunmaktadır. Sadece bu yönüyle bile merkantilist yaklaşımların İslam geleneğini benimsemiş ve bizatihi İslam halifesi bulunan monarkları bu türden yaklaşımlar içine giremeyeceği açıktır. Coğrafi ve dini alt yapı bakımından Osmanlı'nın ticaret anlayışında belirli ölçüler bulunmaktadır. Aşırı kâr ayıplanmakta ve hatta cezalandırılmaktadır.

Osmanlı yönetici sınıfının da dâhil olduğu büsbütün bir halk padişahın kulları olarak değerlendirilmektedirler. Bu nedenle zenginleşen sınıfın yatırımları tam bir güvence altında olmayacağı düşüncesi bulunmaktadır. Her ne kadar müsadere meselesi Avrupa'da da aynı şekilde olsa da Osmanlı uygulamasında padişahın bahşettiği bir mülk tekrar padişah tarafından alınabilmesi durumu oldukça alışıldık ve yadırganmayan bir durumdur. Buna karşılık Avrupa'nın aristokrat toplumu Magna Carta'dan itibaren monarka karşı belli bağışıksızlıklar elde ederek özellikle on sekizinci yüzyılda tam anlamıyla kişisel mülk konusunu toplumlarında ve iktisadi hayatlarında bir kural haline getirmişlerdir. Osmanlı'da mülk padişaha aittir. Bunun istisnası olan durumlara çalışmanın ilgili yerlinde değinilmiştir. Kişisel mülkü olmayan ve bir kural olmasa bile bir risk olarak müsadere tehlikesi altında bulunan tüccar kesim bu nedenle yatırımlarını daha çok finansal öğeler üzerine kurmuş ve taşınabilir halde olmasına özen göstermiştir. Avrupa'da ise servet edinimi hukuki güvenceler altına alınmış olan tüccar sınıfı sermayesini toprak veya tesis olarak büyütmekte risk görmemiştir.

Osmanlı'da Merkantilizmin yerleşmemesindeki genel kanı olarak, zenginliğinin ve refahının zirvesinde olan Osmanlı'nın merkantilizmin ana güdüsü olan değerli maden biriktirme gayesinin ön şart olmadığı dönemde bu eğilimleri görmezden geldiğini

söylenebilir. Osmanlı'nın ticari kapitalizmle sermaye genişletip zenginleşen Avrupa'ya daha sonrasında endüstri devriminde yetişemediği anlaşılmaktadır.

Osmanlı'nın merkantilizme olan bakış açısının bir diğer yansıması da iaşe ve üretim (zanaatkâr, ahilik) önceliklerini zorunlu mallar üzerine inşa ederek, zorunlu mallar üzerinde oldukça keskin narhlarla fiyatları kontrol altında tutulurken ihtiyacından fazlasını elde bulundurma durumunu da israf olarak sayılmaktadır. Aynı dönemde Avrupa'da ise bugünkü anlamda bildiğimiz moda akımları zenginliğin ifşası ve bunu bir güç gösterisi haline getirme kısaca "sosyete" kavramı gelişmekteydi.

Çağdaş iktisadın temel dengesi olan "arz talep dengesi" Avrupa'da her arzın kendi talebini yaratacağı düşüncesiyle bir israf ekonomisine dönüşerek mümkün olan her bahaneyle talep artışı sağlamaya dönük politikalar güdülürken, Osmanlı talebi planlayıp öngörmeye yönelik değerlendirmeler yapmaktadır. Elde edilen veriler ışığında arz merkezden ayarlanmakta ve arz talep dengesini oluşturmaktaydı.

İktisadın bir tercihler bilimi olması ve kişisel tercihlerin piyasada ana düzenleyici konumda olması nedeniyle, merkantilist doktrinin tercih edilmemesi bu haliyle Osmanlı piyasasının bir arz sorunu olmadığı, talebi karşılamak adına alınan tedbirlerin ise arzın sürekliliğine dönük olduğu değerlendirilebilir. Osmanlı'daki durumun aksine Avrupa'da bir arz sorunu olduğunun ve bu arzı piyasa şartlarında tamamlayabilmek adına uzak ufuklara militarist akımlar yapılması gerektiği düşünülebilir.

Sonuç olarak Osmanlı'da rekabetin olmadığı ya da eksik rekabet koşullarında tekellerin bulunduğu, statik bir piyasa bulunmaktayken Avrupa'da rekabet temelli dinamik piyasadan söz edilmelidir. Bu durum statik medeniyetlerin dinamik medeniyetler karşısında ayakta duramayacağı gerçeğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

1. Kitaplar

Abrahamsen, Rita, Michael C. Williams (2010). Security Beyond the State: Global Security Assemblages in International Politics. Cambridge: Cambridge University Press.

Afyoncu, Erhan (2005). Osmanlı'nın Hayaleti. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Agoston, Gabor (2015). Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç. İstanbul: Timaş Yayınları.

Akdağ, Mustafa (1979). Türkiyenin İktisadi ve İçtimai Tarihi Cilt:2 1453-1559. Ankara: Tekin Yayınevi

Akdağ, Mustafa (1995). Türkiyenin İktisadi ve İçtimai Tarihi. İstanbul: Cem Yayınevi.

Balaam, N. David, Michael Veseth (2008). Introduction to International Political Economy. New Jersey: Pearson.

Baykara, Tuncer (2004). Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Berkes, Niyazi (2018). Türkiye İktisat Tarihi. İstanbul: İstanbul YKY Yayınevi.

Bocutoğlu, Ersan (2016). İktisadi Düşünceler Tarihi. Bursa: Ekinyayınevi.

Bonnard, André (2004). Antik Yunan Uygarlığı, İlyada'dan Parthenon'a. İstanbul: Doğa Basım Yayın.

Charles Gide, Rist Charles (1949). A History Of Economic Doctrines From The Time of The Physiocrats To The Present Days, Boston: D.C. Heath and Company.

Cipolla, Carlo M. (2003). Fatihler, Korsanlar, Tüccarlar: İspanyol Gümüşünün Efsanevi Öyküsü. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Clot, Andre (1994). Fatih Sultan Mehmet (N. Işık). İstanbul: Milliyet Yayın.

Denis, Henri (1997). Ekonomik Doktrinler Tarihi (A. Tokatlı). İstanbul: Sosyal Yayınlar.

Elibol, N, Abdullah M. Küçükkalay (2019). The Reason and the Mechanism of Coin Trade Between Europe and the Ottoman Empire. Şu kitapta: Arif Bilgin, Burhan Çağlar. Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi. İstanbul: Kronik Kitap, 95-106.

Eryılmaz, Bilal (1992). Osmanlı Devletinde Millet Sistemi. İstanbul: Ağaç Yayıncılık.

Fukuyama, Francis (1992). The End of History and the Last Man, New York: The Free Press.

Galbraith, John Kenneth (1980). Kuşku Çağı (N. Himmetoğlu ve R. Aşçıoğlu). İstanbul: Altın Kitaplar.

Genç, Mehmet (2014). Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
Gilpin, Robert (2015). Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politiği. İstanbul: Kripto Yayınları.

İnalcık, Halil (2008). Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar - I. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
İnalcık, Halil (2009). Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar - II. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
İnalcık, Halil (2010). Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları 1302-1481. İstanbul: İSAM Yayınları.

İnalcık, Halil (2018). Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi -1 1300-1600. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İnalcık, Halil (2019). Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi. İstanbul: Kronik Kitap.

Kafesoğlu, İbrahim (1972). Selçuklu Tarihi. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Kagan, Robert (2008). The Returns Of History And The End Of Dreams. New York: Alfred A. Knopf Publishing Company.
Kant, Immanuel (1983). Perpetual Peace And Other Essays. Indianapolis: Hackett Publishing Company.
Koloğlu, Mahmut (1963). Ekonomi Doktrinleri Tarihi. Ankara: Doğuş Matbaacılık.

Koschake, Paul (1977). Modern Özel Hukuka Giriş Olarak Roma Özel Hukukunun Ana Hatları(K. Ayiter). Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No. 414.
Köprülü, Fuad (1986). Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri. İstanbul : Ötüken Neşriyat.
Kumrular, Özlem (2007). Türkler ve Deniz. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Kumrular, Özlem (2012). İslam Korkusu Kökenleri ve Türklerin Rolü. İstanbul: Doğan Kitap.

Küçükdağ, Yusuf, Yaşar Erdemir (2012). Ahilik Ansiklopedisi. Konya : Karatay Belediyesi Kültür Yayınları.

Laski, Harold (1936). The Rise of European Liberalism. London: London Press.

Lee, J. Stephen (2015). Avrupa Tarihinden Kesitler 1 1494-1789. İstanbul: Dost Kitap Evi.

Lissner, Ivar (2012). Uygarlık Tarihi (A. Moran). İstanbul: Nokta Yayınları.

Mahmûd, bin Ahmed (2011). Selçuknâme (M. Erdoğan). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi.
Malthus, Thomas (1999). An Essay on the Principle of Population. London: Oxford University Press.

Merçil, Erdoğan (2000). Türkiye Selçukluları'nda Meslekler. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
Neumark Fritz (1943). İktisadi düşünce tarihi(A. A. Özeken). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları; 201. İktisat Fakültesi; 19.

Ortaylı, İlber (1994). Osmanlı Devletinde Kadı, Ankara: Turan Kitabevi.
Ögel, Bahaeddin (2001). Dünden bugüne Türk kültürünün gelişme çağları. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Pamuk, Şevket (2001). İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler, 1469-1998. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.

Pamuk, Şevket (2015). Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Pamuk, Şevket (2019). Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi. İstanbul: İşbankası Kültür Yayınları.

PETTY, William, (1997). The Petty Papers. London: Routledge/Thoemmes Press.

Phillpot, Daniel (2013). "Modern Uluslararası İlişkilerin dini Kökenleri." (E. Erşen). Şu Kitapta: Esra Diri. Uluslararası ilişkilerde Anahtar Metinler. İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, 66-110.

Rasim, Ahmet (2000). Osmanlı Tarihi, Cilt I. İstanbul: Hikmet Neşriyat.

Rasim, Ahmet (2000). Osmanlı Tarihi, Cilt II. İstanbul: Hikmet Neşriyat.

Rasim, Ahmet (2000). Osmanlı Tarihi, Cilt III. İstanbul: Hikmet Neşriyat.
Rasim, Ahmet (2000). Osmanlı Tarihi, Cilt IV. İstanbul: Hikmet Neşriyat.
Ricardo, David (2001). The Principles of Political Economy and Taxation,Ontario. Canada: Batoche Books.

Roux, Jean-Paul (2007). Türklerin Tarihi. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Singer, Amy (2008). Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler (S. Bulutsuz). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
Smith, Adam (1930). An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations (E. Cannan). London: Methuen Publishing.

Smith, Adam (2006). Milletlerin Zenginliği (H. Derin). İstanbul : İşbankası Yayınları.
Şenel, Alaaddin (2006). Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi: Ankara: İmge Kitabevi.
Tabakoğlu, Ahmet (2016). Osmalı Mali Tarihi. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Tabakoğlu, Ahmet (2018). Türkiye İktisat Tarihi. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Toynbee, Arnold (1978). Tarih Bilinci. İstanbul: Bateş Yayınları.

Uzunçarşılı, H. İsmail (1988), Osmanlı Tarihi Cilt I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
Uzunçarşılı, H. İsmail (1988). Osmanlı Tarihi II. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
Ünal, Ahmet (2002). Hititler Devrinde Anadolu. İstanbul : Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Zhukov, Konstantin (1997). "Osmanlı, Karesi ve Saruhan Sikkeleri ve Türk Batı Anadolu'sunda Ortak Para Sorunu (1340-1390). Şu kitapta: Elizabeth A. Zachariadou. Osmanlı Beyliği 1300-1389. İstanbul : Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 256–261.

Zinn, Howard (2003). A People's History of the United States 1492-Present. NewYork : HarperCollins Publishers.

Zürcher, J. Eric (2004). Modernleşen Türkiye'nin Tarihi (Y. S. Gönen). İstanbul: İletişim Yayınları.

2. Makaleler, Bildiriler, Diğer Basılı Yayınlar

Aktan, C. Coşkun (1988). "Osmanlı Tımar Sisteminin Mali Yönü." Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 52, 69-78.
Aydemir, C., Hüseyin Haş Güneş (2006). "Merkantilizmin Ortaya Çıkışı". Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 5(15): 1-23.

Barış, S., Metehan Şahin (2018). "İktisadiyat Mecmuası'na Göre Merkantilist Dünyada Osmanlı İmparatorluğu'nun Dış Ticareti". Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 14(2): 301-316.

Bayraktutan, Yusuf (2003). "Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri." C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. 4(2), 175 – 186.

Berger, T. Mark (2009). "From Pax Romana to Pax Americana? The history and future of the new American Empire." International Politics, 46(2): 140–156.

Biber, A. Emre (2011). "Dünya Tarım Ticareti Serbestleşme Sürecinde Neo-Merkantilist Politikalar." Business and Economics Research Journal, 2(1), 31–52.

Çelik, Bülent (2018). "Osmanlı Seferlerinde Orducu Esnafı'nın Fonksiyonları." VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 3(1), 136-147.
Eren, Ahmed Arif (2011). "Sir William Petty: Merkantilist Bir Düşünür Mü?." Ekonomik Yaklaşım, 22(79), 45-70.

Genç, E., Tuba Çoşkun (2015). "Muhafazakârlık ve Türkiye Muhafazakârlıklarının Bazı Halleri". Niğde Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(1): 27-40.

Genç, Y., S., Erkan Oflaz, Oktay Menecler, (2020). "Sosyal Devletin Evriminde Vergilendirmenin Toplum–Devlet Çatışması Üzerindeki Etkisi". Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 12(1), 81-98.

Gümüşçü, O,. Emine Erdoğan Özünlü (2016). Osmanlı Devleti'nin Resmi Çift Uygulamalarını Yeniden Düşünmek". Tarih İncelemeleri Dergisi XXXI/I:177-217.
Hanilçe, Murat (2010). "Coğrafi Keşiflerin Nedenlerine Yeniden Bakmak. Tarih Okulu." Sayı VII, 47-70.

Kakışım, Can (2017). "Liberalizm Çağında Barış Çalışmaları ve Demokratik Barış Vizyonu: Teorik Bir İnceleme". Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (50): 27-44.

Karaman, K., Şevket Pamuk (2010). "Ottoman state finances in European Perspective, 1500-1914". The Journal of Economic History Vol: 70, No.3 593-629.

Koç, S., Ayhan Orhan, Sema Yılmaz Genç, Erkan Oflaz (2018). "Ana Akım İktisadın Gelişmesinde Washington Uzlaşması'nın Rolü Üzerine Bir Değerlendirme". ICOAEF'18 IV. International Conference on Applied Economics And Finance & EXTENDED WITH SOCIAL SCIENCES, Aydın: 549-557.

Modelski, George (1978). "The Long Cycle of Global Politics and the Nation-State", Cambridge University Press, 20(2), 214-235.
Nettles, P. Curtis (1952). "British Mercantilism and The Economic Development of the Thirteen Colonies", The Journal of Economic History, 12(2), 105-114.

Numan, Elibol (2007). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları." SDÜ İktisadi ve İdari Birimler Fakültesi Dergisi, 12(2), 135-160.

Özel, M. Özcan (2019). "Westphalian Devletler Sistemi Ve Modernleşmenin Geleneksel Dünyanın Büyük Güçleri Olan İmparatorluklara Etkisi." Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi, 5(1), 49-62.

Wallerstein, Immanuel (1979). "The Ottoman Empire and the Capitalist World-economy: Some questions for research.". Research Foundation of State University of New York for and on behalf of the Fernand Braudel Center, 389-398.

Yükçü, S., Gülşah Atağan, (2011). "Ortadoğu'da Zaman Tünelinde Ticaret". Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, (1): 86-109.

3. **Elektronik Kaynaklar**

Barkan, Ömer Lütfi, (2015). "H. 933-934 (M. 1527-1528) Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği". İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 15(1-4), 1-83. https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifm/issue/876/9759 / 10/02/2020.

Bozkurt Nebi (1995). TDV İslâm Ansiklopedisi Cilt 11. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/11/C11016371.pdf / 01.02.2020.

Erdem, Ekrem (2006). "Osmanlı Para Sistemi ve Tağşiş Politikası: Dönemsel Bir Analiz". Bankacılar Dergisi(56), 1-19. https://www.tbb.org.tr/Dosyalar/Arastirma_ve_Raporlar/osmanli_para_sistemi.pdf / 15/11/2019.

Erkal, Mehmet (1993). TDV İslâm AnsiklopedisiCilt 8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/8/C08016392.pdf / 01/02/2020.

Gündüz, Tufan (2002). TDV İslâm Ansiklopedisi Cilt 26, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı. https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/26/C26008453.pdf / 01/02/2020.

Kazıcı, Ziya (1988). TDV İslâm Ansiklopedisi Cilt 1, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/1/C01000544.pdf / 01/02/2020.

Ourworldindata, https://ourworldindata.org/search?q=gdp, 05/04/2020

Öz, Mehmet (2007). TDV İslâm Ansiklopedisi Cilt 34, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/34/C34011303.pdf / 03/02/2020.

Özel, Ahmet (1993). TDV İslâm Ansiklopedisi Cilt 8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/8/C08003249.pdf / 04/02/2020.

Pamuk, Şevket (2004). "Price in The Ottoman Empire, 1469-1914". International Journal of Middle East Studies, 36(3), 451-468. https://ata.boun.edu.tr/sites/ata.boun.edu.tr/files/faculty/sevket.pamuk/pamuk_sevket_prices_in_the_ottoman_empire.pdf / 20/01/2020.

Pedani, Maria Pia (2017). The Ottoman-Venetian Border (15th-18th Centuries), Venezia: Edizioni Ca' Foscari - Digital Publishing. https://edizionicafoscari.unive.it/media/pdf/books/978-88-6969-138-6/978-88-6969-138-6.pdf / 25/12/2019.

Şimşirgil, Ahmet (2020). http://ahmetsimsirgil.com/nasihat-mi-anayasa-mi/ 07/01/2020.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (1993).https://www.devletarsivleri.gov.tr/varliklar/dosyalar/eskisiteden/yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/3%20NOLU%20M%C3%9CH%C4%B0MME.pdf / 08/04/2020.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (1995). https://www.devletarsivleri.gov.tr/varliklar/dosyalar/eskisiteden/yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/166_numarali_muhasebei_vilayeti_anadolu_defteri_937_1530(t%C4%B1pk%C4%B1bas%C4%B1m).pdf /21/03/2020.

Tabakoğlu, Ahmet (2011). "Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi". İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 43(1-4), 1-40. https://dergipark.org.tr/en/pub/iuifm/issue/840/9297 / 21/03/2020.

Tabakoğlu, Ahmet (2011). "XVII Ve XVIII Yüzyıl Osmanlı Bütçeleri". İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası,41(1-4), 1-26. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/8348 / 01/03/2020.

TDK Sözlükleri. 03/04/2020, https://sozluk.gov.tr/

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM). 01/03/2020, http://www.isam.org.tr/

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı **:** Mehmet BATMAN

Doğum yeri ve Tarihi **:** İstanbul, 1994

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi **:** Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü (2013-2016)
Pázmány Péter Catholic University
Faculty Of Humanities and Social Sciences,
Institute of International Studies and Political Science
Department of International Studies (2016-2017)

Yüksek Lisans Öğrenimi : Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Anabilim Dalı,
İktisat Teorisi ve Tarihi Programı (2017-2020)
Universidad de Oviedo,Facultad de Economia y Empresa
Economia (2018-2019)

Yabancı Diller **:** İngilizce ve İspanyolca

Bilimsel Faaliyet ve Yayınlar

BATMAN, M. 2017, Yeni Konsept Savaş, Editör: Ali Poyraz Gürson, , Umuttepe Yayınları

Yardımcı, M. E. Batman, M. E. Oflaz, (2018) "16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı ve İspanya'nın Akdeniz ticareti üzerine rekabeti". IV. European Congress on Economic Issues- is scheduled to be held from 15-17 November 2018 in İzmit/Kocaeli in Turkey.

İletişim **:** mehmetbatman94@hotmail.com

Tarih: **:** 23/08/2020